ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 464

100. DOĞUM YILINDA ATATÜRK'E ARMAĞAN DİZİSİ: 7

KAPİTALİZM SOSYALİZM AZGELİŞMİŞ ÜLKELER ve İKTİSADİ KALKINMA

MAURICE DOBB

Çeviren
Doç. Dr. MEHMET SELİK

Ankara, 1981

, a

i?

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI •. 484

100. DOĞUM YILINDA ATATÜRK'E ARMAĞAN DİZİSİ : 7

MAURICE DOBB

KAPİTALİZM SOSYALİZM AZGELİŞMİŞ ÜLKELER ve İKTİSADİ KALKINMA

Çeviren
Doç. **Dr. MEHMET SELİK**

S.B.F. BASIN VE YAYIN YÜKSEK OKULU BASIMEVİ - ANKARA, 1981

İ Ç İ N D E K İ L E R

İÇİNDEKİLER III
ÇEVİRENİN NOTU V
YAZARIN OKUYUCUYA NOTU VII
YAZARIN (ÜÇÜNCÜ KİTAP İÇİN) ÖNSÖZÜ IX

BİRİNCİ KİTAP : KAPİTALZM

I. Kapitalizm Nedir? 1
II. Kapitalizm Nasıl Doğdu? 12
III. Rekabet ve Tekel 18
IV. Düşen Kâr-Haddi ve Emeğin Payı 30
V. Ekonomik Bunalımlar 36
VI. İkinci Dünya Savaşından Bu yana **44**

İKİNCİ KİTAP : SOSYALİZM

VII. Kapitalizm Neden İstenir? Veya Kapitalizmden Yana Olanların Kanıtları 57
VIII. Kapitalizm Neden İstenmez? €8
IX. Kapitalizm Değiştirilebilir mi? 79
X. Neden Sosyalizm? 89
XI. Sosyalizme Geçiş 105

ÜÇÜNCÜ KİTAP: AZGELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSADÎ KALKINMA

XII. İktisadî Büyüme İle İlgili Olgular 115
XIII. Azgelişmiş Ülkelerde Gelişme Neden ve Nasıl Köstekleniyor? 123
XIV. Sovyet Kalkınması 130
XV. Bazı Yatırım Sorunları 136
XVI. Gelişmeyle İlgili Diğer Bazı Kuramsal Sorunlar ... 144
XVII. Sonuç 155

ÇEVİRENİN NOTU

Günümüz dünyasının (kitabın adında ifade edilmiş bulunan) çok önemli üç konusunda üzerlerinde gerçekten düşünülmeye değer bakış açıları ve görüşler sunan bu kitabın çevirisinin bu konulara ilgi duyanlar için yararlı olacağını umarım.

Kitap, üç ayrı küçük kitabın biraraya getirilmesinden oluşmuş bulunuyor. Bunlar, yaymlanış tarihlerine göre, Capitalism Yesterday and Today (Lawrence and Wishart, London 1958), Economic **Growth and Underdeveloped Countries** (aynı yayınevi, London 1966) ve **Argument** on **Socialism** (aynı yayınevi, London 1966) isimli kitaplardır.

Kitabın düzenlenmesinde kitapların yaymlanış tarihleri değil konu ilişkisi ve bütünlüğü gözönünde tutulmuştur. Ve bu nedenle de en son yayınlandığı halde üçüncü kitap ikinci, daha önce yayınlanmış olan ikinci kitap üçüncü kitap olmuştur. Azgelişmişlik ve bundan kurtulma sorununa yaklaşmanın Kapitalizm ve Sosyalizm hakkında bir görüş ve bakış açısı edindikten sonra daha uygun ve yararlı olacağı düşünülmüştür.

Ankara, Mayıs 1981 M. S.

YAZARIN OKUYUCUYA NOTU

Bu küçük kitap 1958 yılında yazıldı ve yayınlandı. Son paragraflar okunurken bu tarih akılda tutulmalıdır. Bu baskıda bunlar .artakalan kısımlar gibi ilk yazıldıkları şekilde bırakılmışlardır; çünkü kendilerinde daha sonraki olaylarla önemli değişikliğe uğramış hiçbir şey yoktur. Belki şu eklenebilir : 1957-58 yıllarındaki depresyon pek uzun sürmemiş (o, hatırdan çıkmayacak 1929 unki haline de hiç girmemiş) : 1958 in ikinci yarısmda (A.B. Devletlerinde) ve 1959 da (İngiltere ve Batı Avrupa'da) yerini hafif bir iyileşmeye bırakmıştır. Fakat bu iyileşmenin de pek kısa ömürlü olduğu, 1960 in sonuna kalmadan bir diğer «gerileme»nin yolda bulunduğu belirtileri ortaya çıkmıştır.

M. D.
Ocak 1961

YAZARIN ÜÇÜNCÜ KİTAP İÇİN ÖNSÖZÜ

Bu kitapçıkta iktisadî kalkınmanın bazı temel sorunları konunun elverdiği ölçüde sade ve teknik olmayan bir dille gözden geçirilmeye çalışılacaktır. Ele alınacak konular, bugün dünyanın en önemli sorunlarından sayılır; çünkü, bunlar, eskiden sömürge olan ülkelerin bağımsız bir iktisadî kalkınma hareketine girişebilme yeteneği ve bunu başarıyla yürütme yolları ile ilgilidir. Bu gibi ülkelerin günümüzün politika sahnesinde çok önemli bir yeri olduğu ve yaşadığımız yüzyılm arta kalan kısmı için dünya tarihinde çok şeyin bunların tutacakları yola bağlı bulunduğu, herkesin bildiği bir şey. Aşağıda gösterileceği gibi, bugün bu ülkelerin karşısmda derin ve yaygm bir fakirlik ve iktisadî gerilik derdi vardır. Bunun sonucu olan güçsüzlükleri, bu ülkeleri, siyasal bağımsızlıklarını pençesinden kurtarmaya çabaladıkları ayni emperyalizmin dümen suyundan gitmeye sevkediyor; ve bir an önce bu iktisadî güçsüzlüğün hakkmdan gelinmezse, yazgıları, «yeni sömürgecilik» denen şeyin ağından kurtulamamak olacaktır.

Bu ülkeler kapitalist gelişme yolunu ve aşamasını tüm olarak bir yana itebilirler mi? gibi son derece ilginç ve önemli sorular bu kitapçıkta incelenmemekle beraber, bunların, burada tartışılan sorunlarla sıkı ilgisi vardır. Belirtilmesi gereksizdir ki, 4 ve 5 inci Bölümlerde incelenen sorunların benzerleri sosyalist ülkelerin iktisat politikaları için de canalıcı bir önem taşıyor.

Yazar teknik ayrıntılardan uzak kalmaya çalışmışsa da (kitapçık meslekten iktisatçılar için yazılmış değildir), okuyucunun şunu bilmesi iyi olabilir : bir noktadan sonra, konunun, işin içine bazı yeni kavramlar, birkaç sayısal veri ve (çok sade türden) biraz aritmetik sokulmadan, hep günlük-konuşma diliyle ele alınması olanaksızdır. Ayrıca şu da eklenebilir: bu geniş konunun bütün yönleriyle kullanışlı bir özet halinde toplanmış olmasını bekleyen bir okuyucu burada aradığını bulamıyacaktır. Kısa olması için konunun birkaç yönünü ele alıp incelemek zorunlu olmuştur. Bununla birlikte, konunun asıl önemle ele alman yönlerinin, son zamanlardaki tartışma ve görüş-aynlıklarına yol açan başlıca noktalar olduğu söylenebilir.

BİRİNCİ KİTAP

KAPİTALİZM

1

KAPİTALİZM NEDİE?

Bu gün Sağcı olsun, Solcu olsun herkes, Kapitalizm'den sözediyor. Ne var ki, terimi kullananlar ona bir sürü değişik anlam verirler. Bu arada karışıklıklar ve karşılıklı yanlış anlamalar da olur. Terime belli ve kesin bir anlam verilebileceğini toptan reddedenler bile vardır (bunlar, herhalde, küçük bir azınlıktır ve çoğunlukla bir sisteme gerçekten sistem adının verilebileceğini toptan reddetmenin, onu eleştirmelerden korumak için iyi bir yol olduğunu düşünen kimselerdir). Ve yine bazı kimseler, şaşılacak şekilde, kapitalizm için «geçmişte kalmış bir sistemdir» derler; bunlara göre kapitalizm bugün varlığını yitirmiştir. Ya da, herhalde, şu sırada bir başka şey haline gelmek üzere değişme süreci içindedir.

Bu kitapçığa tanımlar üzerinde sıkıcı bir tartışma ile başlamak, okuyucuya daha ilk paragrafta onu okumaktan vazgeç demek gibi bir şey olur. Böyle bir tartışmaya girmek niyetinde değilim. Ama aynı zamanda, aşağıda kapitalizm terimi ile ne anlatacağımı açıklamayı da tümüyle pek bir yana bırakamam (ve umarım ki, bunu fazla uzatmadan yapabilirim). Bunu yapmazsam okuyucuların, hepsi tarafından değilse de, pek çoğu tarafından suçlandırılmaktan kurtulamayacağıma eminim. Bu işi ben kolay da yaparım, çünkü benim terimi kullanacağım anlam geçen yüzyıl boyunca bütün dünyada Sosyalizmin ve İşçi hareketinin ona verdiği ortak anlam olacaktır ve, inanıyorum ki, terimi kullananların büyük çoğunluğunun kasdettikleri anlam budur. Şunu demek istiyorum: Kapitalizm, üretime koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının —bir kelime ile sermayenin— esas itibariyle özel ya dâ bireysel mülkiyet konusu olduğu bir .sistemdir. (Kişisel mülkiyetin hisseler şeklinde ayrılarak farklılaşmış olduğu bir anonim şirket ya da bir ticaret ve sanayi korporasyonu şeklinde ortak-sahip olarak bir araya gelmiş kişilerin mülkiyeti de bu tanıma girer.) Kapitalizme kimi zaman daha esnek olarak «özel teşebbüs» sistemi dendiği olur. aHfifçe daha teknik bir dille Marx, Kapitalizm için, üretim araç-

larının toplumda ayrı bir sınıf meydana getiren kapitailstlerin mülkiyetinde bulunduğu bir üretim biçimidir, der.

Kapitalizm bu son şeklinde alınınca, görülür ki, bizim daha genel bir şekilde bir bireysel mülkiyet sistemi olarak yaptığımız kapitalizm tanımındaki bazı noksanlıklar tamamlanmış olur. Herkesin bir bireysel mal sahibi olduğu bir toplum düşünülemez değildir ve buna yaklaşan bir toplum tipi, küçük köylü-çiftçi ya da zanaatkâr-üretici toplulukları biçiminde, tarih boyunca çeşitli zaman ve yerlerde görülmüştür. Burada 'Sermaye' ve 'Emek' ayrılığı ve dolayisiyle Sermaye-Emek çatışması yoktur. Çünkü, zanaatının (ve/ya da toprağının) gerektirdiği araç ve gereçler kendi malı olan bir kimse, ayni zamanda kendi eli ve kolu ile çalışır. Yeniden böyle bir toplum yaratmak, birçok ütopyacılann gerçekten dileği olmuştur. Kimileri bunu iyiniyetle ve safça özlemişler, kimileri ise, içinde yaşadığımız günlerde Tory'lerin [İngiliz Muhafazakâr Parisi] bir 'mal-mülk sahipliğine dayanan demokrasi'den söz etmeleri gibi, siyasal bir aldatma aracı olarak kullanmışlardır. Şurası açıktır ki, böyle bir durum, ancak üretim araçlarının küçük boyutlu ve ilkel olduğu zaman ve yerlerde gerçekleşebilir. Son derece karmaşıklaşmış bir uzmanlaşma ve makineleşmeye dayanan, son derece incelmiş ve pahalı bir teknikle yürütülen üretim sürecine ulaşmış modern toplumda herkesin kendi üretim sürecini kendisinin yürütmesi olanaklı değildir. Üretime başlamak çok büyük miktarlarda sermayeyi gerektirir; bu miktar, halen kendisi büyük bir yığın biriktirmemiş bir kimsenin ulaşabileceği bir şey değildir (ya da bu kimse, en azından, sosyal ve ekonomik durumu itibariyle, başka sermaye sahiplerini kendisi ile ortaklığa çağırabilecek durumda olmalıdır - herkesin bildiği gibi, hiçbir veyi olmayan bir adama kimse beş para vermez).

Bu söylenenlerden şu sonuca varırız : Modern toplumda üretim araçlarının bireysel mülkiyetine dayalı bir sistem, aynı zamanda, bu türlü mülkiyetin oldukça az sayıda elde toplanması (concentration) anlamına gelmek zorundadır. Ve sırf bu toplanma olgusu, kendi karşıtını, başkalarının —yani nüfusun çoğunluğunun— mülkiyetten yoksun kalmaları sonucunu birlikte getirir ya da doğurur. Böylece, bazı kimseler üretim araçları sahibidir, bazıları da bu üretim araçları sahipleri için çalışırlar - gerçekten bu, sonuncular için zorunludur; çünkü, hiçbir şeyleri yoktur ve üretim araçlarına sahip olmaları olanaksızdır; bu durumda, yaşayabilmelerinin tek yolu ve çaresi başkaları için çalışmaktır. Sermaye ile Emek arasındaki bilinen çatışmanın temeli budur. Bu, gerçekten, kapitalist toplumun iki ana sınıfı arasındaki —genel bir söyleyişle, mal-mülk sahibi kapitalistlerle yaşantılarım bir ücret karşılığı çalışmakla devam ettirmek durumunda olan

işçiler arasında— bir temel çıkarlar çekişmesi ya da kavgasıdır. İşte bu smıf mücadelesidir ki, sendikalar ve diğer şekillerdeki işçi-smıfı örgütleri ile birlikte, işçi hareketinin tarihsel temelini oluşturur. Böyle bir toplumda genellikle şu durum görülür : Burada (yüksek gelir elde edip harcama anlamında) zengin olabilirsiniz, ancak bunun için daha önce sermayeye sahip olmanız gerekir, ve iktisaden ilerlemeye vardıran biricik hızlı yol, başkalarını kendi hesabınıza çalıştırma olanağını sağlayacak sermayeyi ele geçirmektir. Bunun genel, ya da tipik olarak böyle olduğunu söyledim - sayıca az, gerçekten ender doğal hüner ve yeteneklere sahip kişilerle, çoğunlukla içinden geldikleri ortam ya da yararlandıkları toplumsal saygınlık nedeniyle yüksek ücret ya da yüksek maaş alabilen kişilerin söz konusu olduğu durumlar da yok değildir.

İşlerin bu koşula uygun yürümesi için, sanırım, her şeyden önce, aşağıdaki iki şeyin varlığının zorunlu olduğu açıktır: İlk olarak, bir sınıf kimselerin çalışmaksızın, sırf üretim araçları sahibi olmalarından dolayı (bunların mal-mülk sahiplikleri yanında her nasılsa çalışıyor olmaları konumuz bakımından önemsizdir) bir gelir elde edebilmeleri için, başkalarının onlar için çalışmasını sağlayacak, dolaylı ya da dolaysız, bir zorlama olması gerekir; çünkü çalışmadan hiç bir şey üretilemez. Görmüş olduğumuz gibi, mülkiyetin bazı kimselerin ellerinde toplanmış olmasının sonucu (buna belki de tamamlayıcısı, ya da diğer yüzü dememiz gerekirdi), başkalarının malsız-mülksüz kalmasıdır. Eğer böyle ise, işte bu olgu, bu ikinci sınıf insanlar (mal-mülk sahibi olmayan kimseler) üzerinde onları birinci smıf insanlar (mal-mülk sahipleri) için çalışma zorunda bırakan, bir başka deyimle, bir kapitaliste ücretli işçi olmak zorunluluğunu doğuran, bir iktisadî zorunluluk yaratır. İkinci olarak, kimilerinin mal-mülk sahipliği ile yaşamaları (ve yüksek düzeyde safa sürmeleri) için başkalarının üretken eylemleri ile kendi ellerine geçenden daha fazla bir şey üretmek zorunda olmaları gerekir. Diğer bir deyişle, toplumun işini yapanlarca yaratılan şeyin toplamından, toprak ve sermayeye sahip bulunanlar için bir gelir sağlamak üzere, bir **indMm** yapılması gerekir. Bu, sorunun, kendisine 'Siyasal İktisad'm babası' adı verilen, Adam Smith tarafından ortaya konuş şeklidir. Soruna öteki yönünden bakacak olursak, mülkiyete bir gelir kaynağı sağlamak için —'bunu olanaklı kılacak biricik kaynak olarak— toplumun işini yapan kimselerin kendi kazançlarının üstünde ve ötesinde fir fazla —Marx buna artık-değer der— yaratmaları gerekir. (Mülkiyet üzerinden sağlanan bu gelir, sermayenin kâr ya da faiz ve toprağın rantıdır). Bundan dolayı, mülkiyet geliri, gerçek üreticiler tarafından yaratılan şeyin bir kısmına el-ko-**nulması yolu ile sağlanır.**

Bu iki önermeden birincisi, sanırım, iktisatçılar tarafından ciddi olarak hiçbir zaman yadsınmamıştır. Gerçekten, kendilerine klâsikler adını verdiğimiz, yüzyıl ya da daha önce yaşamış olan, ilk iktisatçılar bunu çeşitli biçimlerde açıklamışlardır.[1] Buna karşılık, klâsiklerin günümüzdeki modern torunları, ("Emeği kalması gerektiği yerde tutabilmek için bir miktar işsizliğe ihtiyaç vardır" gibi dikkatsizlikle söylenmiş sözler dışında) bunu kitabına uydurmak yoluyla unutturmuş ya da gözlerden saklamışlardır. Oysa, ikinci önermeye karşı açıkça cephe almışlardır. Bugün de, birçok iktisatçı, aynı şeyi söyleme yiğitliğinden geri durmaz. Onlar ya bunun, ücreti bir 'fazla' olarak göstermek üzere, pek âlâ tersine çevrilebilecek anlamsız bir ifade olduğunu, ya da 'prodüktivite'yi sırf emeğe maletme ve böylece sermayenin de emek gibi üretime katkıda bulunduğu olgusunu görmezlikten gelme günahını işlediğini söyleyebilirler. Ancak, kimse yadsıyamaz ki, makine vb., (bunlar öz konusu iktisatçıların 'sermaye'den söz ettikleri zaman kastettikleri şeylerdir) şu anlamda prodüktiftirler : Emek makine ile çalıştığı zaman makinesiz iş gördüğü zamankinden daha çok şey üretebilir, ya da emek prodüktivitesi büyük ölçüde teknik düzeye bağlıdır. Ne var ki bu, üretim araçlarma özel kişiler sahip olsa da doğrudur olmasa da doğrudur; ve yaratılan ürünün bir kısmını, sanki bunu onların bir takım eylemleri yaratmış gibi, kapitalistlere maletmek için hiçbir neden yoktur ortada, Bazı iktisatçıların bu prodüktivite savlarının yanlışlığı buradadır.

Bununla beraber bazı iktisatçılar bir başka hava çalmışlardır. Bu fazla ürün kapitalistlere mal edilebilir, (derler bunlar,) çünkü onların sermayelerini ödünç verme arzuları olmadan, söz konusu makineler ya da modern teknik olamazdı; ya da bir diğer biçimde söyleyecek olursak, daha işin başında sermayenin biriktirilip yaratılmasını sağ-. layan 'imsak' ya da 'bekleme' olmasaydı, ne makineler ne de modern teknik olabilirdi. Kitabımız iktisat kuramı üzerinde bir yapıt olmadığı için, konuyu burada bütün derinlik ve genişliğiyle tartışmamıza gerek yok. Burada şuna işaret etmekle yetinelim : Bu 'açıklama' ilk şekliyle, örneğin kimi gereksinim giderme kaynakları üzerinde (söz gelişi çölde bir kuyu üzerinde) münhasır mülkiyet hakkı ya da bir vergi koyma hakkı gibi, herhangi bir tekel hakkının söz konusu olduğu durumlarda pekâlâ uygulanabilir; ikinci (yani sermayeyi 'imsak' ya da 'bekleme' gibi insancıl bir çaba ya da ıstırabın yarattığı bir şey olarak açıklayan) şekliyle bugün, sanırım, herhangi bir okuldan pek az iktisatçı tarafından, sermaye üzerinden sağlanan kân 'indirim' ya da

1 Gerçekten, 19 uncu yüzyılın ilk yarısında eski bir sömürgecilik teorisi (Gibbon VVakefield'in teorisi) temel fikrini buradan almıştı.

'fazla' şeklinde açıklayan bir teoriye karşı, **ciddî** bir karşılık olarak ileri sürülebilir. Sermaye, tarihsel açıdan, böyle yaratılmamıştır. Günümüzün petrol krallarının yatırımları uğruna bir ıstırap ya da imsaka katlandıklarını söylemeye kimin dili varabilir? İnsan çabaları ve ilişkileri üzerinde gerçekçi bir biçimde söz edildiği zaman, şunun herhalde açık bir şey olması gerekir: Üretim süreci[2] için temel önemi olan bir iş yapan kimseler içindir ki ancak, bu terimlerin genellikle kabul edilmiş anlamlarında, üretime katılıyorlar denilebilir.

Kuşkusuz, her şey, burada basit olsun diye gösterildiği kadar, açık ve görünür değildir. Mal-mülk sahibi kimseler bazan üretim işinde de, (örneğin, yönetim ve yürütme işlerinde) etken bir rol oynuyor olabilirler; ve gene, eli ve kafası ile çalışan ve başlıca gelir kaynağı bir ücret ya da maaş olan bazı kimseler bir miktar şeye (bazı tasarruf senetleri, bir ey veya bir hisseye) sahip olabilirler. Toplumsal sınıflar, toplumsal kastlardan farklı olarak, ender olarak kesin ve kaim çizgilerle birbirlerinden ayrılmışlardır; ve, birinin bitip diğerinin başladığı noktalarda, (bir prizmadan geçen ışık şeritlerinde olduğu gibi) birbirine karışmak eğilimindedirler. Ücret karşılığı çalışan kimselerin bir kısmının, pazarlık güçlerinin büyüklüğü, gelişen bir sanayideki lehte bir durum, ya da sahip bulundukları özel nitelik ve hünerin (geçici ya da devamlı olarak) kıt olması nedeniyle kendi smıfdaşları arasında ayrıcalıklı duruma geçmeleri olanaklıdır. Diğer taraftan, aşağıda belirtilecek nedenlerden dolayı büyük kapitalistlerle çıkarları derece derece çatışan küçük kapitalistler de olabilir. Kendilerini ne kapitalist ne işçi diye sınıflandırmak kolay olmayan birtakım ara gruplar vardır ki "orta tabakalar" bunlar için çirkin fakat uygun bir isim olabilir.[3] Hattâ daha önce andığımız, kendi üretim araçlarının sahibi - işçi türünün bir kısım kalıntıları bile vardır. İngiliz sayım sınıflamasında bunlara "kendi hesaplarına çalışan işçiler" adı verilmiş olup, sayım sonuçlarına göre, çalışan nüfusun yüzde 5 ini meydana getirmektedirler (diğer kapitalist ülkelerde, hem Avrupa'da hem Amerika'da bu sınıf İngiltere'de olduğundan daha kalabalıktır).

Bir sistemin temel yapısı bakımmdan bir bireysel mülkiyet ve özel teşebbüs sistemi olduğunu söylemek, sözü edilen mülkiyet haklarının tümüyle sınırsız ve bağsız olduğu anlamına gelmez: bu haklar, (sa-

[2] Bunu, eşyanın imâl edilmesi gibi, gerekli olduğu yere taşınması ve gerektiğinde depolanması, ya da üretim sürecinin düzenlenmesi ve kurulması işlerini de kapsayacak bir genişlikte yorumlamak gerekir.

[3] Andrew Grant, **Socialism and the Middle Classes** adlı son kitabında, bunların İngiltere'de çalışan nüfusun % 17 veya % 18 ini meydana getirdiklerini tahmin ediyor.

dece sisteme bütünü ile daha bir sağlamlık ve istikrar kazandırmak için bile olsa) değişen derecelerde mevzuat ve vergi politikası gerekleri ile bağlanmış olup 'özel teşebbüsler'de değişik derecelerde Devlet denetimi altında bulunurlar. Böylece, sözünü ettiğimiz genel özelliklerdeki temel benzerliğe karşın, kapitalizmin gelişmesinin farklı zaman ve aşamalarında ve çeşitli ülkelerdeki işleyişinde önemli farklar bulunabilir. Bundan dolayı, kapitalizmi ekonomik yaşam üzerinde Devlet denetimlerinin hiç bulunmadığı bir sistemle bir ve aynı şey saymak yanlış olur : bütün devletler, kuşkusuz, ekonomik yaşantı üzerinde değişik derecelerde ve değişik biçimlerde bir denetim kurmaya çalışırlar. Bu türlü denetimlerin yüksek bir düzeye ulaşması, kapitalizmde olağan-dışı bir durum olmakla beraber, gene de, özellikle bir modern savaşın ortaya çıkardığı koşullarda ya da 1930'larda olduğu gibi, sistemin şiddetli bir şok geçirdiği zamanlarda görülen bir olaydır. (Şurası anımsanmalıdır ki, bir sınıfın bir tüm olarak çıkarları üyelerinin kişisel çıkarları ile çatışabilir; bunun gibi bir sınıfın farklı kesimleri zaman zaman farklı çıkarlar peşinde olabilir). Daha sonra göreceğimiz gibi, bir kapitalist sistem içinde oldukça geniş bir İktisadî Devlet teşebbüsleri kesimi (devletleştirilmiş endüstriler vb.) bile olabilr, ve böyle bir kesimin varlığı sistemin işleyişini bir dereceye kadar etkilese bile, sırf bunun var oluşu sistemin karakterini değiştirmez.

Ne var ki, bütün bu koşul ve özellikleri hesaba kattığımız zaman, kapitalizmin bu temel karakteri için verdiğimiz tanım, olgulara hâlâ uyar mı? Biz bu temel karakteri bir uçta mal-mülk sahipleri sınıfı diğer uçta malsız-mülksüzler smıfı olmak üzere, toplumun 'kutuplaşması' sonucunu doğuran bir sermaye mülkiyeti toplamını (temerküzü) olarak tanımlamış ve göstermiştik. Bu sınıflardan ilki küçük denebilecek bir sınıftır; ikincisi (İngiltere gibi bir ülkede) ulusun büyük çoğunluğunu teşkil eder. Gelir ve mülkiyet dağılımı üzerinde elimizdeki istatistiklerle karşılaştıracak olursak bu tanımın olgulara uygunluğu, sanırım, iyice ortaya çıkacaktır. Mülkiyet ya da servet dağılımına ilişkin verilerin elde edilmesi gelir dağılımına ilişkin verilerin elde edilmesinden daha zordur. İngiltere'de savaştan önceki mülkiyet dağılımı üzerinde en çok bilinen ve en sık kullanılan tahmin Daniels ve Campion tarafından yapılmış olanıdır ve 1936 da The Distribution of the National Capital adı altında yayınlanmıştır. Bu bize iki savaş-arası dönemde ülkenin toplam sermayesinin yarısından fazlasının nüfusun (25 yaş ve yukarısı) yüzde 1 inin elinde, sermayenin yüzde 80 kadarının nüfusun yüzde 5 inden biraz fazlasının ya da yüzde 6 sının ellerinde toplandığını gösterir. Bu, kuşkusuz, 'toplanma'dır gerçekten!

Aynı yönde savaş sonrası dönemi için yapılan daha yeni bir tahmini aşağıya alıyoruz. Bunun gösterdiği şudur: 1946-47 yılında sermayenin yarısı hâlâ nüfusun (25 yaş ve yukarısı) yüzde 1 inin biraz fazlasının elinde idi ve sermayenin yüzde 80 ine nüfusun yüzde 10'u sahip bulunmaktaydı. Terazinin diğer kefesinde, bir şeye sahipseler bile, 100 sterlinden daha az ve ortalama olarak adam başına 60 sterlini geçmeyen bir değere sahip nüfusun üçte ikisi yer almakta idi. Böylece bu küçük servet ya da küçük tasarruf sahipleri (sınıflara bölünmüş bir toplumun varlığını yadsımak arzu ve çabasında olanlarca varlıkları bu denli reklâm ve propaganda edilmiş olan bu kimseler), ülkenin toplam sermayesinin, hepsi birarada, yirmide birinden azmi meydana getiren 'mülkiyet'lerinden gelir olarak sözü edilemeyecek kadar küçük bir şey elde ediyorlardı.

1947 yılında İngiltere ve Gal'de Her Sermaye Grubundaki Sermaye Miktarı ve Kişi Sayısı (25 yaş ve yukarısı)[4]

Eldeki Sermaye Büyüklüğüne Göre Sermaye Grubu	Her Grupta Yer Alan Kişi Sayısı Yüzdeleri (25 yaş ve yukarısı)	Her Gruba Düşen Sermaye Sahiplerinin Toplam Sermaye Yüzdeleri
100- Sterlin veya daha az	60.62	4.16
100-1000 Sterlin	27.79	10.99
1000-5000 »	8.87	21.59
5000-10000 »	1.38	11.35
10000-25000 »	0.90	16.43
25000-100000 »	0.38	19.18
100000 den daha fazla	0.06	16.30
TOPLAM	100.00	100.00

(Mülkiyet biricik gelir kaynağı olmadığı için) gelir, beklenebileceği gibi, sermayeden daha az göze batan bir eşitsizlikle dağılmış bulunmaktadır. 1954 yılı için aşağıdaki verilerin gösterdiği üzere, gelir dağılımındaki eşitsizlik gene de son derece belirgindir. Bu veriler göstermektedir ki, tüm kişisel gelirlerin yaklaşık olarak beşte biri gelir sahiplerinin yirmide - birine gitmekte, ve gelirlerin onda - biri gelir sahiplerinin yüzde - birinden biraz fazlasının eline geçmektedir.

* Kathleen Langley, Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics, Aralık 1950, s. 353, ve Şubat 1951, s. 44.

Kişisel Gelirlerin Dağılımı, 1954*

Yıllık Gelirin Büyüklüğü	Tüm Gelirlerin Yüzdesi Olarak Gelirler Sayısı.	Toplam (Ülke Olarak) Gelirlerin Yüzdesi Olarak Her Grupta Ele Geçen Toplam Gelir
10.000 Sterlinden fazla	0.05	1.6
2.000-10.000 Sterlin	1.15	8.4
1.000-'2.000 »	3.50	9.9
500- 1.000 »	29.00	41.0
500 Sterlinden az	66.00	38.7

Aslında bu tablonun gelir dağılımındaki eşitsizliği küçük gösterdiği söylenebilir; çünkü, sadece kişisel gelirlere dayanmakta ve kumpanyaların (ve dolayiBiyle kapitalistlerin kollektif olarak) elde edip bireylere temettü olarak dağıtmadıkları kârları içine almamaktadır. Kişisel gelirlerle birlikte dağıtılmayan kârları da hesaba kattığımızda, oldukça farklı bir tablo elde ederiz. 1947 yılı için yapılmış aşağıdaki tahmin (yazar daha sonraki bir tarih için yapılmış her hangi bir tahminden haberdar değildir), toplam gelirin hemen hemen beşte birinin gBİir sahiplerinin sadece yüzde 1 ine gittiğini, buna karşılık gelir sahiplerinin alçak gelir elde eden yarısının toplam gelirin sadece dörtte-birini almış olduğunu göstermektedir.

1947 Yılında Dağıtılmış Kişisel Gelirlerle Dağıtılmamış Kârların Toplamının Yüzdeleri[6]

En yukardaki % 1 gelir sahibi vergiden önceki toplam gelirden	% 19
En yukardaki % 2,5 » » » » » »	% 25
En yukardaki % 5 » » » » » »	% 31
En yukardaki % 10 » > > » » »	% 4 0
En yukardaki % 25 » » » » » »	% 57
En yukardaki % 50 » » » » » »	% 75
En aşağıdaki % 50 » » > » » » almışlardır.	% 25

s G.D.H. Cole, **Post-War Condition of Britain** de yer alan verilere dayanmaktadır. 223.

6 Dudley Seers. **Bulletin of the Oxford Institute of Statistics,** Eylül **1949,** içinde sayfa 262. Dağıtılmamış kazançların hissedarlar arasında dağıtılmış kazançlar gibi bölüşüldüğü varsayılmıştır. Ancak bu hesap şekli, dağıtılmamış kârların, enflasyon zamanlarında, orijinal ya da 'tarihsel' değerleri üzerinden ayrılan eksik amortismanlara karşı bir rezerv oluşturduğunu, bu nedenle **gelir** sayılmaması gerektiğini akla getirebilir.

Son 25-30 yılda gerek sermaye gerekse toplam gelir bakımından göze batıcı eşitsizliklerin bir kısmında, hafif bir yumuşama yönünde, bazı değişiklikler olmuştur. Fakat, bir dereceye kadar değişmiş olmakla beraber, az sayıda ellerde toplanma ve 'kutuplaşma' şeklindeki temel özellik devam etmektedir. Bayan Langley'in, yukarıda kendisinden bazı veriler aktırmış olduğumuz, araştırması şunu gösteriyor : Mal-mülk sahiplerinin en yukarıdaki yüzde 1'i (25 yaş ve bunun ötesi, İngiltere ve Gal) 1946-47 yılında toplam sermayenin yüzde 50 sine sahip bulunuyordu, 1924-30 yılları arasındaki bu yüzde 60, Birinci Dünya Savaşından önce ise yüzde 70 idi. Dubley Sers tarafından yapılan kişisel gelirler artı dağıtılmamış kârlar tahmini İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemleri arasında çok daha az dikkati çekici bir değişiklik göstermektedir : Gelir sahiplerinin en yukardaki yüzde 1 inin toplam gelirden payı 1947 yılında yüzde 19 dur. 1938 de yüzde 20 idi, ve gene en yukardaki yüzde 5 gelir grubunun 1947 deki payı yüzde 31 dir. Bu, savaştan önce yüzde 35 idi. Bu noktaya tekrar döneceğiz.

Kapitalizmin temel özellikleri üzerindeki sözlerimizi bitirmeden önce, belirtilmesi gereken bir nokta daha var. Kapitalist bireyler ya da firmalar (belli sınırlar içinde) istediklerini yapmakta serbesttirler. Ne isterlerse onu üretirler, sermayelerini nerede ve nasıl isterlerse orada ve öyle yatırırlar. Bu demektir ki, kapitalizm plânsız bir sistemdir. Kapitalizm için 'üretim keşmekeşi' (anarşisi) sözü kullanıldığı zaman, anlatılmak istenen budur; bu mutlaka sistemin tüm keyfe bağlı ve bir kaos halinde işlediği anlamına değil, fakat merkezi bir yönetim olmaksızın yürüyüp gittiği anlamına gelir. Üretimin gittikçe toplumsal bir olay haline gelmesi ile bireysel mülkiyet olgusu arasındaki büyüyen çelişkiden söz ederken Engels buna işaret ediyordu. Kapitalizm bu yoldan, her bireysel firma ya da iş adamının kendisine en yüksek kârı sağlayacak çabanın peşinde olduğu bir sistem olarak, bir 'keşmekeş' hali gösteriyorsa, ortaya bazı açıklamaları gerektiren bir soru çıkar : Öyle ise kapitalizm bir sistem olarak nasıl işliyor?

Bunun karşılığı şudur : Böyle bir sistemin eş-güdümleyici mekanizması piyasa ve piyasalardaki fiyat hareketlerdir. Her iş adamı ne kadar ve ne üreteceğine, parasını nereye yatıracağına, ne kadar işçi çalıştıracağına ve ne büyüklükte bir ham madde v.b. stoku bulunduracağına, kullandığı her .türlü mal ve hizmetlerin fiyatlarına dayanarak karar verir. Kuşkusuz bu kararlar o sözü edilen fiyatlarda olabilecek değişmeler üzerindeki tahminlerle zaman zaman düzeltilir. Fakat bu türlü bireysel davranışların tümü de bir yandan bu fiyatlar üzerinde bir etki doğurur; bunun sonucu olarak, fiyat-değişmeleri ortaya çıkar; bunlar da bireysel firmaların davranışlarında uygun 'dü-

zeltmeler' yapmalarına olanak yaratmış olurlar ve bu fiyat değişmelerine ait binlerce bireysel kararlar ayrı ayrı ve 'zerreler halinde' alınırlar. Bunlar arasında bir 'uyuşma' sağlanıncaya (ya da böyle bir duruma yaklaşümcaya) değin devam eder bu. (Kuşkusuz, böyle bir 'uyuşma'nın olmadığı durumlar da vardır ve bu gibi durumlarda fiyatlar dalgalanmaya devam ederler.) İşte bu anlamdadır ki, sonuç, herhangi bir bireyin ya da bireyler grubunun keyif ve iradesine bağlanmış ya da ona göre düzenlenmiş bir şey olmaz; ortaya çıkan şey, piyasadaki eğilimlerin işleyişi sonucudur; bu anlamda olmak üzere, sistemin" 'insan iradesinden bağımsız olarak' işleyen 'objektif güçler' ya da 'değer kanunu' ile yönetildiği söylenir. Bunu söylemek, kimilerinin sandıkları gibi, bir mistifikasyon kırıntısı değildir.

Bundan bir seri sonuçlar çıkar; biz burada bunlardan ikisini belirtmekle yetineceğiz. Birinci olarak, piyasa-mekanizması geniş ve yaygın fiyat dalgalanmaları gösterir (belirtmiş olduğumuz gibi, bazı durumlarda bunlar bir 'denge' noktasında toplanıp birleşme eğiliminde olurlar, fakat diğer bazı durumlarda kendilerini devam ettirirler ve hatta gittikçe büyüyerek devam etme eğilimi gösterirler). Bu fiyat dalgalanmaları, ve fiyatlarla birlikte üretim ve istihdam düzeyindeki dalgalanmalar, hem insan ıstırabı hem de salt ekonomik maliyet ve ekonomik savurganlık biçiminde ağır bir yük yaratırlar. Bu tür dalgalanmalar belli mallarda, bunların piyasalarında görülebilir ve belli endüstri ve bölgeleri etkiliyor olabilir. Ne var ki, bunlar sistemin bütünü için de söz konusu olabilirler; nitekim kapitalizmin tarihinin belirgin özelliğini oluşturan, toplam üretim, yatırım ve istihdamda durup durup yeniden doğan bunalımlar ya da devresel dalgalanmalarda bunun sayısız örneklerini görürüz. Bu konuyu V. Bölümde ele alacağız. İkinci olarak, bireysel kapitalist-işadammm ya da firmanın peşinde olduğu en yüksek kârın bir bütün olarak toplumun çıkarları ile zıtlaştığı durumlarda —bunlar sayıca çok kabarıktırlar— egemen düşünce birincisi olur; toplumun çıkarları bir yana itilir. Bu, özellikle, bir ücret karşılığında sistemin bütün işini yapan, nüfusun büyük kitlesinin refahı konusunda karşılaşılan aldırmazlık için doğrudur; çünkü, piyasanın yönettiği bir sistemde önemli olan Büyük-Para Kudretidir. Neyin üretileceğini, yapılandan ilk yararlanacağın kim olacağını kararlaştıran ipler bunun elindedir.

Bütün bu söylenenler, kapitalizmin bir piyasa sistemi biçimidir ya da, Marx'm deyimiyle, bir mal üretimi sistemidir demeye geliyor, ('mal' ile burada üreticinin doğrudan doğruya kendi gereksinmeleri için değil, herhangi bir piyasada, değişim için ürettiği nesneler anlatılmaktadır). Ancak, bu demek değildir ki, kapitalizm biricik piyasa-

sistemi ya da mal üretimi şeklidir. Tarihte kapitalist olmadığı halde, (hiç değilse kısmen,) mal-üretimine ve değişime dayanmış olan daha eski toplum şekilleri görülmüştür (örneğin, üretim araçları kendisinin olan üreticinin 'küçük mal-üretimi' tipi); bunun gibi, bir sosyalist iktisat düzeni de piyasadan **yararlanabilir** ve mal üretimi yasalarından etkilenebilir; ama bu, onlar tarafından **yönetiliyor** anlamına gelmez (çünkü, bir sosyalist ekonomi, esas itibariyle, bir plânlı ekonomidir) . Lenin kapitalizmi, "kapitalizm, iş-gücünün **kendisinin bir mal haline geldiği,** gelişmenin en yüksek aşamasındaki mal - üretimidir" diye tanımlamakla farkı çok açık bir şekilde özetlemiş oluyor.

II

KAPİTALİZM NASIL DOĞDU?

Kapitalizm, biricik sınıflı toplum şekli değildir. Sınıflara dayanan başka toplum şekilleri de görülmüştür. Buralarda da bir egemen sınıf, emek-fazlalarma ya da ürün fazlalarına el koyarak, üretici emekçilerin sırtından geçinmiştir. Bunlar, başlıca kölelik ve sertliğe dayanan toplum şekilleridir. Köle sahiplerinin, kölelerin yaşamaları için gerekli olanın üstünde ve ötesinde kalan emek-fazlalarını kendilerine mal etmiş olduklarını; ya da orta-çağların serf-sahibinin, iş-zamanlarının ya da ürünlerinin bir kısmını ellerinden almak suretiyle, kendine ait serfleri sömürmüş olduğu ifadesine (ahlâki yargı dışında) önemli iktisadî bir anlam verileceğini meslekten iktisatçılar arasında bile yadsımaya kalkacak bir kimse bulunacağını sanmam. Böyle bir belirginleştirme olmaksızın bu sistemlerin iktisadî özünün nasıl ortaya konulabileceğini anlamak, gerçekten, zordur. Bununla beraber, sözü edilen o iktisatçıların çoğu, kapitailizm için buna benzer bir şeyin söylenebileceğini basbayağı yadsırlar; çünkü, kapitalizmde işçi, emek-fazlasını bir efendiye bırakmak konusunda hiç bir hukukî zorunluluk altında değildir ve bunu yapma zorunluğu, görmüş olduğumuz gibi, tamamen iktisadidir.

Kendinden önceki sınıflı toplum (ortaçağ feodalizmi) biçiminden kapitalizmin gelişmesi ve daha önceki üretim biçimindeki serf-emeğinin, ücretli-emek haline gelmesi hem uzun hem karmaşık bir sürecin sonucudur. Dönüşümün (transformasyon) tam oluş biçimi ve aşamaları, burada belirtilmesi pek gerekmeyen, geniş ölçüde tartışmalara konu olmuştur. Dönüşümün çizgileri hiç de dümdüz olmamış ve dönüşüm sırasında (Devletin sınıf yapısında ve politikasında) önemli siyasal değişmeler görülmüştür. Çeşitli ülkelerde kapitalizmin yıkılmasında 'yukarıdan' gelen (örneğin toprak aristokrasisinin bazı kısımları ile ittifak halinde büyük tüccarlar tarafından gerçekleştirilen) bir ekonomik ve siyasal devrim ile küçük üreticiler arasından yükselip feodal sömürüye karşı ayaklanmış küçük kapitalistlerin öncülük ettik-

leri 'aşağıdan' devrimin oynadığı roller, (örneğin bir yanda Prusya ve Japonya gibi ülkeler diğer yanda İngiltere'nin 'klâsik geçiş yolu' arasındaki zıtlık) üzerinde tartışmalar yapılmıştır.[7] Şurası var ki feodal toplumu çözüp dağıtıcı ana güç ne olmuş olursa olsun, bu dönüşümde iki temel aşama açık seçik görülebilir.

Bu aşamaların ilkinde küçük üretici, sırtındaki feodal yükümlülüklerden bir ölçüde ya da tüm kurtuluşunu sağladı. İkincisinde, üretim araçları (sahip olduğu küçük toprağı, hayvanları, tarım ya da zanaatı için gerekli araç ve gereçleri) üzerindeki mülkiyetinden eser kalmadı; ve, bunun sonucu olarak, geçimini sağlamak için ücret karşılığında çalışmak zorunda kaldı. Marx'ın 'ilk birikim' (ya da 'başlangıçtaki birikim') diye adlandırdığı süreç bu idi; ve kendisiyle birlikte bir proletarya yaratmıştı. Bu süreç, ister köylülerin işledikleri topraklardan doğrudan doğruya sürülüp çıkartılması (İngiliz tarihinde arazinin citlenip özel mülkiyet rejimine sokulması ve köylünün araziden kovulması) ve arazilerine en sonunda el konulmasına yol açan fakirleşme ve borçlanma şeklinde olsun; ister, (bazı bölgelerde olduğu gibi,) eldeki arazi üzerinde herkese geçimini sağlamaya yetecek bir toprak parçası edinme olanağı bırakmayan bir nüfus artışı biçimini almış olsun, özü bakımından aynı şeydi. Bu şekillerin ilkinde bir proleteryanm yaratılışı, bundan önceki kısımda sözünü ettiğimiz, üretim araçları mülkiyetinin birkaç elde toplanması olayının ters yüzü idi ve bu iki olay aynı süreç içinde birbirine bağlıydı. Bu gelişmenin can alıcı unsuru küçük üreticiler topluluğunun uğradığı toplumsal ve iktisadî dağılma idi: Küçük üreticiler topluluğunun feodal otoritelere bağımlılıktan kurtuluşundan ve köyünkünden daha büyük bir piyasa için yapılan üretimdeki artıştan ve dolayısiyle paralı-değişimin gelişmesinden yardım almış bir süreçti bu. Bu dağılma, bir yandan tarlalarına tarla ekliyen, bir miktar sermaye biriktiren ve bunu ticaret ve tefeciliğe yatıran, bir zengin çiftçiler üst tabakasının doğması; diğer yandan, sefalet ve borç yüzünden, hali-vakti daha yerinde bir komşusu hesabına çalışma, arazilerini rehin etme ve sonunda da ellerinden çıkarma zorunda kalmış çiftçilerden meydana gelen bir fakirleşmiş alt tabakanın yaratılması şeklinde olmuştur.

Kapitalizmin yükselişinde can-alıcı dönemin, genellikle, 'endüstri devrimi' denilen dönem olduğu kabul edilir. Bu dönemde mekanik

i Bu tartışmayı izlemek isteyenler şu yapıta bakabilirler: The Transition from Feudalism to Capitalism, a Symposium by Paul Sweezy, M. Dobb, H. Takahashi. Rodney Hilton, Christopher Hill (New York'ta çıkan Science and Society'de yayınlanmış makalelerin bir ayn-baskısı). Bu yapıt Türkçe'ye de çevrilmiştir.

gücü (ilkönce su gücünü sonra buhar gücünü) üretime sokan bir seri teknik yenilikler, üretim işini evden ya da zanaatkarın küçük iş yerinden fabrikaya aktarmak ve bunu eskinin elle ilşetilen aletlerle çalışan bir ya da bir avuç insanın küçük ve çok kez kişisel üretimi yerine düzünelerle ve daha sonra yüzlerce işçi tarafından yürütülen bir grup-sürecine dönüştürerek, üretim sürecini baştan başa değiştirmiştir. Uygun benzetmeler bulma ve devrim sözünü kapıdışarı etme çabasındaki bugünkü Amerikan yazarlarının sanayileşmeye doğru 'kalkış' ('take-off') terimiyle anlatma alışkanlığında oldukları, bir kez başladıktan sonra sermaye birikiminin ve iktisadî büyümenin kendi kendilerine güçlenmelerine yol açan, can-alıcı değişme bu idi.

Ne var ki, bu can-alıcı değişme sadece teknik yenilik sonucu ortaya çıkamazdı. Kapitalist öncülerin (bunlar başlangıçta çok kez küçük sermaye sahibi kimselerdi) bu yenilikleri benimsemeye ve bunları üretim ve piyasa amaçlarına uydurup, uygulamaya ve başkalarının bunları daha da geliştirmeye hazır oluşları, uzun bir süredir devam edegelmiş olan daha önceki bir seri gelişmelerin olgunlaşma noktasına varmış bulunmasına dayanıyordu. Bir ön-koşul, pek küçük ölçüde bile olsa, sermayeyi ticaret ve endüstriye yatırmaya alışmış kimselerden meydana gelen bir sınıfın varlığı idi. Bir başka koşul, krediyi genişletme ve ticaret için geniş olanaklar sağlama gücünde olan daha büyük tüccar sermayelerinin elde bulunması idi. Bundan başka halen mevcut piyasaların, ticaret kanalları ve ulaştırma ve haberleşme araçlarının ve hepsinin üstünde (hayli ucuz demesek bile) el altında ve hareket serbestisi olan bir iş-gücü arzının varlığı zorunluydu.

Kapitalist üretim ilişkileri —ücretli-emeğin sermaye ile olan ilişkileri demek istiyorum— gerçekte sanayi devriminden önceki iki yüz yıldan ya da daha uzun bir zamandan beri olgunlaşa gelmekteydi. Daha 16. yüzyılda bazı endüstrilerde fabrika ölçüsünde üretimi andırır bir üretimin temellerini atan teknik gelişmeler olmuştu. Geliştirilmiş pompalar maden ocaklarında daha derinlere inilmesine olanak hazırlamış ve dolayısiyle madencilikteki girişimlere (bugünkü ölçülere göre büyük sayılabilecek hacimde olmasa bile) oldukça önemli miktarda sarmayelerin yatırılmasına yol açmıştı. Tuz elde etmede, kâğıt imâlinde, şeker yapımında uygulanan yeni yöntemler, barutun bulunuşu, ilkel fırınlarda demir eritme, bakır eritme ve tel imâli alanlarında yeni yeni yöntemler toplanık üretimin ve sermayeleri binlerce liraya ulaşan girişimlerin temelini atmıştı. Böylece Kraliçe I. Elizabeth döneminin sonunda su gücüne dayanan barut ve kâğıt yapım evleri, geniş çapta bakır ve tel üretimi ortaya çıkmıştı. Bu ara-

da, dokumacılık alanında çok daha evvel sahneye çıkmış birtakım makinelerin sözünü etmek gerekir. Yani, kapitalizmin hâlâ esas itibariyle feodal bir toplum 'dokusu içinde' büyümesine devam ettiği sırada bile, ki buna kapitalizmin doğma vakti diyebiliriz, üretim güçlerinde önemli değişmeler meydana gelmişti.

Bununla beraber, bunlar, henüz birbirinden oldukça kopuk, tekil örneklerdir; çok kez emek yetersizliği ile kösteklenmilşer, (zaman olmuş, zor altında çalıştırılan kimselerin özellikle madencilikte örneğin hükümlülerin emeğinden yararlanmışlar) toprak sahipleri ya da zengin tüccarlar tarafından yürütülmüşler ve zaman zaman hükümdarın bağışladığı tekel-haklarma dayanmışlardır (böyle bir tekel hakkı elde etmek saray çevresinde nüfuz sahibi olmaya bağlıydı). En yaygın üretim şekli, özellikle dokumacılık alanında, esas itibariyle el-üretimi (handicraft) idi. Bunun sonucu olarak, üretim, küçük iş-yerlerinde ya da evlerde, hâlâ küçük bir toprak parçasını elinde tutan ve küçük toprağı üzerindeki ekim işini ek bir çalışma olarak el-işçiliği (handicraft) ile birlikte götüren kimselerce yürütülüyordu.

Ham madde sağlanması ve ürünün piyasaya çıkarılması (ve bazan ürüne son biçiminin verilmesi) için sermaye elbette gerekliydi. Ve bu sermaye, köylerdeki ya da alışveriş özeği kasabaların dolaylarındaki zanaatkarlara iş sipariş eden, üretim aşamaları (örneğin, iplik haline getirme, dokuma, son biçimi verme işleri) arasındaki iş-bölümünü düzenleyen ve ortaya çıkan ürünün satışını ayarlayan (kendisine tüccar-imalatçı adı verilmiş olan) bir tüccar tarafından sağlanıyordu. Böylece, 'aile içi ya da ev imalâtı, bazan da sipariş üzerine imalât sistemi' ('putting-aut system') terimleri, kapitailizmin bu sanayi devrimi öncesi dönemindeki en seçik üretim biçimini anlatmak çin, çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Marx buna daha sonra sanayi devrimi ile başlayacak olan 'makineli üretim' diyebileceğimiz 'machinofacture'den ayırmak için 'aletli el-üretimi' denilebilecek olan 'manufacture' adını vermiştir.

Ama bundan kapitalizmin bir aşaması olarak söz etmek niye? İşçiler genellikle proleterleşmemişlerdi, yani, henüz kendi üretim araçları ellerinden çıkmamıştı; hattâ, bir çok hallerde, küçük bir toprak parçasının sahipliğinden ayrılmış değillerdi. Üretim dağınık, gelişi güzel yayılmıştı, toplanık değildi. Sermaye sahibi hâlâ, temelde, üretimi dolaysızca denetlemeyen ve hem bireysel (ya da aile çapmda) birimler olarak çalışan hem de, (gittikçe yokolmakla beraber) hatırı sayılır ölçüde bir bağımsızlıkları bulunan zanaatkarların emekleri üzerinde disiplinini kurmamış olan bir tüccardı.

Bu tarihte durum henüz dönüşmekte ve sermaye-ücretli emek ilişkileri hâlâ noksan bir gelişme düzeyinde bulunmakla beraber, bu sonuncular artık belirgin özelliklerini kazanmaya başlamışlardı. Bu sipariş üzerine imalât sisteminde çalışan-çalıştıran ilişkisi açıkça görülebiliyordu; imalâtçının ürünü için elde ettiği fiyat, gittikçe, yapılan işe parça başına ödenen ücreti andırır bir biçime girmekte idi. İmalâtçı zanaatkarın bağımsızlığı ve üretim araçları üzerindeki sahipliği, sırf bir görünüş olmaktan gayri, her türlü önem ve anlamını hızla yitiriyordu. Yukarıda andığımız, küçük üretim biçimi çerçevesi içindeki 'çözülme' süreci, küçük imalâtçılar arasmda devam ediyordu : Bir çokları, iktisadî güçlüklere düşme sonucu bağımsızlıklarını yitirmekte ve yarı-proleter durumuna gelmekte idiler; daha iyi durumda olanları, bir miktar sermaye biriktiriyor ve fakir komşularının iş-verenleri haline geliyor, böylece, endüstrinin gerektirdiği parayı sağlayan ve ona düzen verenler (ve yeniliklere öncülük de edenler), asıl tüccarlar yerine, gittikçe, bizzat küçük imalâtçıların arasından yükselen kapitalistler olmaya başlıyordu. Daha karmaşık bir örgü-tezgâhmm bulunmasını izleyen dönemde, 17 nci yüzyılın ikinci yarısında, çorap sanayiinde bu tezgâhları (küçük imalâtçıların satmalamayacakları kadar pahalı idiler) kiralamak yaygın bir işi haline gelmiş, hattâ bu amaçla bir kumpanya bile kurulmuştu. Bunu izleyen yüzyılda bu tezgâhların kiralarında meydana gelen büyük fiyat artışları yüzünden imalâtçıların sık sık sömürüden yakındıkları görülmüştür. Buna benzer bir şey bazı durumlarda kumaş dokuma alanında da ortaya çıkmıştır; burada da dokuma tezgâhı, kâh borç yüzünden haczedilme kâh küçük imalâtçıların çok fakir olmaları nedeniyle daha başlangıçtan itibaren satın alınamamalarından ötürü, 'işverenin* sahip olduğu bir şey haline gelmişti. Çeşitli metal imalâtı kollarında (çivi ve alet yapımcılığı bunlar arasında idi) bazı kapitalistler zanaatkarları, onlara evlerinde yapacakları iş siparişleri vermek yerine, kendilerine ait iş yerlerinde bir araya getirmişlerdi. 18 inci yüzyılda demir üretimi gittikçe artan ölçüde toplanık bir hale geliyor, toprak mülkiyeti ve çiftçilikte toplanma yönünde, buna benzer bir eğilim tarım alanında da görülüyordu.[8]

Daha önceki iki yüzyıl ya da buna yakın bir zaman boyunca devam edegelmiş olan bu süreçler, 18 inci yüzyılın sonlarmda ve 19 uncu yüzyıldaki daha yaygın teknik değişmelerle birlikte, büyük hız kazanmış ve can-alıcı bir ileri aşamaya gelmiş bulunuyorlardı. Daha öncele-

• Bu dönemdeki benzer gelişmeler hakkmda daha ayrıntılı bilgi yazann Studies in the Development of Capitalism adlı kitabının dördüncü bölümünün birinci kesiminde bulunabilir.

ri olanlarla karşılaştırıldığında, gelişmenin temposu çok büyük ölçüde hızlanmıştı. Ancak, bu durumda bile, kendisiyle birlikte üretimde kendine özgü toplanmayı ve dolaysız iş-veren sermaye-ücretli emek ilişkisini getiren, fabrikalı endüstriye geçişi sağlayan hızı büyütmemek gerekir. Bu dönüşüm çok gelişi-güzel idi; 'manüfaktür' döneminin artıkları 19 uncu yüzyılın ikinci yarısına değin pekâlâ devam etmişti. Bununla beraber 19 uncu yüzyılın ortasına gelindiğinde üretim sürecinin modern kapitalist fabrika türü olarak bildiğimiz şey, İngiliz sanayiinin egemen ve seçik üretim biçimi haline gelmişti artık. Kısmen (tarım topraklarının çitleme ile özel büyük mülkiyet rejimi altına alınması ve köy zanaatlarının yok olmasının sonucu olan) nüfus artığından gelen ve kısmen nüfusun doğal artışından ötürü (nüfus 18 inci yüz yılın son çeyreğinden itibaren çok daha büyük bir hızla artmış ve ancak 19 uncu yüzyılın sonuna doğru artış hızı düşmüştür) hızla büyüyen bir proletarya, gelişen bir endüstrinin gerektirdiği iş-gücünü sağlamış ve artan sermaye birikimi için bir yatırım alanı yaratmıştır.

III

REKABET VE TEKEL

Sermaye birikimi süreci bir kez adımlarını büyütünce, durmadan elde edilen kârların biriktirilip gerisin geriye endüstriye yatırılması suretiyle, yoluna daha hızlı devam edebilirdi. Sermaye birikiminin ve yatırımlarının yanısıra devamlı teknik gelişmeler aynı hızla yürümüştür. Bu açıdan bakıldığında —kendi üretim yöntemlerinde devamlı devrimler yapması açısından— kapitalizm, hiç değilse coşkun devrinde, tarihte kendinden önce gelmiş üretim biçimlerinin hepsinden çok çok daha fazla ilerici olmuştur; ancak, gene de ulaştığı büyüme- hızları, hattâ sırf refah dönemlerindekiler bile, dünyanın sosyalist kesiminde plânlı sosyalist kalkınma tarafından son çeyrek yüzyılda ulaşılanlarla karşılaştırıldığında, küçük kalır. 19 uncu yüzyılın büyük bir kısmı boyunca kapitalizm oldukça yüksek düzeyde rekabete dayanan bir sistemdi; şu anlamda ki, tek tek firmalar (genellikle aile şirketleri ya da ortaklıklar şeklinde), oldukça küçük ve her endüstri kolunda sayıları kabarıktı; hiçbiri ürününü sürdüğü piyasada gözle görülür etki yapabilecek bir büyüklükte değildi; aralarındaki fiyat anlaşmaları, özellikle yerel pazarlarda hiç de bilinmeyen şeyler olmamakla beraber, bugün olduğundan daha az yaygındı. Serbest ticaret ve serbest rekabet günün parolası idi; ve her iş adamı biliyordu ki, ürününü ucuzlatmak için devamlı surette yeni araç ve yöntem bulma yarışında geride kalacak olursa, rakipleri tarafmdan piyasa dışı edilecektir. Böylece, yenilik yapmak, başarının anahtarı olmuştu. Sermaye yenilik için gerekli mali-aracı sağlamak üzere biriktiriliyordu; aynı zamanda, teknikte ortaya çıkan yenilikler sermaye için bir alan, bir mahreç yaratıyordu; bu, sermaye birikimi ücretli iş-gücü arzının artış hızından daha fızlı olduğu zamanlarda bile, böyle oluyordu (eğilim de buydu).

Şimdi şu soru sorulabilir : Sermaye birikimi, 19 uncu yüzyılın yüksek nüfus artışı hızını bile aşan bir hızla oluyorduysa, bu yüzden iş-gücü için doğan rekabet ücretleri (yani iş-gücünün fiyatını), bir kâr doğuran, bir artık-değer (surplus-value) yaratan sistem olan kapitaliz-

min temelini büyük ölçüde sarsarak, yükseltmesi gerekmez miydi? 19 uncu yüzyılda gerek kapitalistlerin gerekse bunların iktisat danışmanlarının akıllarından çıkmayan ve çok ilgilerini çeken bir soruydu bu. Bunu doğuran gizli eğilimin, kapitalizmin temeldeki bir çelişkisinin bir yüzü olduğu söylenebilir; bu Marx'ın hayli dikkatle üzerinde durduğu bir konuydu. Marx, bu eğilimin (geçici durumlar dışında) hiç bir zaman yüzeye çıkmamasının nedeninin, işsizlerin ve arasıra iş bulan kimselerin meydana getirdiği yedek-sanayi-ordusunun, emekten-tasarruf sağlama yönü ağır basan teknik değişikliklerle, durmadan beslenmesi ve büyütülmesi olduğunu söylemiştir. Gerçekten, bizatihi eğilimin kendisi, kendine karşıt hareketi doğuruyordu: Sermaye birikimi, iş-gücünün doğal artışmı aşarak, yedekler ordusunu eritir ve artık-değerin zararına olarak ücretleri yükseltirken, mekanik iyileşmeye aynı ya da daha büyük miktarda ürünü daha az iş-gücü ile üretecek bir ağırlık veriliyordu. Bu, yedek-sanayi-ordusunun kendiliğinden yeniden şişmesi sonucunu doğuruyordu. Böylece, iş-gücü, (istisnalar dışında) artık-arz (surplus-supply) durumunda olan bir mal özelliğini kazanıyor ve işsizlik ya da eksik-istihdam sistemin müzmin bir koşulu haline gelmiş oluyordu. Kapitalizmin bundan önceki bölümde sözünü ettiğimiz daha erken döneminde ilkbirikim süreci ile bir yedek-ordu yaratılmıştı; kapitalizm tam anlamı ile olgunluk kazandığı zaman, bu yedek sanayi ordusu, kapitalizmde özel bir ağırlığa sahip olma eğilimindeki devamlı teknik devrimlerle beslenip yenilenmişti.

Daha hızlı sermaye birikimi ve onunla elele giden teknik devrimler, toplanma sürecini önemli bir aşama daha ileriye götürmüş oluyordu. Bu, iki düzeyde gerçekleşen bir toplanma olayıydı. Önce, üretim-birimi düzeyinde bir temerküzdü bu. Daha karmaşık iş-bölümünü ve aynı fabrika içinde farklı süreç ve aşamalann birbirlerinden ayrılışını beraberinde getiren daha karmaşık mekanik teknikle birlikte, daha büyük üretim-birimleri getirmenin iktisadî zorunluluğu ortaya çıktı. İlkel demir üretim evlerinin yerini modern eritme fırınlan, demir-çelik üretim sistemleri; alet yapımı ile uğraşan atölyelerin yerini modern, ağır makinalar yapan fabrikalar aldı. Artık bir üretim işine girişmek için eskinin birkaç bin lirası yerine şimdi milyonlara hattâ milyarlara ulaşan başlangıç sermayeleri gerekiyordu ve küçük kapitalistin bağımsız hareket alanı gittikçe daralma eğilimi gösteriyordu. İkinci olarak, firma ya da şirket düzeyinde de toplanma ve az sayıda elde özeklenme (konsantrasyon ve santralizasyon) olayı görülüyordu: Bireylerin mülkiyetinde daha çok sermaye toplanmakta, birçok birbirinden farklı sermayeler, bir araya gelip yığılarak (kendilerine Amerika'da verilen isimle) sermayeleri hisselere dayalı kumpanyaları (Joint-stock

company) ya da ticaret-sanayi ortaklıklarını (business corparation) meydana getiriyorlardı.

Ne var ki, kapitalizmin bu rekabetçi aşaması, toplanma sürecini beslemek suretiyle, rekabetin bizatihi varlığını "temelinden sarsıyordu; bu, herhalde piyasanın daha büyük bir kısmını ele geçirme yolu olarak malları ucuza sürme yönünde, (buna fiyat rekabeti denmekteydi) çaba gösteren küçük işletmelerin yürürttükleri eski tarz rekabet için daha da böyleydi. Toplanma bu sonucu çeşitli biçimlerdeki tekelciliğin temelini atmakla doğuruyordu. Tekel sözü aslında bir şeyin tek satıcısı olma anlamına gelirken, iktisat üzerine yazılarda bir malın arzı ve dolayısiyle fiyatı üzerinde hatırı sayılır bir etki yapma gücü anlamında kullanılmaya başlandı. Kuşkusuz, bu, bir derece sorunudur; iktisadî bakımdan önemli olması için mutlak olması gerekmez. Bir kapitalist firma, üretim politikası bakımından, piyasa - durumu ve dolayısiyle piyasa - fiatı üzerinde önemli bir etki yapabilecek bir büyüklüğe sahipse, aynı iş kolunda kendisiyle rekabet eden diğer (küçük) firmaların sayıları hayli büyük olsa bile, bu firma önemli derecede bir tekel-gücünü kullanabilir, demektir. Piyasada kurulan egemenlik, tekel-gücünün ayıracadır; piyasa egemenliğinin kendisi, tekelin nihaî amaçlarına ulaşmak için kullanılan bir araçtan başka bir şey değildir. Ve kapitalizmi harekete getiren şey ve yürüten güç kâr olduğu için, tekelin amacı üretimi kısmak ve fiyatı yükseltmek yolu ile kârını büyütmektir.

Bugün piyasada egemenlik kurmanın pek moda olan bir yolu, bir 'has mal' (speciality product) yaratmaktır. Bu, kâh yeni bir biçim ya da model, kâh yeni bir isim ya da marka altında ve satıcılık hüneri ve reklâm yoluyla (herhalde satış ajansları ile yapılan bir takım özel ya da tercihli anlaşmalarla birlikte) alıcılara yutturulmak ya da zorla kabul ettirilmek ve böylece kendisi için tercihli bir piyasa meydana getirmek suretiyle, başarılır. Bir diğer yol, piyasayı başlıca satıcıların herbiri için başkalarının giremeyeceği, 'alanlar'a bölmektir. Bu, ya söz konusu firmalar arasında varılan bir ticarî anlaşma ile ya da kuvvetli bir firmanın veya firmaların kendilerine ayırdıkları 'alanlar'a ayakbasmanın bir başkası için tehlikeli olacağı tehdidiyle gerçekleştirilir. Bu korkutmanın sonucu olarak küçük ve zayıf rakipler buralardan uzak durmayı kendileri için daha hayırlı bulurlar. Büyük bir firmanın, (ya da bir büyük firmalar gurubunun), bir endüstri kolunda hayli kabarık sayıda küçük firmalarla bir arada yer aldığı 'fiyat önderliği' adı verilen piyasa koşullarında da buna benzer bir durum görülür. Bunlar arasında herhangi açık ve belli bir anlaşma yoktur; küçük firmalar bağımsız rakip kişiliklerini devam ettirirler; ancak, büyük firma fiya-

ti kendisine en kârlı olacak düzeyde saptayabilir; diğerleri bu fiyatı düşürmezler; kuvvetli rakibleri ile bir fiyat-savaşı riskini göze almaktansa, piyasanın kendi paylarına düşen kısmı ile yetinirler.

Görüldüğü gibi, tekel, terimin her türlü anlamında, rekabeti tamamen ortadan kaldırmaz : Herbiri yüksek derecede bir tekele sahip bulunan ve bunu arttırma peşinde olan firmaların kendi aralarında ve gene bu gibi firmalarla daha küçük firmalar arasında anlaşmazlık ve çekişme anlamında olmak üzere, rekabet hâlâ devam eder. Burada belirtilmesi gereken nokta şudur; rekabetin şekli değişmiştir. 19 uncu yüzyılın fiyat rekabeti, yerini reklâm savaşlarına ve satış kampanyalarına bırakmıştır (birbirine rakip temizleme tozları arasındaki savaş ammsanabilir); rakipler olsun tüketiciler olsun, dağıtım firmaları ile yapılan bağlayıcı sözleşmeler ve boykot gibi yollarla zorla hizaya getirilirler. Burada, perakende fiyatlarını değiştirmeden yürütmek ve fiyat-düşüren firmayı saf dışı etmek için yapılan anlaşmalardan söz açmıyoruz. Son olarak, ihalelerde tercihli bir durum sağlamak için siyasî nüfuz kullanılması ve iç-piyasaya yabancıların girmesine karşı malî (fiscal) korunma önlemleri alınması belirtilebilir. Bu, fiyat-düşürme hiç görülmez demek değildir. Kuşkusuz fiyat-savaşları açıldığı olur; petrol tekelleri tarihinde bunların çeşitli örneklerini görürüz. Ne var ki, bunlar mütareke ya da anlaşma dönemleri arasındaki kısa süren geçici olaylar olmaktan öteye geçemezler.

Tekelin en tam şekli, biribirine rakip firmaların anlaşma yolu *ila* bir firma haline gelmesi ya da bunlardan en büyüğünün diğerlerini yutması sonucunu veren birleşme ya da kaynaşmasıdır. Bundan daha az tam bir tekel şekli, ayrı varlıklarını devam ettiren firmaların birleşmesi ile doğar : burada ilgili firmaların çıkarları, hisseler üzerinde cereyan eden bir alışveriş, yahut bir 'ortak yönetim kurulu' tarafından yönetilme, ya da aralarında bir 'çıkarbirliği' (Almanca'daki Interessengemeinschaft) anlaşması yolu ile birbirine bağlanmıştır; ve gene bir dizi uydu firmalar üzerinde denetleyici bir duruma sahip holding tipi kumpanya, bir diğer şekildir. Zaman zaman bu sonuncu, 'piramitleşme' adı verilen birleşme şeklini anlatmak için kullanılmıştır: burada ana kumpanyada göreli olarak küçük bir sermayeye sahip olan bir kimseye ya da guruba, yüzlerce kez büyük bir sermayeye sahip bir kumpanyalar imparatorluğu üzerinde (1929 malî bunalımında felâkete uğrayan Amerikalı para babası InsuU'un ünlü imparatorluğunda olduğu gibi) egemenlik tanımak söz konusudur.) Bunlardan sonra piyasa anlaşmalarının daha gevşek şekli gelir. Bu tip anlaşmalar, firmaları, üretim birimleri olarak, serbest bırakır; fakat satışlarında düzenleyici bir takım önlemler getirir. Bunların en bilinen örneği Kartel-

ierdir. Kartel, tam şekli ile, üye firmaların ürettikleri malın satışını eline almak ya da denetlemek amacıyla, kurulan bir satış kurumudur. Fiyat düzeyinin devamını sağlamak için, genellikle, her firmanın üreteceği miktarı saptayan bir üretim payları sistemi uygulanır. Böylece toplam üretim miktarının arzulanan en düşük fiyatla tutarlı bir miktar olması güven altına alınmış olur.

Şurası var ki, üretim miktarının sınırlandırılması, aynı zamanda, (fabrika ve makine biçimindeki) üretim donatımlarında yer alacak genişlemenin de sınırlandırılması gerektiği anlamına gelir. Bu işin söz konusu endüstride yeni firmaların kurulmasına engel yaratmak şeklinde yapılması gerekir; çünkü, önemli sayıda yeni firma kurulacak olursa, o endüstride halen yerleşik bulunanların tekelci durumları çok geçmeden sarsılmaya başlar. Bunun için yok edilmesi gereken şey, yalnız o endüstride halen yer almış bulunan firmaların fiyatı düşürme tehlikesi değil fakat aynı zamanda yüksek tekel kârlarından pay alma ümidine kapılabilecek olan yeni firmaların endüstriye girme olanağıdır da. Kuşkusuz, zaman zaman, özellikle gevşek tipte tekelci anlaşmaların yapıldığı durumlarda ya da orta sermayeli küçük firmaların kurulmasının ve piyasada kendilerine bir yer sağlamalarının güç olmadığı endüstrilerde, böyle şeyler olur. Bu durumda, tekel-fiyatında ciddi sayılacak bir düşme olmasa bile, uzun sürede karşılaşılabilecek sonuç, endüstriye hiçbirinin tam kapasite ile (yani o anda hüküm süren şişkin fiyatlar ve kâr marjları ile sınırlanan piyasa büyüklüğünün olanak verdiği kapasite ile) çalışmasına olanak olmayacak kadar çok sayıda firmanın yerleşmesi olabilir. Ancak, birçok endüstrilerde (teknik sürecin doğasından ve kurulması gereken pahalı başlangıç tesislerinden dolayı) üretime büyük boyutlu bir iş olarak girişmemek, iktisadî açıdan yerinde bir şey olmaz. Burada endüstriye giriş, zorunlu olarak, ancak büyük başlangıç sermayelerine sahip olanların harcıdır ve halen yerleşik durumdaki firmalar ilk girmiş olma ve yeni girmeye kalkışacaklara karşı savunma güvenliği gibi büyük bir avantaja sahiptirler. Dahası var; yeni firmalar, halen yerleşik olanlara rakip olarak girmekten, yalnız başlangıç giderleri nedeniyle değil, fakat yerleşmiş olanların aleyhine olacak bir yerleşme çabasının beraberinde getireceği kayba uğrama riski nedeniyle de alıkonulabilirler.

Şurası var ki, yeni rakiplerin meydan okumalarına karşı güven içinde olduğu durumlarda bile, bir tekel kendiliğinden ciddi bir sorunla karşı karşıyadır: Üretim kapasitesindeki genişlemenin frenlenmesi gerekiyorsa, kendi tekel kârlarını kendi endüstrisinde yatırması engellenmiş olur. O halde bu kârlar nereye yatırılacaktır? Tekelci endüstrilerin yüksek tekel kârları, yüksek sermaye birikimi sonucunu

doğurur. Günümüzün göze batan bir özelliği, büyük şirketlerin sermayeyi şirket ihtiyatları şeklinde biriktirmesi ve yatırımların büyük kısmının bu ortak 'iç birikim'le sağlanır olmasıdır. Tekelci endüstrinin kendisine olmazsa bir başka yere sermaye yatırma iç-dürtüsünün ve zorunluğunun gittikçe güçlenmesi işte buradan gelir.

Bu, tekelci çağında, kapitalizmin bir temel çelişkisi olarak ortaya çıkıyor. Büyük şirketler arasında rekabet devam ettiği ve daha büyümek ve daha egemen duruma gelmek hırsı son kertesinde olduğu sürece, eğilim, sermayeyi endüstrinin, ya da bunun tekelci kesiminin, kendi içerisinde yatırmak olabilir. Bu ne kadar böyle olursa, tam olarak kullanılabileceğin ötesinde, o kadar çok aşırı üretim kapasitesi yaratılmış olur, ve yüksek kâr-marjlarına[9] karşın, yatırılmış sermayenin her lirası için kâr haddi'ni düşürme eğilimini güçlendirir (çünkü, sermaye miktarı arttırılmıştır, fakat elde edilebilecek toplam kâr, piyasanın o sıradaki tekel-fiyatı ile alacağı malların miktarı ile; sınırlıdır). Bu durum ortaya çıktığı zaman, elbette, endüstrinin tekelci kesiminde daha fazla yatırım yapılamaz, bunun yerine başka yatırım alanları ya da yolları bulma yönünde bir baskı doğar.

Bu başka yatırım alanları nerede bulunacaktır? İlk olarak, yatırımlar, girişimin engelsiz ve az-çok kolay olduğu, küçük-boyutlu ve rekabetin yürürlükte olduğu endüstrilerde yapılır; bunun sonucu olarak endüstrinin bu kesiminde rekabet yoğunlaşır ve kârlar düşer. Bazı durumlarda, tekelci şirketler, kuşkusuz, bu endüstrileri (ya da bunlardan bir kısmını) kendilerine bağlar ve bunları kendi egemenlik alanlarına katabilirlerse de, kârlardaki bu düşme buralara geniş ölçüde yatırım yapılmasmı engeller ve doğal olarak bunu çekici bir iş olmaktan çıkarır. Daha geniş olanaklar yüklü ikinci bir yol, dünyanın iktisaden az gelişmiş ülkelerine sermaye ihraç etmektir. Buralarda, doğal olarak, kâr hadleri yüksek, emek bol ve ucuz, ham madde kaynakları çok geniştir. Sömürüye açık el-sürülmemiş alanlar olarak bu ülkeler, özellikle iktisadî ayrıcalıkları güven altına alan siyasal baskı ve denetim mekanizması işletilebildiği takdirde, sermayenin çıktığı ülkede çok iyi bilinen tekelci koşulların ve politikaların yaratılması için son derece uygun bir temel ve alan meydana getirirler.

İleri kapitalist ülkelerin çoğunda tekelci gelişmeyi, az gelişmiş ülkelere (sonunda egemenliğe yolaçan) iktisadî ve siyasî sızma ve nüfuz

[9] Kâr-marjı burada, üretilen ya da satılan her birimde Cya da parçada) elde edilen kâr anlamına kullanılmıştır. Terim bu kullamlışıyla, (a) toplam kârdan (üretilen ya da satılan birim sayısına bağlıdır), (b) toplam kârın yatırılan sermayeye oranlanarak bulunan kâr haddinden ayırılmak istenmiştir.

etme olayına bağlayan yollardan biridir bu; fakat tek yol değildir. Modern emperyalizm adı verilen yoldur. 19 uncu yüzyılın son çeyreğinin özelliği 'Afrika kavgası ve yağması' idi; önde gelen Büyük Devletler, kıt'anm çok büyük bir kısmını on yıldan biraz fazla bir zaman içinde, sırf kendilerine ait sömürgeler olarak aralarında bölüştüler. Aşağı yukarı aynı tarihlerde özellikle İngiltere ve Almanya' Çin'de 'ayrıcalıklar ' sağlama yolunda yeni girişimlere koyuldular. Gene bu tarihlerde, Almanya'nın Balkanlardan geçerek Orta Doğuya uzanma çabası (Doğuya Atılış) diyebileceğimiz Drang nach Osten politikası yürürlüğe konmuştu. Yüzyılın sonlarına doğru, geç kalmış olsa bile, hızla boy atan 'Dolar Diplomasisi' Lâtin Amerika ülkelerinde ve Pasifikte benzeri iktisadî ve siyasî nüfuz sızmalarına girişti. Birinci Dünya savaşına kadar dışarıda yatırılmış İngiliz sermayesi İngiliz kapitalist sınıfının sahip bulunduğu toplam sermayenin dörtte biri ile üçte biri arasında bir noktaya ulaşmıştı. Bu nedenledir ki, İngiliz kapitalizmi ve özellikle İngiliz tekelci kapitalizmi açısından, Britanya Adaları, diğer kasımları kendilerine iktisadî ve siyasal bağlarla bağlı çok geniş bir imparatorluğun özeğinden başka bir şey değillerdi. İngiltere, doğal olarak daha eski bir dönemin (Merkantilizm diye anılan kapitalizmin ilk aşamasının), sömürgesi olan Hindistan üzerindeki nüfuz ve etkisinden hiçbir zaman vazgeçmemişti; artık İngiltere yalnız Hindistan'a değil, onun yanında Mısır ve Sudan'a, Doğu ve Batı Afrika'ya ve Uzak Doğu'ya yeni bir iktisadî ilgi duymakta ve göstermekteydi.

Dış yatırım, doğaldır ki, yeni bir şey değildi. İngiltere'ye bakarsak dış istikrazların Londra sermaye piyasasında daha 19 uncu yüzyılın başlarında büyük ölçülerde işlem gördüğünü görürüz. Bu istikrazlara Londra'nın bu iş kolunda uzmanlaşmış büyük 'ticaret bankerleri' aracılık ediyorlardı. İstikrazlar daha çok hükümetlere verilen ya da hükümetlerin kefil olduğu istikrazlardı; ve Rothschilds gibi borç vericiler, kuşkusuz, borç alıcılara bir takım koşulları kabul ettirmekle beraber, bu türlü istikrazlarda doğrudan sömürü ve denetim söz konu olmuyordu. 19 uncu yüzyılın ortalarında İngiliz sermayesi gerek Avrupa ve gerekse Amerika kıtalarındaki demiryolu gelişmesinin gerektirdiği harcamaların karşılanmasına büyük ölçüde katıldı. Emperyalizmin yeni döneminde sermaye ihracına nitel bir değişiklik getiren şey şuydu : İhraç edilen sermaye, gittikçe artan ölçüde, madenlerde, büyük tarım işletmelerinde (plantasyonlarda) ve kamu hizmetleri kurumlarında doğrudan doğruya-yatırım şeklini alıyor ve daha sonra endüstri yatırımları geliyordu. Şirketler özellikle sömürge ülkelerde kuruluyorlardı; bunlar ana vatandaki kumpanyaların ya ikizleri ya

da şubeleri durumunda oluyor ve bulundukları yerlerde geniş tekelci ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı.

Bu yeni emperyalizm üzerinde, J.A. Hobson, Leonard Wolf ve Rudolf Hilferding'in çok bilinen çalışmaları dahil, çok yapıt yazılmıştır; fakat bütün dünyada en geniş etkiyi yaratmış olan herhalde Lenin'in, Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (Impetialism: the Highest Stage of Capitaism). adı kitabıdır. Emperyalizmin onun saydığı başlıca nitelikleri özetle kaydedilmeğe değer:

"(1) üretim ve sermaye toplamını (temerküzü) öyle yüksek bir aşamaya varmıştır ki, iktisadî yaşamda can alıcı bir rol oynayan tekelleri yaratmıştır. (2) Banka sermayesi ile sanayi sermayesi birbirine kaynaşmış ve bu 'finans sermayesi'nin meydana getirdiği temel üzerinde bir finans oligarşisi yaratmıştır. (3) Mal ihracından ayrı olarak, önemi son derece artan sermaye ihracı ortaya çıkmıştır. (4) Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası kapitalist tekeller oluşmuştur.. (5) Dünyanın tamamının büyük kapitalist devletler arasındaki bölüşümü tamamlanmıştır." (Chapt. VII).

Sömürgeci ülkedeki büyük şirketler ve sermaye kurumları tarafından sömürgelere sermaye ihraç edildiği ve doğrudan doğruya yatırım yapıldığı ifadesi yanlış anlaşılmamalıdır. Emperyalizmin sömürgeleri geliştirmekte ilerici bir rol oynadığı sık sık savlanır. Ancak üzerine basa basa belirtilmesi gereken bir nokta vardır: Sömürgelerdeki bu yatırımlar, çok büyük ölçüde, ihraç malları üretimini geliştirmekte rol oynarlar; buna karşılık sömürgenin iç piyasası için üretimi geliştirmekte rolleri yok gibidir. Birçok durumlarda, yatırımlar ilkel maddeler üretiminin (madencilik, büyük tarım işletmeciliği vb.nin) ötesine gitseler bile, bunların yarattıkları endüstriler bir tüm olarak sömürge ülkenin iktisat sistemine bağlı olmaktan'çok, sömürgeci ülkenin iktisat sistemine bağlı olan 'adalar' oluştururlar. (Venezuela sık sık bunun kusursuz bir örneği diye gösterilir; Orta-Doğu'nun petrol ülkeleri de buna örnektir). Yabancı sermaye yatırımlarının çoğunlukla ihracat endüstrilerinde yapılmış olduğu, 19 uncu yüzyıldaki İngiliz yaı^rımlai") ile doğrulanmaktadır; fakat bu, özellikle içinde bulundr-ğumuz yüzyıldaki (örneğin, 1920'lerdeki ve 1945 sonlarındaki) Ameriiîan yatırımları için doğrudur. Bir tahmine göre savaştan sonraki üç yi! içinde, 1947-49 da yapılmış olan Amerikan dış yatırımlarının onda-dokuzu doğrudan doğruya •—iş— yatırımlarıydı ve yaklaşık olarak beşte-dördü sömürge ya da yarı-sömürge ülkelere yapılmıştı; bu sonuncunun onda-dokuzu petrol alanındaydı. 1940 yılının sonunda dışarıda

yatırılmış bulunan toplam Amerikan sermayesinin aşağı-yuKan yarısı gelişmiş kapitalist ülkelerde, diğer yarısı dünyanın gelişmemiş bölgelerinde bulunuyordu ve bu sonuncunun yaklaşık olarak üçt.e-ikisi büyük ölçüde ihracat için üretimde bulunan ilkel madde üretimi ve istihraç endüstrilerinde iş görüyordu.[10]

Tekelci kapitalizmin imparatorluğun özeğini oluşturan sömürgeci ana vatan üzerindeki etkisine dönersek: Bu gelişmelerin bir iktisadî sistem olarak kapitalizm üzerinde yapmış olduğu genel etki nasıl özetlenebilir?

Görmüş bulunuyoruz ki, tekelci gruplar, piyasa üzerindeki egemenlikleri ve tekelci fiyat politikaları yoluyla başka bir durumda elde edebileceklerine oranla, daha büyük bir toplam kâr elde ederler. Bu kâr aşırı kapasite meydana getirmek suretiyle yokedilmedikçe, ekonominin tekelci kesimi aynı zamanda Lira başına 'normal' ya da 'ortalama' kâr haddinden daha yüksek bir kâr haddi elde eder. Burada şu soru sorulabilir: Toplam artık-değer'den (suplus-value) ele geçirilen bu büyük pay kimin zararına elde edilmektedir?

Bunun kuşkusuz, tekelleştirilmiş malların tüketicilerinin hepsinin zararına olduğu söylenebilir. Bir anlamda doğrudur bu; fakat böyle söylemek bizi öyle fazla uzağa götürmez; çünkü, belli bir tüketiciler gurubunun gerçek geliri (yani, satın alabileceği öteberi miktarı) açısından bir zarara uğrayıp uğramayacağı bu gurubun parasal gelirinde, kendi geçim giderlerinde meydana gelen yükselmeyi karşılayacak bir artışa ulaşıp ulaşamayacağına bağlıdır. Örneğin, gerçek ücretleri düşüren ve kârı da bu oranda yükselten, tekelci-fiyat politikasından ilk ve hemen zarar görecek olan, işçi sınıfı olabilir. Şurası var ki, bunun, sonunda, fiilî bir durum olup olmayacağı, işçi sendikalarının kuvvetine, bunların parasal ücretlerde reel ücretlerdeki düşüşü giderici bir artışı sağlama yönünde yapacakları savaşıma bağlıdır. (Böyle hareket ettikleri takdirde, son yıllarda görüldüğü gibi, enflâsyon'a, yani, fiyatların helezon şeklinde yukarıya doğru çıkışma, neden olmakla suçlandıracakları kuşkusuzdur; çünkü enflâsyon ücretlerin payını 'otomatik olarak' düşüren mekanizmalardan biridir). Akla daha da yakın gelen bir şey de belki şudur : toplumda parasal gelirleri sabit olup ken-

10 Bakınız, Profesör R. Nurkse, **Problems of Capital Formation in Under-developed Countries,** s. 82-3. Yazar bu kitabında şu sonuca varıyor: "yabancı sermaye düşük-gelirli ülkelerin ekonomilerini geliştireceğine, bu ülkelerin ilkel -ürünler ve besin ürünleri alanlarında uzmanlaştıkları düzeni sağlamlaştınp kuvvetlendirmektedir," Aynı konuda bak. Paul Baran, **Ths Political Economy of Growth, 8. 173-200,**

dilerini herhangi bir durumda koruyabilecek şekilde bir örgütleri bulunmayan, orta ve düşük aylıklı işçiler ve meslek sahipleri ve 'orta sınıfın öteki kesimlerinde bulunanlar; işte asıl zararı bunlar görebilirler. Gerçekten tekelci fiyat politikasının acısını çekecek kimselerin bunlar olması olasılığı (sömürülmekte olduklarını bunlar işçilerden daha yavaş ve geç farkedecek olsalar bile), tekelci kapitalizm döneminde toplumun bu kesimleri ile örgütlenmiş işçi sınıfı arasında bir çıkar birliğinin kurulması için iktisadî bir temel hizmeti görür.

Ama bir olasılık daha var : Tekelci kapitalistler endüstrinin hâlâ rekabet koşulları (ya da daha rekabetçi koşullar) altındaki kesimindeki kapitalistlerin zararına kârlarını arttırmakta olabilirler. Bir başka deyimle, kapitalizm tarafından yaratılan toplam artık-değer bir yeniden dağılıma uğrayabilir. Bu kapitalist sınıfın kendi içinde tekelci kapitalistler yararına olan bir yeniden-dağılımdır. Bu durumunun var olması ölçüsünde, artık-değerin rekabetçi kapitalizmde iş gören sermayenin bütünü için geçerli olacak kabaca eşit bir kâr haddi şeklinde ortalamalaşma (vasatileşme) eğilimi[11] yerini ekonominin tekelci kesiminde başka, rekabetçi kesiminde bir başka kâr haddinin (bu sonuncu kâr haddi, ilki yüksek olduğu ölçüde, düşük olur) egemen olmasına bırakır (ya da en azından değişikliğe uğrar). Biz burada kuşkusuz, çok basitleştirilmiş bir tablo çizmiş oluyoruz; çünkü gördük ki, rekabetle tekel arasında keskin bir ayrım-çizgisi mevcut değildir; tekel-gücü, bir derece sorunudur. Böyle olmakla beraber, bu basitleştirilmiş tablo, kâr haddindeki bu türlü farklılıklar kapitalizmin bu aşamasında kapitalist sınıfın kendi içindeki önemli ayrılık ve çatışmaların temeli ve nedeni olabileceği için, durumun esaslı bir öğesini içinde taşımaktadır.

Son olarak şunu anımsaman : tekelci kesimin yüksek kâr haddindeki (ve bir ölçüde bir tüm olarak emperyalist ülkenin kâr haddindeki) önemli bir öge, sömürge durumundaki bölgelerle olan iktisadî ilişkilerden doğan ek kâr (ya da olağanüstü kâr) dır. Bu ilişkiler çeşitli biçimlerde olabilir : (Orta Doğu'daki petrol şirketlerinde olduğu gibi,) bu bölgelerdeki yüksek kâr haddinden yararlanmak için sermaye ihraç etmek; doğrudan doğruya sömürüyü sağlayan tekel-haklarmı ve elverişli koşullar sağlayan 'ayrıcalıkları' ele geçirip devam ettirmek;

[11] Bunun nedeni şudur: Kâr hadleri farklı olduğu sürece, sermaye bu haddin düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere akma eğilimi gösterecektir. Bu yolla kâr hadleri ayni düzeye geleceklerdir (sermayenin çıktığı endüstrilerde artıp girdiği endüstrilerde azalarak). Ancak, bu akımda serbestlik ortadan kalkınca, bu eğilim, ya hiç ya da tam etkili işleyemeyecektir.

ticaretin elverişli biçimde (ucuza, alıp pahalıya satarak)[12] yürütülmesi olanağını hazırlayan uygun ticaret ilişkileri kurmak; ilgili tekelci ticaret şirketlerinin kasalarına ya da daha geniş olarak anavatandaki sömürgelerden ithal edilmiş ürünler satın alan ya da sömürge (ve yarı-sömürge) ülkeler piyasalarına mal ihraç eden kapitalist firmaların kasalarına yüksek kârlar şeklinde girecek lehte ticaret hadleri sağlamak gibi. Hattâ emperyalist ülkenin işçi sınıfına kapitalist sınıfın sofrasından bazı kırıntılar düşebilir, bunlar bazan hatırı sayılır büyüklükte de olabilirler.

Genellikle, tekelin etkisi kısıtlayıcıdır. Bu, fiyat düzeyini devam ettirmek için üretimi sınırlandırmak; 'piyasayı temizlemek' amacıyla girişilecek fiyat-indirimlerini frenlemek yolundan aşırı kapasite problemini büyütüp ağırlaştırmak; bu bölümde daha önce kapitalist rekabetin belirleyici niteliklerinden biri olarak sözünü ettiğimiz üretimi teknik yeniliklerle durmadan ucuzlatma yönündeki dürtüyü köreltmek biçimlerinde bir kısıtlayıcılıktır. Tekelciliğin (eski yöntemlere bağlanmış bulunan sermaye değerlerini koruyup devam ettirmek amacı ile) teknik gelişmeyi baltalaması ve ona öncülük etmemesi beklenebilir. Gerçekten, tekellerin, uygulanmalarını önlemek amacıyla, patent haklarını satın almalarına sık sık raslanır. Bununla beraber, geçen yarım-yüzyıla tümü ile baktığımızda, kapitalist ülkelerdeki teknik yenileşmenin yavaşlayan bir hızla yürüdüğünü gösteren kanıtların, olsa bile, çok fazla olmadığını görürüz. İki dünya savaşı ve bunları izleyen dönem, teknikte birtakım göz alıcı köklü değişmelere ve yeni endüstrilerin, ürünlerin ve üretim süreçlerinin ortaya çıkışma tanık oldu. Bazı iktisatçılar[13] bunu tekelin rekabetten daha az değil, fakat daha çok yeniliğe yol açtığı savının bir dayanağı olarak kullandılar; bu görüşe göre tekel, sermayeyi daha geniş ölçüde seferber edebilmekte, riskleri daha cesaretle yüklenebilmekte ve bir yandan araştırmaları plânlayıp yürütürken bir yandan da daha geniş bir alanda çaba göstermekte olduğu için, bu araştırmaların sonuçlarını daha etkin bir şekilde uygulama alanına aktarabilmektedir. Teknikteki önemli köklü değişmelerin savaşın bir yan ürünü ve Devlet denetim aygıtının ve savaş ekonomisinin gereksinmelerinin olağan kapitalist dürtüleri aşmasının bir yan-ürünü (by-product) oldukları tartışılabilir. Bu, belli bir oranda, doğru olabilir. Ancak aranan basit yanıt şu olamaz mı : Teknik gelişme tekelcilik nedeniyle değil, fakat tekellere karşın olmuş-

12 Sovyet ders-kitabı **PoliticaJ Economy** de 'eş-değerler arasında cereyan etmeyen ticaret' denilen şeydir bu.

13 Özellikle, müteveffa Joseph Schumpeter.

tur; kapitalist tekelin toplanma (En^cls'in "üretiminin gittikçe artan sosyal karakteri" dediği şey) daha hızlı değişme yönünde bir eğilime sahip olmasına karşılık, bir kapitalist denetim ve özendirme şekli olarak tekel başhbaşma kısıtlayıcı bir şekil değil mi acaba?[14] Şunu da anımsatmamız gerekir ki. tekel ender olarak tamdır, ve tekelcilerin kendi aralarında bu durumu etkileyen sıkı bir rekabet sürüp gider.

Bu bölüme bir noktaya önemle dokunmadan son verilemez : Tekel bir bütün olarak kapitalizmde bir iktidar toplanması demek olduğu için, toplum üzerinde ve devlet politikası üzerinde çok daha kuvvetli ve sıkı bir siyasal egemenliğe yol açar. Böylece devlet, sırf kapitalizmin ve bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarlarının değil, fakat kapitalizmin kendi içindeki egemen tekelci gurupların çıkarlarının sözcüsü haline gelir; kapitalistlerin diğer kesimlerinin zararına olsa bile, egemen tekelci gurupların çıkarları kollanır. Devlet Kapitalizminin büyü meşinden söz edilirken bu noktayı akılda tutmalı; (bu konu son blöümde ele alınacaktır). İkinci Dünya Savaşının arefesinde Amerika Birleşik Devletleri Senatosu "iktisadî iktidar toplanması" diye adlandırılan durumu incelemek için özel bir komisyonu görevlendirmişti; ve iki tanınmış Amerikalı araştırıcı (Berle ve Means), Amerika'da iki savaş arası dönemde, bankalar dışında, iş alanındaki tüm servetin yaklaşık olarak yarısının 200 şirketin denetimi altında olduğunu ve bu dev korporas yonlann diğer korporasyonlardan iki-üç kez daha yüksek bir hızla büyümekte olduklarını buldular.[15] Araştırıcılar bu durumu şu sözlerle özetliyorlardı: "Modern korporasyonunun doğuşu, modern Devlet'le eşit koşullarla rekabet edebilecek bir iktisadî iktidar toplanması getirdi... Bu iktisadî iktidar gelecekte egemen toplumsal örgütlenme şekli olarak belki modern Devlet'in bile yerini alabilir."

---

[14] Burada Lenin'den bazı ifadeler ammsanabilir: tekelin sonucu, "üretimin gelişmesinde [yani, sosyal karakterinde! meydana gelen muazzam ilerleme"dir, ve "teknik buluş ve iyileştirmeler süreci sosyalleşmiş hale gelir"; ve gene, emperyalizm aşamasında "bu zayıflama eğiliminin hızlı büyüme olanağına engel oluşturacağını sanmak bir hata olur... kapitalizm eskisinden çok daha hızlı büyüyor." **(Emperyalizm,** Bölüm I ve X).

[15] • 1947'de Amerika Federal Ticaret Komisyonu'nun vardığı sonuca göre, 135 endüstri şirketi, yani şirketlerin % l'i tüm net sermaye varlığının % 45'ini kontrol etmektedir. **(Review of Economics and Statics, Kasım 1951 sayısı).**

IV

DÜŞEN KÂR - HADDİ VE EMEĞİN PAYI

Zaman zaman, sosyalistlerin kapitalizmin geleceği üzerine yaptıkları tahminlerin doğru çıkmadığı ve öyle olduğu için de kapitalizmin bir iktisadî sistem olarak gittikçe artan ölçüde başarısızlığa uğraya cağını ve yerini sosyalizme bırakacağını düşünmek için hiçbir neden olmadığı yolunda sözler duyulur. Marx'm, ücretlilerin yaşama düzey terinde devamlı bir düşme olurken sermayenin elde ettiği kâr haddinde eş-zamanlı olarak gittikçe artan bir küçülme olacağını tahmin ettiği söylenir. Oysa, gerçekte bunların hiçbirinin görülmediği belirtilir.

Yüz yıl önce yazmış bir iktisatçının dünyanın bugünkü durumu üzerine tahminleri her konuda doğru çıksaydı, gerçekten, bu pek şaşırtıcı bir şey olurdu. Bazı kimseler, bu iktisatçının geçmişte sözünü ettiği şeylerin hayli büyük bir kısmının gerçekleşmiş olmasını bile ilginç ve önemli görebilirler. Marx'a gelince, bugünkü dünyamız hakkında onun önceden görüp kestiremediği pek çok şey vardı kuşkusuz; o, hele bazı şeyler üzerinde hiçbir zaman tahminde bulunabilme gücüne sahip görünmeye yeltenmemiş, başka bazı şeyler hakkında daha sonra tarihin doğruladığı, (ya da ancak kısmen doğruladığı) kalın çizgiler halinde kesin olmayan geçici tahminlerde bulunmuştu. Ama sözünü ettiğimiz iktisadî toplanma, sınıf mücadelesi ve örgütlenmiş işçi sınıfı hareketinin gelişmesi, beraberinde iktisadî gelişme için kapitalizmden çok daha büyük bir potansiyeli getiren sosyalizmin tarih sahnesine çıkması gibi temel eğilimler açısından ne kadar haklı çıktı! 19 uncu yüzyılın diğer herhangi bir iktisatçısından çok daha doğru çıktı söyledikleri!

Kâr-haddinin düşmesi eğilimi bakımından burada bir noktanın belirtilmesinde yarar var. 19 uncu yüzyılın başlarında ve ortalarındaki bütün iktisadi düşünce okullarına mensup iktisatçıların bir ortak sabit fikirleri vardı: bir 'durağanlık hali'nin yaklaştığına inanıyorlardı. Bu durumun özelliği şurada toplanıyordu : Kârlar daha öteye

sermaye biriktirme dürtü ve hevesini zayıflatan bir düzeye düşecekti; ve bu iktisatçılardan bazıları bunu hiç de uzakta olmayan bir durum olarak görüyorlardı.[13] Bunlardan birçoğu, emek talebinin emek arzmdan daha hızlı artmadığı durumlarda ücretlerin kıt kanaat yaşamaya ancak yetecek bir düzeye kadar inme eğiliminde olacağı kanısı ile de hayli karamsar idiler (bu iktisatçılar, kuşkusuz, işçi sendikalarının henüz ortaya çıkmadığı ya da çok zayıf olduğu bir dönemde yaşıyorlardı). Marx'm da, hiç değilse mevcut düşünce akımının bazı yönlerini benimseyerek, birtakım şeylerin uzak olmayan bir gelecekte gerçekleşebileceğini doğal kabul etmesi, buna pekâla uygun düşüyor. Ancak şurası anımsanmalıdır ki, "kâr-haddinin düşme eğilimi" den söz ederken, Marx bundan bir eğilim'den öte bir şey olarak söz etmediği gibi, bunun gelişmesine karşi bir seri "karşı koyucu eğilimler"in varlığını belirtmiş ve bunları ayrıntılarıyla açık açık göstermiştir. Bunu kısaca açıklayalım : Marx bu eğilimin nedenini, teknik gelişmenin, üretimde yer alan 'birikmiş emek', (fabrika binası, makineler, ham ve yarı işlenmiş maddeler) le 'canlı emek' arasındaki oranı yükseltme eğiliminde olmasında görmüştü; karşıt eğilimlerin iki örneği olarak teknik gelişmenin bizzat makine vb. yapımında maliyeti düşürme ve artan prodüktivitenin bir sonucu olarak belli bir zamanda her işçi tarafından üretilen artık-değer miktarını arttırma yönündeki eş-zamanlı etkisini göstermiştir. . .

• Genellikle sanılır ki, Marx, kapitalizm geliştikçe gerçek ücretlerde devamlı bir düşme olacağını tahmin etmiş ve fakat bunda yanılmıştır. Bu, sanırım, bir yanlış anlamadır. Marx'm bu anlama gelebilecek herhangi bir pasajından haberdar değilim; onun "gittikçe artan fakirleşme" ve "artan sefalef'le ilgili olarak yazdıkları —ki bunlar çok anılan pasajlardır (Das Kapital, Cilt I, "Birikimin Genel Kanunu" başlıklı XXV inci bölüm, 3 ve 4 üncü kesimler)— şunu açıkça ortaya koymaktadır : O, asıl, işsiz ya da sürekli yan-işsizlerden oluşan yedeksanayi-ordusunu (sefilleşmiş "acizler tabakası") göz önünde tutmakta ve güven yoksunluğunu, meslek statü ve saygınlığının yitirilmiş olmasını, "zihnî yetenek ve güç itibariyle alçalış"ı ve "cehalef'i ve bunlarla birlikte geçim sağlamak için gerekli araçlardan yoksunluğu, bu insanların "pay"ları olarak görmekteydi. Aynı zamanda bu eğilime karşı çıkan etkenler de vardı; aynı bölümün 3 üncü kesiminin sonunda işçi sendikalarının "kapitalist üretimin bu doğal yasasmm kendi sınıfları üzerindeki yıkıcı etkilerini yoketme ya da zayıflatma" ye-

[16] Bunlardan biri, bunun gelişini ancak o zamanın büyük dış yatırımlarının önlediğini düşünmüş olan, J. S. Mill'di.

teneklerinden duyduğu övünç ve kıvancı belirtir. Bir başka yerde Marx, "ücretlerin tunç kanunu" diye anılan yasayı açık ve kesin şekilde reddetmiştir (bu, çok kez, yanlış olarak Mars'a maledilir, gerçekte terim Lasalle'indir). Ve işçi sendikalarının işgücünün 'piyasa fiyatı'nı, bir zaman için, iş-gücünün değeri'nin üstüne çıkarabilmeleri ile kalınmayacağını, fakat bir de zamana ve yere göre değişen bir "toplumsal ve tarihsel öge"nin bu 'değer' (ya da normal düzey') e girdiğini ve bunun sonucu olarak bu sözü edilen değerin tarih içinde değişime uğrayacağını önemle belirtmiştir.

Marx için önemli olan şey, herhalde, bu gibi eğilimlerin işleyişinin tam ve kesin yolundan çok mevcut çelişkiler ve dolayısiyle bunların beşiklik ettiği toplumsal çatışmalar idi. Belirtmiş olduğumuz gibi, bu çelişkiler ve çatışmalar, şekillerini değiştirmiş de olsalar, geçen yüzyıldan bu yana hiç de yumuşamamışlar, tersine birçok bakımlardan daha da keskinleşmişlerdir. Ücretlerle kârlar arasındaki millî gelirin dağılımı üzerindeki sınıf mücadelesi daha genişleyip yerleşik bir hal almış, kuvvetli ve devamlı örgütlerle desteklenir olmuştur. Piyasa rekabetinin gerilla-muharebelerine büyük tekelci grupların daha sert ve daha öldürücü savaşları eklenmiştir. Emperyalizme gelince, bu yüzyılın başında üzerine yazılar yazılan ve sözü edilen yeni 'dolar diplomasisi' yerini bugünün aman bilmez 'atom diplomasisi'ne bırakmıştır. İki savaş - arası dönem hattâ akademisyen iktisatçılar arasında bile, bir iktisadî duraklama çağının gelip çattığı üzerine tartışmaları canlandıran, tarihin kaydettiği en derin ve yıkıcı bir iktisadî bunalıma ve çöküntüye tanık olmuştur. Gerçekten, savaş-sonrasmın 12 yıllık uzun refah döneminde, 1930'lann duraklama-tartışmalarını bir merak konusu olarak ele almak moda olmuştur. \Ama gene de, bu satırların yazıldığı sırada görülen gelişmeler—A.B. Devletleri'ndeki yeni 'iktisadî gerileme'e, Amerikalı solcu iktisatçı Paul Sweezy'nin Monthly Review, Haziran 1958 "sürünen duraklama belirtisi dediği şey— geçen on yılın bu gülpembesi ifadelerine, en azından, çok kuşkuyla baktırır olmuştur. 1920 lerdeki 'Amerikan refah çağı' üzerine yapılan benzer konuşmaların uğradığı akibet akla geliyor hemen.

Bununla beraber, bu çok tartışılmış eğilimlerle ilgili olgular hayli açıktır, ya da, en azından, elimizdeki istatistiklerin gösterebildikleri kadar açıktır. Görmüş olduğumuz gibi, Marx'm kâr-haddinin düşme eğiliminin baş dayanağı kendisinin 'değişmeyen sermaye' (constant capital) adını verdiği sabit sermaye unsurlarının (makina vb.) emeğe oranla artmakta oluşu idi. Bu bir olgu olarak ortadadır; İngiltere'de 1870 ile 1938 yılları arasında işçi basma reel sermayenin iki katına yükseldiği hesap edilmiştir : "tuğla ve çelik birimleri ile hesapladığı-

mız takdirde, ortalama işçinin kullandığı iş-araçları 1938 yılında 1870 yılmdakinin iki katı büyüklüğünde idi".[17] A.B. Devletlerinde, 1870 den bu yana, 1930 larm on yılı dışında, sermaye sürekli olarak iş-gücünden daha hızlı artmıştır; bazı on-yıllarda artış iki kat hızla olmuştur.[13] Marx'ın saydığı karşı eğilimler arasında, kendisinin "göreli artık-değer'in artışı" (yani, toplam üründeki artık-değer payı'nın artışı) adını verdiği, emeğin artan prodüktivitesi sayesinde meydana gelen artış da vardır[19] Tekniğin ilerlemesiyle birlikte emeğin prodüktivitesinin de arttığına hiç kuşku yok (İngiltere'de 1879 ve 1938 yılları arasında yaklaşık olarak iki katma çıkmış; ve imalât kesiminde 1924-1937 yılları arasında yüzde 40'a yakın bir artış göstermiştir). Dahası var, bu artış işçiler tarafından tüketilen, ve 'ücret mallan' denilen malların üretiminde de büyük ölçüde kendini göstermiştir. Bununla beraber, 1870 den itibaren, aynı zamanda, reel ücretler de sabit kalmayıp yükselmiştir; bu gelişmenin asıl nedeni, herhalde işçi sınıfının başardığı örgütlenmenin gittikçe artan gücüdür (öyle olmakla beraber, burada şu noktaların da hatırda tutulması gerekir: (a) artmış olan prodüktivite ve bunun göreli artık-değer'i yükseltme eğilimi, sermaye birikimi sürecini geciktirmeksizin, kapitalizmin emeğin meydana gelen artışlardan pay almasına izin vermesini olanaklı kılmıştır; (b) İngiltere'de reel ücretlerdeki artışın hatırı sayılır bir kısmı, tarımsal maddeler ithalatındaki göreli ucuzlama sonucu sömürge ve yarı-sömürge bölgelere karşı 'ticaret had'lerinin lehte gelişmesi sayesinde olmuştur; bu özellikle 1870 ler ve 1880 lerde ve tekrar iki savaşarası dönemde belirgindir).

Eldeki tahminlerin gösterebildiği kadar[20] geçen yüzyılın son yıl-

w Prof. E.H. Phelps Brown ve Bernard Weber, **Economic Journal,** Haziran, 1953, s, 266. Şurası işaret edilmek gerekir ki, işçi başına prodüktivite hemen hemen aynı miktarda artmış olacağı için bu, zorunlu olarak işçi başına düşen sermayenin değetce yükselmiş olduğu anlamına gelmez.

ıs W. Fellner, Trends **and** Cycles in Economic Activity (New York, 1956), s. 242.

w Yüksek prodüktivite kendi başına ürünün değerini düşürecek şekilde işledi. Söz konusu olan etkiyi elde etmek için, bu ucuzlamanın işçiler tarafından tüketilen mallara uygulanması ve dolayısiyle (gerçek ücretler hareketsiz kalır ya da orantılı olmaktan daha az yükselirken) ücretlerin para olarak (değişmemiş emek-değer olarak) düşmeleri gerekirdi.

20 Bu tahminler ilk bakışta sanılabileceği kadar kolay yapılamaz. Bu amaç için sadece hisse senetlerinin **o** sıralardaki değerleri üzerinden elde edilen kazançları almak yetmez; çünkü, piyasa sonuncuları, birincilerde devam edeceği sanılan değişmelere uydurmak eğilimindedir. Söz konusu amaç bakımından önemli ve anlamlı olması için, elde edilmekte olan kâr kazançları ile sermayenin başlangıç değeri ya da maliyeti (yahut bunun yerine yenileşme maliyeti) arasındaki ilişkiye bakmak gerekir; bunun yapılması her zaman kolay olmaz; yapılsa da sonuç ancak kaba ve yaklaşık bir şey olur.

larmda A.B. Devletlerinde kâr-haddinin düşme eğiliminde olduğunu ortaya koyan belirtiler vardır. Yüzyılın başından itibaren bu konudaki kanıtlar arasında bir çatışma ile karşılaşıyoruz; bir yetkili[21] aşağı yukarı Birinci Dünya Savaşı'nm bitiminden itibaren bir yükselme bulduğu, bir diğeri[22] 1900 den bu yana, küçük de olsa, sürekli bir düşme keşfettiği savmdadır. İngiltere'de endüstri kesiminde kâr-haddinin 1870 lerin yaklaşık olarak yüzde 16-17 sinden tam Birinci Dünya Savaşı öncesinin yüzde 14'üne ve iki savaş-arası dönemde yuvarlak olarak yüzde 11 gibi bir ortalamaya (kuşkusuz, özel düşürücü etkenlerin işlediği bir dönemdir bu) düşmüş olduğu tahmin edilmektedir.[23]

Ücretlerin (ülke içinde üretilen) millî gelirdeki yüzde payları ile ilgili olarak istatikçilerin bize gösterdikleri, bu payın aşağı yukarı 1870 den bu yana dikkati çekecek kadar az değişmeye uğradığıdır : Birleşik Krallık'ta bu, 1870 de yuvarlak hesap yüzde 38.6, 1913 de yüzde 36.6, 1939 da yüzde 38.3 ve 1950 de yüzde 41.8 idi.[24] Ücretlerin toplam millî gelirdeki payları üzerine Bowley'in 3'aptığı tahmin hafif bir farklılık gösterir; fakat çizdiği genel tablo aynıdır: 1880 de yüzde 37.5, yüzyılın sonunda yüzde 35-36 ve 1913 de tekrar yüzde 37.5 dur.[25] Bu yüzde payların gösterdiği değişmezlik sayıların ilk bakışta düşündürdüğünden daha az katı olabilir. Ama, bunlar gene de bu payın fazla dikkati çeken bir değişme göstermediğini ortaya koymakta ve kapitalizme uygun koşullar altında bile emeğin artan üretimden aldığı payın büyümesine karşı çok kuvvetli bir direnç-mekanizmasının işlediğini, ücretlerin artık-değer üzerine herhangi bir uzantısının hayli sert bir tavanla karşılaştığını, ileri sürmeye yeter görünmektedirler.

Sermayenin emeğe oranı (tamamı tamamına değil, yaklaşık olarak, Marx'ın 'sermaye bileşimi' dediği şeyin aynı olan oran) ürün olarak ifade edilen emek produktivitesine bölündüğünde, son zamanlarda pek çok sözü edilen sermaye-ürün oranı (capital-output ratio) elde edilir. İstatikçilere göre, geçen yüzyıl boyunca bu da birbiçim (uniform)

21 Joseph Gillman, The Falling Rate of Profit, s. 55-7 ve Ek. 3, Dr. Gillman, 'sermayenin organik birleşimi'nde aşağı-yukan 1920 den sonra yükselmenin durmuş ve hattâ düşmenin başlamış olabileceğim ileri sürüyor (s. 55-7 ve 77-81).

22 Fellner, op. cit. s. 254-6 Fellner 'mülk gelirleri'nin sermaye stokuna oranındaki düşmeyi 1870-1900 arasında yaklaşık olarak yüzde 15, ve 1900 ile bu günler arasındakini de gene yüzde 15 olarak tahmin ediyor.

23 Phelps Brown ve Weber, loc. cit. s. 272. Şurası var ki, bu düşme eğilimi bütün sermayeler, yani hem sanayi hem diğer yapı ve donatım şekillerindeki sermayeler için gözlenebilmiş değildi.

24 Phelps Brown ve P.E. Hart, Economic Journal, Haziran, 1952, s. 267-7.

25 A.L. Bovvley, Changes in the Distribution of the National Income, 1880-1913, s. 25.

bir gidiş göstermemiştir. A.B. Devletlerinde Birinci Dünya Savaşına değin yükseliş göstermekte, bu tarihten başlayarak 1950'de 1870'lerdekinin aşağı yukarı aynı oluncaya dek tekrar düşme işaretleri ile karşılaşılmaktadır.[26] İngiltere için, 1870 ile 1890'lar arasındaki düşüşten sonra, Birinci Dünya Savaşı öncesine değin tekrar yükseldiği (bu sıra, 1870'lerde olduğundan ancak bir miktar yüksekti) ve tam İkinci Dünya Savaşının başlayacağı sıralarda aşağı yukarı aynı değere düştüğü (görünüşe göre İngiltere'de A.B. Devletlerinkinden bir dereceye kadar daha yüksekti) ileri sürülmüştür.[27] Bu verilerde ve kârların gidişi ile ilgili rakip tahminlerden birinde Birinci Dünya Savaşı'nı kapsayan dönemin duyarlı bir değişimin başlangıcını temsil etmekte olabileceğini gösteren birtakım göstergeler vardır. Ancak, bunlar açık olmaktan çok uzaktır; açık da olsa, nedeni kesinlikle bilinmemektedir.

28 Fellner, op. cit. s. 244.
27 Phelps Brown ve Weber, loc. cit s. 266.

y

EKONOMİK BUNALIMLAR

Kapitalizmin en belirgin bir özelliğinin 'üretim kargaşası' (yani, üretimin özeksel plânlama ve yönlendirmeden yoksunluğu) olduğunu, bunun gelişi-güzel bir gelişme olasılığı yarattığını ve sistemin kurucu küçük birimlerini birarada tutan piyasa-bağlarında devresel kopmalara yol açtığını, daha önce (Bölüm. I'de) belirtmiştik. Bazı ülkelerde, özellikle azgelişmiş olanlarda, bu üretim kargaşası, bir seri koşut ve eş-zamanlı süreçler arasında eş-güdümü gerektiren gelişmelerin niçin olmadığını, iktisadî duraklama ya da hattâ çökme ve gerilemenin niçin ortaya çıktığını açıklayan bir nedendir.

Gelişmiş ülkelerde ise, bu üretim kargaşası devresel (periyodik) iktisadî bunalımların bir nedenidir.

Bütün tarihi boyunca (kesinlikle sanayi devriminden bu yana ve belki de belli bir ölçüde daha öncelerden başlayarak) kapitalizm göze batan bir gelişme düzensizliği göstermiştir; bu, yalnız değişik kesimlerin ve bölgelerin farklı gelişme hızları ile büyümüş olması anlamında değil, fakat bir tüm olarak sistemin birbirini izleyen genişleme, gerileme ve daralma dönemleri arasında açık bir dalgalanma ritmi göstermiş olması anlamında bir gelişigüzelliktir. Bu dalgalanmalar, devresel bakımından, o derece düzenli idiler ki, kimilerinin bunlardan 'onar yıllık devir' (cycle) diye söz etmelerine yol açmıştı; çünkü 19 uncu yüzyıl boyunca refah ya da genişleme safhasındaki kopmalar kabaca her on yılda bir, (bazan bir ya da iki yıl daha erken, bazan bir ya da iki yıl daha geç) yinelenirlerdi. Bu devirlerin bir özelliği de, biriki istisna dışında, tüm kapitalist dünyada yaklaşık olarak aynı zamanlarda görülmeleriydi.

Bu bunalımlardan 1929-31 yılları arasında A.B. Devletlerinde (A.B.D. bu tarihte artık dünyanın en ileri kapitalist ülkesi olmuştu) patlayanı, sonuçları bakımından, tarihin kaydettiği en şiddetlisi olmuştu. Amerika'da 1922 yılındaki refah doruğu ile 1932 yazı arasında

endüstriyel üretim yarı yarıya düştü; işsizlerin sayısı 13 milyona, ya da yaklaşık olarak mevcut iş-gücü miktarının dörtte birine, yükselmiş ve kullanılmayan endüstriyel üretim kapasitesi elde bulunanın yüzde 50 si olarak tahmin edilmişti. Bazı Avrupa ülkelerinde orta-karar bir kendine geliş, kısmen silahlanmanın yarattığı uygun koşullar sonucu olarak, 1930'larm ortalarına ve sonlarına doğru gerçekleşmişken, üretimin Amerika'da bunalım-öncesi düzeyine ulaşması aşağı yukarı sekiz yıl almıştı; o da 1937-38'in gebe olduğu terslikte yeniden-doğmak üzere; bu sırada, 1937 yılında kısa bir süre dışında, işsiz sayısı 1940'a değin sekiz milyonun altına düşmemişti. Kapitalist özel mülkiyetin, Marx'm ünlü ifadesiyle üretim güçlerinin daha fazla gelişmesine ayakbağı olduğu zamanın gelip çattığı ve kapitalizmin kronik bir duraklama aşamasına gelip dayandığı yolunda o zaman geniş tartışmalar yapılmış olması hiç de şaşılacak bir şey değildir.

Bütün bu olanların nedenini açıklamak çabası ile çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür (burada bütün bu kuramları incelemek niyetinde değilim). Bizim buradaki amacımız için kendimizi, bu çeşitli kuramların en çoğunun değilse bile birçoğunun uyuşacağı, şu genel ifade ile sınırlamamız gerekiyor : Bu devirin (cycle), sermayenin birikim sürecinde temel bir devir olarak ele alınması gereklidir ve devresel bunalımlar kendini göstermektedir; çünkü, sermaye birikimi ve yatırımı yönündeki sürekli dürtü, çoğalan sermayenin ne miktar kâr elde edebileceğini belirleyen koşulları aşıp geride bırakmaktadır. Marx, kapitalist üretimin genişlemesi artık-değer'in yaratılıp ele geçirilmesi için gerekli koşullarla çatışma haline gelir derken, bunu kastetmişti.

Üretim sürecinin sırf toplumsal amaçlarla, yani toplumun bütününün maddî refahını arttırmak amacıyla, düzenlenip yürütüldüğünü varsayalım. Bu takdirde, üretimin her yönde genişlemesi, kuşkusuz^ insan arzularının tam olarak tatminleri dışında, hiç bir sınır tanımayacaktı. Üretim araçlarında bir genişleme (ve teknik anlamda) iyileştirme sağlamak amacıyla emek ve kaynak yatırımı, artan prodüktiviteye ve daha fazla ürüne yer oldukça, devam edebilecekti. Bu noktaya ulaşıncaya dek, daha fazla üretim için ya satış fiyatlarını düşürmek ya da parasal ücretleri yükseltmek yolu ile daima bir piyasa bulunabilir. Bazı belli orantıların gözönünde tutulması gerekeceği, kuşkusuz, doğrudur; genişlemenin, çizilen yoldan çıkması ve bazı yönlerde çok. ötelere gidilmişken, diğer bazılarında yeter yol alınmamış olması gibi durumlar nedeniyle zaman zaman güçlüklerle karşılaşılması olasıdır. Ancak ne var ki, bu, bazı kollarda açılan ara kapanmcaya dek diğerlerinin yerinde saydırılmasma neden olabilir, yoksa, bir daralma şöy-

le dursun, genişlemenin bütün yönlerde bir genel tutukluğa uğraması için bir neden olamaz.

Oysa, kapitalist düzende yeni üretim araçlarına sermaye yatırımı belli bir kâr-haddi elde etmek ümidiyle yapılır. Genişlemenin bir süredir devam etmekte bulunduğu bir sırada, bu beklenen kâr-haddi gerçekleşmeyecek olsa, yeni yatırımlar azalır, belki de, toptan durur; genişleme dururken, yeni makine vb. siparişlerinde de bir duraklama olur; makine ve sermaye malları (üretim araçları) denilen malları imal eden endüstrilerde işsizlik ve kapasite-altmda çalışma hali başgösterir; bu talep daralması durumu, diğer endüstrilerin ürünlerine yayılır; böylece, düşüş genelleşir, artar. Marx'ın şöyle bir cümlesi var: "Kapi talist üretim biçimi, belirli bir üretim düzeyine vardığında engellerle karşılaşır... Toplumsal gereksinmelerin tatmini ile değil de, kâr yaratılması, kârın ele geçirilmesi ile belirlenen bir noktaya gelir, durur".

Bu sürecin nasıl başlayıp geliştiğini görmek için olağan bir refah devresi (boom) boyunca neler olduğuna biraz daha yakından bakalım. Bunun için, endüstrinin iki temel kesimi arasında Marx'm yaptığı ayrımdan yararlanmak uygun olacaktır; bunlardan biri, hem kendisinin hem de öteki endüstrilerin kullanacaklan sermaye mallarını ya da üre tim araçlarını, diğeri, sonunda dükkânların aracılığı ile tüketicilere satılacak tüketim mallarını, üretir. O, bunlara sırasıyla Kesim I ve Kesim II demişti. (Kuşkusuz, bunlar çeşitli alt- bölümlere bölünmek suretiyle durum karmaşıklaştınlabilir: örneğin Kesim I (a) bu kesim kendisi tarafından kullanılacak sermaye malları üretimi, sözgelişi, makine imal etmek için makineler, (b) diğerinde kullanılacak sermaye malları üretimi, sözgelişi, iplik ve dokuma makineleri; bunun gibi Kesim II (c) ücretle çalışanlar için tüketim malları üretimi, (d) kapitalistler ve bunlann etrafındaki asalakların tüketimi için lüks mallar üretimi, diye ayrılabilir. Ama, bizim sorunları ele aldığımız düzeyde, kesimleri sadece ikiye ayırmak amacımız için yetecektir).

Refah sırasında yatırımlar artar, bununla birlikte Kesim I'in ürünlerine olan talep de artar. Büyüyen taleple birlikte istihdam da artar, hem toplam ücretler ve hem de toplam kârlar büyür; bu ise her iki Kesimin ürünlerine olan talebi kuvvetlendirir. Kesim I tarafından daha çok imal edilen sermaye mallan teslim edilip yeni fabrika ve donatım biçiminde kullanıma sokuldukça, endüstrinin her iki kesiminde üretim kapasitesi yükselir ve bu yatırım coşkunluğu ne denli yoğunlaşırsa bu yükselme o denli artar. Bu aşamada bir sürü şey kendini göstermeye başlar; bunlardan biri, üretim kapasitesindeki artışın talepteki artışı aşıp geride bırakmasıdır. Bu durum ortaya çıkar çıkmaz, kâr haddi (yani, yatmlmış sermayenin her lirası başına düşen kâr),

azalmaya başlar, ve yeni yatırımların kârlılığı düşmeye başlar başlamaz, yeni yatırımlar ve bununla birlikte Kesim I'in ürünlerine olan talep azalır; bu yoldan da düşen talep, istihdam ve üretimde aşağıya doğru burgusal bir iniş hareketini başlatır.

Biraz önce sözünü ettiğimiz talep artışının artan istihdam (ve dolayısiyle artan ücret ve kârlar) sayesinde olması ve böyle bir artışın bir zaman sonra sınırlarına ulaşması nedeniyle tüketicilerin talebi sonu belirsiz bir şekilde büyümeye devam edemeyeceği ve bir aşamada yavaşlama zorunda kalacağı için, istihdam ve üretimdeki bu azalma eğiliminin er geç bir noktada kendisini göstermesi zorunludur. Yükselme, bir aşamada zorunlu olarak, tam-kapasite düzeyi ya da tam istihdam tavanına gelir dayanır. Gerçekte, refah coşkunluklarının çoğu tam istihdama varılmazdan önce son bulur.[28] Bu sırada, emeğe karşı artan talep yüzünden ücretler yükselse bile, bu, talebi artırdığı ölçüde maliyetleri de yükseltme eğiliminde olur; ve böylece, sorunun can damarı olan, kârlılığı yükseltmede bir işe yaramaz.

Bu, coşkunluğun bir köstekleniş biçimidir ve herhalde en sık görülen biçimidir. Bu kösteklenme, Kesim II deki üretim kapasitesinin Kesim II nin ürünlerine olan talebi aşıp geride bırakmasından ileri gelmektedir. Bazan bunu şöyle de ifade ederler : coşkunluk üretim gücü tüketim gücünü aşıp geçtiği için kesilir. 'Tüketim gücü' burada (aileleriyle birlikte) ücretlilerin ve kapitalistlerin ve diğer kimselerin kişisel tüketimi anlamına gelmekte ise, bu takdirde bu öykünün tamamını anlatmaz. Coşkunluk bu şekilde kesilebilir ve çok kez kesilir de (sözgelişi, kimileri A.B. Devletlerindeki 1929 bunalımının böyle patlak verdiğini düşünürler); ne var ki, her zaman böyle olması gerekmez. 'Üretim gücünün tüketim gücünü aşması' ifadesi ancak 'tüketim gücü'nü yukarda sözünü ettiğimiz, her iki Kesimin ürünlerine olan talep anlamında aldığımız takdirde tamamlanmış olur.[29] Bir başka deyimle, Kesim I de olanlara baktığımız gibi Kesim II de olanlara bakmamız gerekir; birincideki genişleme genellikle ikincideki genişlemeden büyük ölçüde etkilense bile, I deki genişleme II de olup bitenlerle zorunlu olarak sınırlı değildir.

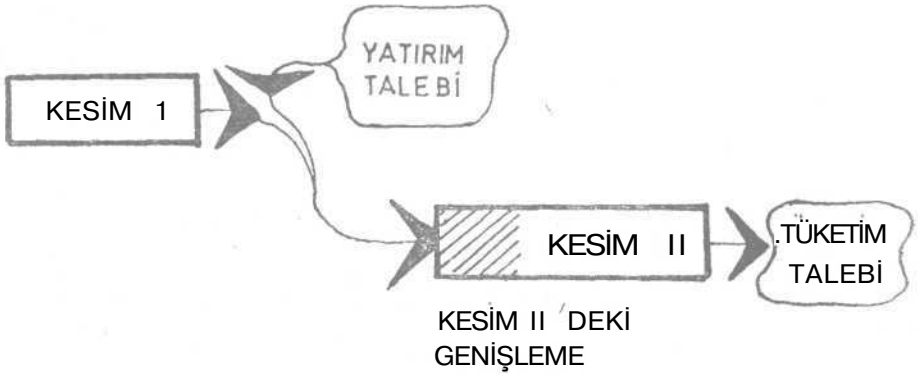
---

28 Zorunlu olarak belli yerlerde üretim kapasitesi ya da gerekli mal ve hizmet arzında çeşitli türden 'tıkanıklıklar' görünmeye başlamasından önce olmamakla beraber.

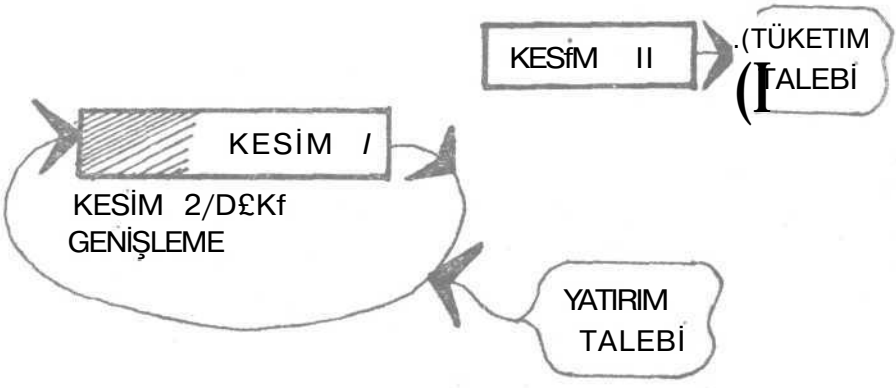
29 İlk iktisatçılar, Marx dahil, 'üretici tüketim' (productive consumption) terimini hem Kesim I in mallarına olan talebi hem de kişisel tüketimi (Kesim II nin mallarına olan talep) anlatmak üzere kullanmışlardır; böyle olmakla beraber, 'tüketim gücü'nden söz ettiği zaman, Marx'm her zaman bu şeylerin ikisini birden kasdetmiş olduğu, kuşkuludur.

Sermaye malları imâl eden Kesim I ile ilgili iki soru ortaya çıkıyor : (1) Bir refah coşkunluğunun temeli olan yatırımların tamamının, ya da büyük bir kısmının sırf Kesim I'e gitmesi, Kesim II ye hiç gitmemesi (ya da pek azmin gitmesi gibi) —bu durumda II nin üretim gücü bireysel tüketicilerden gelen talebi aşmaz ve Kesim II de coşkunluğu duraklatan hiçbir kapasite aşırılığı doğmaz— bir durum olamaz mı? (2) Bu olabildiği takdirde, yatırımlar, sermaye mallarına olan talebi ve dolayısiyle Kesim I deki istihdam ve faaliyeti devam ettirip coşkunluğu kararlı bir düzeyde tutarak, hayli uzun Mf süre rahatça devam edemez mi? Kesim I de istihdam düzeyi devam ettirildiği takdirde, orada çalıştırılanların Kesim II nin ürettiği tüketim mallarına olan talepleri de bu sonuncuyu rahatça işler halde tutar ve böylece bir gerilemenin hiçbir nedeni kalmaz.

Durumu aşağıdaki gibi şemalandırabiliriz. İlk düşündüğümüz durum şöyle idi:

Sözünü ettiğimiz ikinci durumsa şuna benzer bir şey :

Her ne kadar böyle belirsiz bir süre için devam eden bir süreç tasavvur etmek zorsa da, bu tür bir şeyin bir süre için olabileceği ve coşkunluğu uzatıcı bir etki yaratabileceği doğrudur. Süreç uzun bir süre devam edecekse, yatırımların Kesim I'e akması için birtakım sağlam nedenlerin varlığını kabul etmek gerekecektir; kapitalistlerin sermaye mallarına olan talebin büyümeye devam edeceğini ümit etmeleri için bazı nedenlere dayanıyor olmaları gerekir. Eldeki makine ve donanımın birkaç yıllık bir zaman içinde yeni araçlarla geniş ölçüde değiştirileceği kanı ve ümidine yol açan bu yenilikler devam ettiği sürece, sermaye malları talebini kuvvetlendiren bir seri yeni buluşlar ya da bir teknik devrim böyle bir neden olabilir. Ancak Kesiml'in mallarına olan talebi canlı tutacak bu desteğin çok uzun ömürlü olması için, bir tek teknik devrim değil devamlı (ve yığınsal) bir seri devrimler, sermaye malları talebinde sadece bir defalık bir yükselme değil fakat bu talepte devamlı bir yükseliş olması gerekir; aksi halde Kesim I'de yapılan genişleme yatırımları çok geçmeden bir sınıra dayanır ve gittikçe azalmaya başlar. Açıktır ki, Kesim I deki kendi kendine genişlemenin, devir (cycle) üzerinde oldukça kısa-ömürlü bir etkiden daha fazla bir şey yaratması şansı, çok küçüktür. Lenin, Kesim I'deki genişlemenin Kesim II'nin mallarına olan taleple, kişisel tüketimle, sınırlı olmadığına, bu sonuncudan bağımsız olarak bir yere dek uzanabileceğine işaret ederken (Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adlı yapıtı, Bölüm I) bu olasılığı gözönünde tutuyordu; bundan başka, o, kapitalizmin tekniği devamlı surette köklü değişikliklere uğratma eğiliminden dolayı, Kesim I'in Kesim II den daha çabuk büyümesinin "kapitalist üretimin [bir] genel yasası" olduğuna da işaret etmişti. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen coşkunluk süresince olup bitenler üzerinde bunun ne gibi bir rolü olduğunu bundan sonraki kısımda göreceğiz.

Şuna işaret edilebilir : Büyük bir silhlanma programı, Kesim I in ürünlerine olan talebi destekleyen (bu talep zaten yüksek bir düzeyde ise, onu daha genişleten) tam böyle bir etki yapar; bunun, bundan öteye bir diğer sonucu, ne Kesim I de ne de Kesim II de, herhangi bir yönde üretim kapasitesinde zorunlu bir genişleme olmaması, tersine sadece ölüm ve yıkım kapasitesinin büyümesidir. İşte bu nedenledir ki, bir silâhlanma yarışı ve savaş, coşkunluk süresinin uzamasına ve konjonktürün (trade cycle) normal gelişim biçiminin 'bozulma'sına yol açar. Bir kamu hizmetleri yatırımları programı da buna benzer bir etki yaratabilir; ne var ki, bu tür programlar genellikle silâhlanma programlarından çap itibariyle çok daha sınırlı olur; ve kapitalist hü-

kümetler, (olağan dışı kuvvetli bir halk baskısı ve devrim korkusu yoksa) bu tür yatırımlar için para harcamaya pek az istekli olurlar.[30]

Refah coşkunluğunun, belirtmiş olduğumuz yolda, bir süre için devamı sağlanabilse bile, çok geçmeden çeşitli yönlerden güçlüklerle karşılaşılması olasılığı devam eder.

İlk olarak, yapılmakta olan yatırımlardan hiçbiii'nin Kesim II ye yönelmeyeceği pek düşünülemez; ve bazı yatırımların bu yönde olması ölçüsünde, daha yavaş da olsa, burada üretim kapasitesi büyür; ve böylece bir aşamada üretim kapasitesinin, (yeni ürünleri reklâm etmek, kredili satış, satıcılık hüner ve kurnazlıklarıyla talebi desteklemek için ne kadar çaba harcanıyorsa harcansın) kişisel tüketimdeki artışı aşması olasıdır.

İkinci olarak, yatırımlar sırf Kesim I'i genişletmek için yapıldıkları zaman bile, bu yatırımlar kârın kendisine göre hesaplanması gerektiği toplam sermaye stokunu (ya da üretim araçlarını) arttırıyorlar demektir. Bundan ötürü, artık-değer buna uygun bir ölçüde artmadıkça, kâr-haddî'nin zıt yönde etkilenmesi ve daha fazla yatırım hevesinin kırılması kaçınılmaz olur. Nüfus çok hızlı artıyor ve yedek-sanayiordusu tüketilmez bir büyüklükte bulunuyorsa, şöyle bir şey olabilir: daha çok makine, gereken miktarda ek emekle donatılarak işletmeye sokulur; işe her yeni katılan işçi orada kendisinden önce çalışmakta olanlar kadar artık-değer yaratır. Bu koşullar altında, artan ücret-toplamı ile artan kâr-toplamlarından gelen büyüme halindeki tüketiciler talebini karşılamak için, Kesim II'de de, kuşkusuz, Kesim I'deki hızında bir genişlemeye yer olur. Ama bu, yukarıda gördüğümüz gibi (s. 32-3), hiç değilse sermaye birikiminin emek arzından daha hızlı büyüme eğiliminde olduğu, gelişmiş sanayi ülkelerinde pek rastlanmayan bir durumdur. Sermaye stoku, yedek-sanayi-ordusunu aşacak olursa, bu takdirde, emek talebindeki rekabet ücretleri yükseltebilir; bu da sermayeye kalan fazlayı bir ölçüde yutup azaltır.

Üçüncü olarak, bu olasılıktan kaçınmak için diyelim ki, eskiden daha fazla emek-tasarrufu sağlayan yeni sermaye malları yapılmaktadır. Bu durumda, emek talebi sermaye malları stokuna ayak uyduran bir ölçüde değil, fakat daha düşük bir hızla artar. Her işçinin 'elinin altında' daha fazla sermaye donanımı olur. Ama bu, değişmeyen bir kâr-haddi ile, gene ancak, eğer aynı zamanda işçi başına düşen prodüktivite yükseliyor ve bu yükselme üretilen değerden sermayeye

30 Roosevelt'in başkanlığı zamanında Amerikan 'New Deal' politikası sırasında 1930'lann sonlarına doğru kendilerini duyurmuş olabildikleri gibi.

gidecek payı[31] daha yüksek sermaye-emek oranını telafi edecek miktarda büyütecek derecede oluyorsa, tutarlıdır.

Tanınmış iktisatçı Kaldor bir keresinde refah coşkunluğunu 'atın dört engelden birinde mutlaka düşeceği bir engelli yarış"a benzetmişti. Ona göre "son engele dek dayanacak at herhalde pek enderdir."

Benim kanım o ki, iktisadî bunalımlara doğru bakış yolu, bunları, içinde kapitalizmin temel çelişkisinin (yani, gelişen üretim güçleri ile sermayenin kârlılığı arasında ortaya çıkan çelişkinin) kendini gösterdiği herhangi bir özel durumun (ya da yönün) kaçınılmaz ürünü saymak değil; bunun yerine kendisini çeşitli özel biçimlerde açığa vuran bu temeldeki çelişkinin bir ifadesi olarak görmektir. Böyle olursa, değişik refah coşkunluklarının (en yaklaşık ya da en yakın nedenleri bakımından) aynı nedenle değil, fakat değişik nedenlerle kesilmiş olabileceği düşünülebilir; ve bu özel nedenin ne olduğu ancak somut koşulların ve söz konusu refah durumunda olayların oluş sırasının incelenmesi ile meydana çıkarılabilir.

Bütün bu bölüm boyunca, dış ticaret yokmuş ve sözkonusu ülke dış-satım için değil fakat yalnız iç piyasa için üretim yapıyormuş gibi konuştuk. Herhangi bir somut durumda, kuşkusuz, durumuna göre, (hem Kesim I, hem Kesimli de,) üretimin bir kısmının dış talebi karşılamak için yapıldığını akılda tutmamız gerekir. Dolayısiyle, dış-satım arttırılabildiği sürece talep de genişletilebilecek demektir. Ancak şurası da anımsanmak gerekir ki, diğer ülkeler söz konusu ülkeden, ona karşılığında daha fazla mal satamadan, uzun süre ilâve mal almaya devam edemeyeceklerdir. Buradan şu çıkıyor : refaha kazandırılan destek, diğer ülkelere yapılan dış-satım, kredi ya da ikraz yolları ile yapılmadıkça, geçici olmaktan ileriye gidemez; çünkü, devamlı bir dış-satım-fazlası ancak bu durumda gerçekleşir. Burada çizdiğimiz sadeleştirilmiş tablo, kapitalist dünyadan tümü ile söz edilirken her halde, fazla yanlış olmayacaktır.

[31] Manc'ın 'göreli artık değerin yükselişi' dediği şey: Bölüm IV'e bakınız.

VI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN BU YANA

Modern savaş, iktisadî kaynakların toptan harekete geçirilmesini, emek ve üretim araçlarına yer değiştirme üzerinde derhal yerine getirilecek kararlar alınmasını ve bir savaş endüstrisinin geliştirilmesini gerektiren bir savaştır. Bildiğimiz normal piyasa-mekanizması bunları başarmada güçsüz kalır. Bunun sonucu, maliye, çalışma, fiyatlar ve malzeme ve madde tahsisi konularında Devlet denetimi şeklinde büyük ölçüde bir Devlet Kapitalizminin gelişmesine yol açtığı gibi; silâhlanma, cephane ve ordunun diğer türden gereksinmeleri ve hattâ halkın temel gıda maddelerini sağlamak üzere giriştiği satmalımlarla Devlet, piyasanın başlıca alıcısı haline gelir. îkinci Dünya Savaşında bu, Birinci Dünya Savaşmdakinden daha büyük ölçüde oldu.

Savaş yıllarının üretimi tüm olanaklarla arttırma çabası ve insan gücünün silâh altına alınarak seferber edilmesi, yedek endüstri ordusunu yok eder ve barış zamanında refah coşkunluğu yıllarında bile ender olarak ulaşılan bir tam-çalışma durumu yaratır. Bu durumun büyük ücret-artışlanna yol açmasını önlemek için Devlet, işçi sendikaları hareketlerine ve genellikle emek üzerine, grev hakkının tatili, işçilerin yer ve iş değiştirmelerinin kayıt altına alınması gibi, çeşitli kısîtlamalar koyor. Bununla beraber, bu koşullar altında smıf ilişkileri gerginleşeceği için, işçi sınıfına, barış zamanında hoş görülmeyecek, hatırı sayılır ödünler vermek gerekir. Aynı zamanda büyük iş-âlemi endüstri üzerindeki denetlemenin (örneğin, malzemenin ve ham maddelerin ve siparişlerin dağıtımı işlerinin) yerine getirilmesine daha yakından katılır; ve birçok yönlerde büyük tekeller, küçük boydaki teşebbüsleri kendi önderlikleri altında örgütleme konusunda, normal koşullarda ulaşabileceklerinin ötesinde güç kazanırlar.

Bundan ötürü, ülkelerin çoğunda işçi sınıfının İkinci Dünya Savaşından (çok geçmeden dikkatle hazırlanıp uygulanan siyasal ve endüstriyel ayrılma ve bölünmelerle zayıflatılmak üzere) daha önce gö-

rülmedik ölçüde kuvvetlenmiş olarak çıkmış olması şaşılacak bir şey değildir. Dünya ölçüsünde büyüyen bir sosyalist kesimin varlığının ("sosyalizm, bir dünya sistemi haline gelmiş bulunuyor") kapitalist kesim üzerinde birçok yollardan önemli bir etki ve baskı yaptığı görülmektedir. Birçok ülkelerde (özellikle Fransa'da ve İtalya'da) komünistler savaş-ertesi hükümetlerine katıldılar, bir süre için belli Bakanlıklara geldiler. Bu durum, büyüyen soğuk-savaş baskıları sonucu, hizmet dışı bırakılmalarına değin sürdü. İngiltere'de 1945 yılında yapılan ilk savaş-ertesi seçiminde İşçi Partisi iktidara getirildi; İşçi Hükümeti savaş yıllarının iktisadî denetimlerini, Birinci Dünya Savaşından sonra 1918'de yapıldığı gibi, hemen bırakma yerine, bunlardan bir çoğunu savaş-sonrasmın kalkınma amaçlan ile bir süre devam ettirdi. Emek üzerindeki bazı denetimler de, grev yasağı gibi, 1951 de kaldırılıncaya değin, devam ettirildi. Kömür, demiryolları, havagazı, elektrik, kara yolları nakliyatı, çelik ve İngiltere Bankası'nm, (fakat diğer bankalar değil) devletleştirilmesi* ile özellikle yatırımlar açısından Devletin doğrudan doğruya egemen olacağı alan genişledi. Ancak bu egemenliğin genişliği abartılmamalıdır; Devletin üretim faaliyeti açısından bakıldığında devletleştirilmiş kesimin, ekonominin tüm olarak sahip bulunduğu üretim araçlarının ancak yaklaşık olarak beşte-birini temsil ettiği görülür. Daha önemli olanı, Devletin alıcı özellikle sermaye malları alıcısı olarak ağırlığında görülen artıştı; çünkü devletleştirilmiş sektör, büyük yatırım programlarına sahipti ve savaşı izleyen on-yıl boyunca toplam yatırımlar içinde bunlar, normal ölçüyü aşan bir oranda idi. Konut yatırımlarını da hesaba katarsak, savaş sonrası yıllarının gayri safi yatırımlarının hemen hemen yarısını Devlet sektörü yapmıştı. Buna savunma giderlerini de eklersek Devletin, (çoğu yukarıda sözünü ettiğimiz Kesim I'in ürünleri olan) malların alımı için yaptığı harcamaların millî gelirin altıda-biri ile beşte-biri arasında bir büyüklüğe ulaştığını görürüz. A.B. Devlelterinde bile silâhlanma harcamalarının büyüklüğü, devlet giderlerine bir tüm olarak ekonomi üzerinde hatırı sayılır derecede bir etki sağlamıştır; devletin toplam mal ve hizmet alımları, gayri safi toplam hasılanın beşte-birine bazı yıllarda hemen hemen dörtte-birine ulaşmaktadır. Kimileri bunun, sistemde, herhangi bir zamanda görüldüğünden daha büyük bir kararlılık derecesi için olanak yaratan yeni bir özellik olduğunu savlamışlardır; ve özel yatırımlardaki yavaşlama ve gerilemeyi karşılamak

(*) Yazar, millileştirme diyor. Türkçe'de millileştirmeyi yabancı sermaye ve kuruluşlar için, buna karşılık kamu kesimi içine alınmalar, için devletleştirme terimini kullanıyoruz. Burada da, bu anlamda millileştirme değil devletleştirme söz konusudur. -Ç.

üzere işletilebilecek 'kendiliğinden kararlılık doğrucu araçlar' olarak Devlet harcamaları üzerinde pek çok lâf edilmiştir.

Bu son nokta üzerinde nasıl bir görüşe sahip olunursa olunsun, sanırım, Devlet Kapitalizminin alanının genişlemesi İkinci Dünya Savaşının ve ondan sonraki dönemin başlıca bir özelliğidir. Bu gelişme yepyeni bir şey diye alınmamalıdır; Birinci Dünya Savaşı sırasında da bu olmuştu, ve savaş biter bitmez bırakılmış olmakla beraber, 1930'ların bunalım yıllan süresince Devlet denetiminde birtakım nüksedişler görülmüştü. Fakat İkinci Dünya Savaşı döneminin bu bakımdan ayırıcı bir çizgi niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu konuda söz ederken, III üncü Bölümün sonlarında Devlet üzerine söylenmiş olan şeyleri anımsamamız gerekir; tekelci kapitalizmdeki kadar yüksek bir iktisadî kudret toplanmasına ulaşılan bir tarih aşamasında, Devlet makinesi, egemen tekelci grupların bir âleti olur; işte bu nedenle, Markxist yazarlar, genellikle sadece Devlet Kapitalizminden (bu bir başka tarihsel gelişme sonucu çıkabilir) değil, fakat Tekelci Devlet Kapitalizminden söz ederler. İşte bu bakımdan, durumda **temelli** bir değişme olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur : gerçekten, belirtmiş olduğumuz gibi, savaş tekelci grupların Devlet makinesine, eskiden olduğundan daha sıkı ortak oluşlarına açıkça tanık olmuştur; ve İşçi Partisi Bakanlarının Downing Street'de sadece mevcut oluşları ve hattâ Avam Kamarası'ndaki İşçi Partisi çoğunluğu, kendi başına, Devlet makinesinin, bunun kadrolarının ve bunlar üzerinde egemenlik kurmuş olan sınıf çıkarlarının karakterlerini **değiştirmeye yetmez.**

Bu bir takım görüş ayrılıklarına konu olageldiği için, belki bir başka nitelendirmede daha bulunmak gerekir. Devletin tekelci grupların bir aracı olduğunu, hattâ bunların çıkarları diğer kapitalistlerinki ile çatışma durumuna girdiği zaman bu tekellerin çıkarlarını kolladığını söylemek, Devletin, kapitalizmi çalkantısız bir ortamda işleyen bir üretim biçimi olarak devam ettirmek çabası anlamında zaman zaman bir **tüm olarak sistemin** çıkarlarına uygun politika gütmesi olasılığını saf dışı etmek demek değildir. Durumun temel çelişkilerinden birini gerçekten burada buluruz; şöyle ki, bir yanda bir tüm olarak sisteme zararlı bir biçimde kazancını azamileştirme peşinde olan bir azınlık çıkarı diğer yanda bu sistemin devam ettirilmesi söz konusudur. Sistemin devamını sağlıyacak yönde önlemler aldığı ölçüde Devlet, geçici olarak, egemen sınıfın kendi içinde çatışan kesim çıkarlarını uzlaştırıcı, ya da hattâ sınıf gerginliğinin şiddetlendiği zamanlarda sınıflar arasındaki husumeti yumuşatma ve bunların 'arasını bulma' çabasında olan bir 'bağımsız' arabulucu rolünde görülebilir. Ne var ki, temelinde bu üretim biçimi ve bu Devlet olan bu arabuluculuğun ölçüsü ve bunda başarıya ulaşma şansı, son derece dar ve sınırlıdır.

Kapitalizme dünya ölçüsünde bakacak olursak, savaş sonrasındaki gelişmenin ikinci bir özelliği, derhal kendini gösterir. Bu, eski sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerin ulusal bağımsızlık bayrağı altında, emperyalizme bağımlılıktan silkinip kurtulma ve ekonomik ve siyasal ba^ ğımsızlık yoluna girme hareketlerinin genişliğidir. Sosyalist kampa katılmış olan Çin, bunun en göz alıcı örneğidir. Temel yapıları bakımından (gelişmemiş olmakla beraber) kapitalist ülkeler olarak kalan Hindistan, Burma ve Mısır diğer örneklerdir. Bu, iktisadî bakımdan yabancı sermayeden bağımsız olarak (ya da her halde denetim altında yabancı sermaye ile), Devlet kalkınma plânları'nm öncülüğü ve dürtüsü altında bir kalkmmaya özellikle endüstriyel kalkınmaya topluca ve uyumlu bir girişim demekti. Bu gelişme ,eski emperyalist ülkeler, özellikle İngiltere, üzerinde, dış yatırımlardan elde edilen kârları ve bunların ihraç ettikleri sanayi ürünleri ile ithal ettikleri tarımsal ve diğer ilkel maddeler arasındaki ticaret hadlerini etkilemek suretiyle, önemli tepkiler yaratmakta gecikmeyecekti. A.B. Devletleri, (Çin'deki ve Pasifikteki durum dışında), bunun, İngiltere'den daha az etkisinde kaldı; ve Amerika kıtası (Kanada, Orta ve Güney Amerika) ile Orta-Doğu ve Afrika'da özellikle petrol ve bazı madenlerle ilgili yatırımlarını ve denetimini genişletmek eğilimini gösterdi. Bir zamanlar 'Yeni Dünya' diye anılan ülkenin daha zengin ve güçlü Dolar Emperyalizminin İngiltere gibi daha eski emperyalistleri bir dirsek darbesi ile kenara ittiğini ve hattâ saf dışı ettiğini gösteren belirtiler görülmüştür.

Dünyanın büyümekte olan sosyalist kesiminin kapitalizm üzerindeki etkisi, en açık şekilde, Hindistan ve Arap Cumhuriyeti gibi 'üçüncü blok' ülkeleri denilen ülkelerle ilgili olarak kendini göstermiştir. Bu ülkeler için sosyalist kesimin plânlı ekonomileri, sanayileşme yolunda başarı ve daha önce görülmedik bir hızla kalkınma örneği sunmakla kalmamışlar, fakat aynı zamanda, gittikçe artan ölçüde bir teknik danışma ve sermaye malları kaynağı olmuşlardır; bu açıdan bakıldığında, hem iktisadî hem de politik bakımdan, bir ikinci çekim ve etki özeği olarak ortaya çıkmışlardır.

Savaş-sonrası döneminin bir üçüncü özelliği refah coşkunluğu koşullarının 1957'ye değin on iki yıllık süre içinde (İngiltere'de 1948-1949 ve tekrar 1952 deki, Amerika'da 1953-54 deki küçük kesilmelerle birlikte), beklenmedik bir süreklilik göstermeleri olmuştur. Birinci Dünya Savaşını izleyen kısa ömürlü bir savaş-sonrası coşkunluğu, bir buçuk yıl sonra kesilmişti; bunu 1920 lerin ortalarına doğru İngiltere'de bir miktar düzelme (A.B. Devletlerinde daha kuvvetli bir coşma) izlemiş fakat ikinci ve daha şiddetli 1929 bunalımı ile bunlar son bulmuştu. Bunun tersine, 1945-57 yılları arasındaki oniki yıllık süre dikkate de-

ğer kararlı bir faaliyet, istihdam ve yatırım düzeyi göstermiş, bu sürenin büyük kısmı boyunca işsizlik İngiltere'de yüzde 2'nin hayli altında kalmıştır. (A.B. Devletlerinde oldukça yüksektir, fakat çoğu zaman yüzde 4'ün altındadır); ve bu süre boyunca sanayi malları üretimi İngiltere'de yaklaşık olarak üçte-bir, Amerika'da hemen hemen yarı-yarıya artmıştır. Devirin (cycle) çoşkunluk-aşamasınm bu uzayışı, iktisadî bunalımların geçmişe ait şeyler olduğu ve kapitalizmin refahı nasıl sürekli kılabileceğini öğrendiği üzerine lâfların duyulmasına yol açmıştı.

Savaşertesi devir (cycle) in kendine özgü karakterini açıklamak için çeşitli açıklamalar öne sürülmüştür. Savaştan sonraki ilk yıllarda, savaşın o zamana değin görülmemiş büyüklükteki yıkımını tamir, tükenen stokları yenileme, donatım ve fabrikaların normal tamir ve yenilenmeleri gibi yeniden kuruluş gereksinmelerinin büyüklüğü, talebi canlı tuttu. Amerika savaştan doğrudan doğruya zarar görmemiş ve aslında sermaye stokunu önemli ölçüde arttırmış olmakla beraber, Avrupa endüstrisi gibi Amerikan endüstrisi de çeşitli 'yardım programları'yla yeniden - kalkınma gereksinmelerini karşılamak için, tam istim üzerinde çalışıyordu. Birkaç yıl, hem tüketim hem üretim malları türünden, birçok şeyin sıkıntısı çekildi. 1949 yılında arzın talebe yetiştiğini gösteren belirtiler görülmeye başlandığı sırada, Amerikan silâhlanma harcamalarında ve 'stratejik mallar' yığılımmda büyük bir artışı da beraberinde getiren Kore Savaşı patlak verdi. Ne var ki, bu savaş harcamaları, refahı yeni bir düzeye yükseltmiş olmakla beraber, 1948 yılının 'durgunluk'undan kurtulmanın (bu kurtuluş, bu olaydan bir kaç ay önce zaten başlamış bulunuyordu) tek nedeni olmamıştı.

Ne var ki, Kore Savaşı'nm sona ermesiyle birlikte, 1953 yılının sonuna doğru, Amerika'da refah coşkunluğunda yeni bir kesilme kendini gösterdi. Bu anda bir çok kimse bunun, Kore Savaşı süresince yapılan Devlet harcamaları ile anormal olarak uzatılmış bulunan savaşsonrası refah coşkunluğunun sonu olduğunu ve bir diğer 1929 un ufukta göründüğünü kabul etmişti. Ancak, pek çok kimsenin hayretini uyandırırcasına, Devletin savunma giderlerinde bir 'yavaşlama' (ve hattâ hafif bir düşme) olmasına karşın, özel kişiler ve özel sektörün yatırımları şaşılacak bir canlılık[32] göstermişti; ve ertesi yıl bitmeden

32 Gerçekte, gerileme sırasında yatırımlardaki düşme (işsizliğin bir süre için yaklaşık olarak yüzde 6'ya. çıkmasına yol açmıştı) makine ve donatım malzemelerine olanlarda değil, fakat, başlıca, mal stoklarına yapılan yatırımlarda olmuştu; kişisel tüketim harcamaları şaşılacak bir devamlılık göstermişti. 1948-40 daki gerilemeden farklı olarak, bu defakinin diğer ülkeler üzerindeki duyulur jbir etkisi olmamıştı.

yeni bir yatırım coşkunluğu başlıyacak ve iki-üç yıl daha devam edecekti. Bu, başlıca, sanayi koprporasyonları, kamu hizmetleri kurumları ve benzer kurumlar tarafından girişlen donatım, yenileme ye yeni kuruluş yatırımlarıyla ortaya çıkan ve imalât kesiminde üretim kapasitesini yüzde 13 kadar artıran bir coşma idi. Aynı yıllar, Batı Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde, özellikle Batı Almanya'da olduğu gibi, İngiltere'de de oldukça yüksek (yalnız Devletin izlediği kısıtlayıcı para politikası ile sınırlanmış) bir yatırım faaliyeti dönemi olmuştur; ve İngiliz imalât sanayiindeki üretim kapasitesinin 1958 yılında, üç yıl önceye oranla, yüzde 10 kadar fazla olduğu tahmin edilmiştir.

Bu coşkunluğun, bir başka yerde ileri sürdüğümüz gibi[33], bir olası açıklaması şöyle olabilir : 1950 yıllan, birçok kez belirttiğimiz köklü teknik değişmelerden birine tanık oluyordu : bu, yatırımlara güçlü bir dayanak etkisi doğuran, modernleşme ve genişleme dürtüsünü de birlikte getiriyordu. Gerçekten, V. Bölümün sonunda sözünü ettiğimize tıpıtıpma uyan bir durumda bulunuyor olmalıydık. Bu teknik yenilik dönemi, otomasyon olarak isimlendirdiğimiz, üretim güçlerinin gelişmesinde can alıcı önemdeki aşama ile iç-içe girmiş bulunuyordu.[34] Daha Birinci Dünya Savaşı sırasında, üretim tekniğinde genellikle 'kitle halinde üretim' adı verilmiş olan bir seri değişiklikler olmuştu. 1920 lerde Amerikan endüstrisinin sermaye malları üretimindeki hızlı artış ve emek prodüktivitesindeki büyük yükselişler açık bir şekilde bunlarla bağlantılıydı. O zamanki bu gelişim, sanırım, 1950 lerin otomasyonuna doğru bir ilk adım sayılabilir. Bu sonuncu, öncekini çok önemli bir aşama daha ileriye götürmüştür : artık yalnız başlatılmış işin yönetimi ve "hareketi akan-üretim-sistemi (assembly-line) ile makineleştirilmekle kalınmıyor, fakat üretim işlemleri üzerindeki ayrıntılı denetim, modern elektronik araçlar ve kendi kendini denetliyen mekanizmalar kullanmak suretiyle, makineye devrediliyordu. Bu dönem için, üretim güçlerinde, üretim ve üretim-ilişkileri üzerindeki etkileri ilk başladıkları zaman görülebildiğinden daha köklü olan, bir kalitatif 'sıçrama' ya da dönüşüm dönemi olmuştur diyebiliriz.

---

33 Marsısın Today, Aralık, 1957.

34 Burada şuna işaret edilebilir: 1950 lerde İngiltere, A.B. Devletleri ve Batı Almanya'da üretim (output), istihdamdan daha hızlı artmıştır; istihdam edilen adam başına üretim, 1950 ile 1956 yıllan arasında, İngiltere'de yüzde 12 kadar, Amerika'da yüzde 16 ve Batı Almanya'da yüzde 35 oranında artmıştır (Bak. T. Balogh, **Oxford Economic Papers,** Haziran 1958, s. 220, 228). Bu dönem boyunca tam istihdam sonucu olarak, tüketim-talebi de artıyordu: örneğin, 1947 ile 1957 yılları arasında gerçek ücret-kazançları İngiltere'de yüzde 15 kadar, Amerika'da çok daha fazla artmış olmalıydı.

Savaş-sonrası kapitalizmi üzerinde yapılagelen tartışmalarda, gerek işçi hareketi içinde gerekse bunun dışında, birçokları, kapitalizmde onu baştan sona değiştirecek büyüklükte —hattâ onu geleneksel olarak kapitalizm diye bilinen şey olmaktan çıkaracak ölçüde— büyük değişmeler olduğunu ileri sürmüşlerdi. Amerikalı bir yazar Yirminci Yüzyıl Kapitalist Devrimi adı ile bir kitap bile yazmıştır. Nasıl 1920' lerin ortalarındaki refah yılları sırasında bazı kimseler, fazla beklemeden, önünde sınırsız bir iktisadî gelişme ufku uzanan bir 'Amerikan yüzyılı'ndan söz edecek derecede durumun sarhoşluğuna kapıldılarsa, 1950 lerde de yine birtakım kimseler kapitalizm ve onun 'serbest teşebbüs' sistemini, bunalımlardan nasıl kurtulacağını artık öğrenmiş olan bir sürekli teknik yenilikler motoru olarak gösteren yazılar yazmışlardır. İngiltere'de işçi hareketi içinde bile, daha bir alçak perdeden olmakla beraber, bu türlü ifadeler yankı bulmuştur. Örneğin, New Fabian Essays'de Bay Crosland'm şunları yazdığını görüyoruz : "Artık şurası açıktır ki, kapitalizm bambaşka bir sisteme dönüşmek üzere bir değişim geçirmekte ve bu, şimdiye kadarki geleneksel sosyalist analizin büyük kısmını akademik kılmaktadır" (s. 35). Bay Strachey Çağdaş Kapitalizm (Contemporary Capitalism) adlı eserinde bu kadar uzağa gitmemekte, fakat gene de şöyle demektedir : "Bu gün ileri sanayi toplumlarında bizim hâlâ yaşıyan iktisadî sistemimizin, yani kapitalizmin, yeni ve farklı bir aşamasına varılmıştır" ve "sistemin daha önceki aşamalarının gelişme yasalan artık bu yeni aşamaya tam olarak uygulanamamaktadır" (s. 25-6).

Üzerinde durmuş bulunduğumuz Devlet Kpitalizmi yönündeki eğilimlerden (bunlar, herkesin kabul ettiği gibi önemli olmakla beraber, bir 'dönüşüm' ya da bir 'yeni aşama'dan söz edilmesini haklı gösterecek denli canalıcı bir önemde değildirler) başka bu savları haklı göstermek için iki temel neden eklenegelmiştir.

İlk olarak son yirmi otuz yıldır kendini gösterdiği söylenen ve 'Yöneticiler Devrimi' ('Managerial Revolution') diye anılan bir devrim yaşamışız. Bu konuda söylenenler bir Amerikalı, James Burnharn, tarafından yazılan aynı isimli çok adı-geçen bir kitaptan gelir. Burada şu ana fikre dayanılıyor : İktisadî iktidar, (iki savaş arası dönemde) kapitalistlerin ellerinden büyük sanayi ve finans korporasyonlarınm başında maaş karşılığı çalışan bir yeni yöneticiler sınıfının eline geçiyordu; bu yöneticiler politikalarını denetimleri altında tuttukları şirketlerde, varsa bile, pek az sermayeye sahip bulunuyorlardı. Berle ve Means tarafından A.B. Devletlerindeki en büyük 200 korporasyonun mülkiyeti üzerinde yapılan ünlü araştırma, bu sava destek olarak alınıyor, ve mülkiyetle denetimin önemli dereceye varan ayrılışı ve 'azın-

lık egemenliği[1] (hisselere bölünmüş sermayenin küçük bir kesrinden fazlasına sahip bulunmayan kişilerce yürütülen egemenlik) üzerinde bü araştırmanın sağladığı kanıtlardan yararlanıyordu. Sözü edilen ayrılığın hayli ilerlemiş olduğu ve 'işinin başında bulunmayan kapitalistlerin ('absentee capitalist') sayılarının fazlalaştığı (kuşkusuz, bunlar, geçen yüzyıldakinden daha kalabalıktır) doğru olmakla beraber, bunun çok fazla büyütüldüğü ve üzerinde durulan ayrılığın pek de o kadar olmadığı apaçaktır. Bir 'azınlık egemenliği' olsa bile (çoğu *kez* vardır), bu, egemenliğin kapitalist-olmayan kimselerin ellerinde bulunması demek değildir; ve hele bu yöneticilerin farklı bir sınıf yarattıkları, ya da bunların politikalarının kâr-elde etmekten gayri düşüncelerle yönlendiği anlamına hiç gelmez. Gerçekten, Berle ve Means tarafından toplanan materyalin Geçici Millî İktisat Komitesi'nin raporunda yeniden işlenmesi ortaya koymuştur ki, egemenliğin sermayeye katılmaları ihmal edilebilir derecede küçük olan kimselerin ellerinde toplandığı örneklerin sayısı çok zaman sanılmış olandan önemli miktarda daha küçüktü[35] Ve İngiltere'de Prof. Sargant Florence en büyük 85 şirket üzerinde yapılan bir araştırmaya dayanarak, "Amerika ve İngiltere'de, ortalama olarak, büyük şirketlerde on bin ile yirmi bin hissedardan yirmisi, oy sahibi hisselerin hemen hemen üçte birini ellerinde tutar" dedikten sonra 'yöneticiler devriminin bazen düşünüldüğü, ya da düşüncesizce ifade edildiği, ölçüde gelişmediğine ve önderlik ile en üst düzeydeki politika üzerinde son sözü söyleme güç ve yetkisinin pek çok şirket ya da korporasyonlarda en büyük sermayeye sahip hissedarların elinde kalmakta devam ettiğine inanmak için elbet-,te kanıt vardır" sonucuna varmaktadır.[33]

İkinci olarak, 'Gelir Devrimi' denilen şey vardır. Bununla gelirin,, işçilerin çıkarına olarak, yeniden bir dağıtımının yapıldığı söylenmek istenir. I ve IV Bölümlerde görmüş olduğumuz gibi, 1930 lardan bu yana ücretlerin payı, hem mutlak hem de göreli olarak, gelişme göstermiştir; ancak, savaş süresinin ve sonraki dönemin olağan-dışı koşulları gözönüne alınınca, ücretlerde görülen gelişme şaşılacak derecede-küçük kalır; ve durum, kuşkusuz, gelir devrimi gibi tumturaklı ifadeleri haklı göstermeğe yeterli olmaktan uzaktır. Kişisel gelirler içindeki ücretler payı, büyük bir değişiklik gösteren bir kalem olarak, sık sık ortaya sürülür. Burada, gördüğümüz gibi, bir sınıf anlamında kapita-

35 T.N.E.C. Memo. No. 29, 56-7, 104 vd. Paul Sweezy konuyu tümüyle **The Present as Hlstory** adlı eserinde tartışıyor; bizim **Studles in the Developmıent of Capitalism,** s. 350-1, isimli kitabımıza da bakılabilir.

36 **The Logic of British and American Industry, s.** 193.

üstlerin gelirlerinin apaçık bir parçası olan ve savaştan bu yana önemli miktarlarda artagelen 'dağıtılmamış kârlar' ihmal ediliyor. Millî gelir içindeki ücretler payında, savaş öncesinden bu yana yüzde-üçten fazla bir artma olmamıştır; gelir-sahiplerinin en üstteki yüzde l'i oluşturan kısmının (kabaca 200.000 aile) toplam kişisel gelirler artı dağıtılmamış kârlar içindeki payı 1938 ile 1947 yılları arasında sadece,, vergiden önce, yüzde 20 den 19'a (vergiden sonra 15 den ll'e), ve en üstteki yüzde 25'i oluşturan kısmının payı sadece, vergiden önce, yüzde 60 dan 57 ye (vergiden sonra 55 den 49'a) düşmüştür. Bütün gelirlerin aşağıdan itibaren yarısına gelince, bu vergiden önce alındığında hemen hemen hiç yükselmemiş ve, vergiden sonraki gelir olarak alındığı zaman bile, ancak yüzde 27 den 30'a çıkmıştır.[37] A.B. Devletlerinde gelir-sahiplerinin en aşağıdaki onda-üç'ü alan kısmının toplam gelir içindeki payı, fiilen düşmüştür.[38]

Büyük gelirlerin paylarında bir düşme gösteren veriler gerçekte düşüşü, belki de, büyütmektedirler; çünkü bu veriler sermaye kazançlarını ve bunlardan yapılan harcamaları hesaba katmamaktadırlar; bunun gibi, önemli miktarları bulan giderlerin 'gider hesabı'na yüklenmesi yolundaki gittikçe artan savaş-sonrası alışkanlığı da, burada, hesaplara girmemektedir. Bu tür Amerikan verileri üzerinde bir yargıya varılırken, orada gerek vergi-kaçakçılığınm ve gerekse gider hesaplarının özellikle nitelendirilmelere yol açacağı anımsanmak gerekir.

Amerikan refah dönemi 1957 yılının yazı sonunda ve sonbaharında kesilmeye başlayınca değişikliğe uğramış ya da düzeltilmiş bir kapitalizm üzerine söylenenlerin büyük bir kısmının temelinde çatlamalar baş göstermişti. 1948 ve 1953 deki küçük gerilemelerden daha derin ve inatçı bir yeni durgunluk doğması halinde, bu, hiç kukusuz, bir üretim sistemi olarak kapitalizmin aslında -1930 larda ne idiyse şimdi de o olduğunu ortaya koyacaktı. 1957 gerilemesinin Avrupa'ya yayılmakta oluşunun belirtileri bugün ancak yeni yeni görünmeye başlıyor;[39] fakat Amerika'daki durum kısaca şu şekilde özetlenebilir : Sanayi üretim indeksi 1956 yılının sonlarındaki 146 lık bir doruktan

[37] Dudley Sears, Bulletin of the Oxford Institute of Statistics. Eylül, 1949, s. 262.

38 Gabriel Kolko, Universities and Left Review, No. 2.

[39] Bu satırların yazıldığı sırada İngiltere'de makine, çelik ve gemi siparişleri ile sanayi inşaatı alanında bir gerileme kendini göstermiş bulunuyordu; bütün bunlar yatırımlarda bir düşmenin işaretleri idi. Metal ve makine imalâtı kesiminde, yüzde 2O'ye varan bir kullanılmayan kapasite olduğu da anlaşılıyordu. O.E.C.D.'nin Paris'teki Temmuz toplantısında Amerika'da başlıyan gerilemenin çok geçmeden "Avrupa'yı etkisi altına almasının çok olası" olduğu resmen ifade edilmişti.

(1947-1949 da 100) 1958 yılının ilkbaharına değin 130'a, yani hemen hemen yüzde 11 kadar, ya da hem 1948-1949 hem de 1953-1954 yıllarındakinden hatırı sayılır ölçüde daha fazla düşmüştür. 1957 yılının başlangıcında, önemli miktarda aşın kapasitenin kendini göstermeye başlamasıyla birlikte, yatırım plânlarında aşağıya doğru bir iniş olmuş, ve 1958 yılının başlarında çelik üretimi tam-kapasite üretiminin yüzde 50 sine düşmüştü. Aynı zamanda tüketim harcamaları, özellikle krediyle satılan dayanıklı tüketim mallarına olan talep, düşmeye başlamıştır; işsizlik 5 milyonun üstüne çıkmış bulunuyordu. İşin özellikle önemli yanı (köşenin dönülmüş olduğu yönündeki resmi propagandaya rağmen), özel sektörün sabit sermaye için yatırım plânları, açıkça, hâlâ düşmektedir. Gelecek yılda (1959) da bunların düşmeye devam etmeleri pek akla yakın görünüyor.[40] Birleşmiş Milletlerin Avrupa İktisadî Komisyonu'nun **Avrupa İktisadî Bülteni'nde** (Cilt 10. No. 1) ihtiyatlı bir dil ile şunlar kaydedilmiştir: "İçinde bulunduğumuz gerileme... tipik bir iktisadî durgunluğun başlıca özelliklerini ortaya koyar görünüyor". Bu durgunluk ister kısa-ömürlü, ister kalıcı, ister bir diğer hatırı sayılır 1929, ister Dr. Sweezy'nin deyimiyle sadece bir "sürünen duraklama" olsun, şurası gün gibi açıktır ki, kapitalizmin iktisadî devir (trade cycle) olgusunu yok ettiğinden söz etmek, en hafif deyimiyle, erkendir. Öyle görünüyor ki, bütün gizleme ya da göz-boyama çabalarına karşın kapitalizmin I. Bölümde tanımladığımız nitelikteki temel özelliklerinin süregeldiği sonucuna varmak için her türlü neden mevcuttur.

40 1955 den bu yana yapılan yeni yatırımların ve son zamanlardaki durgunluğun bir sonucu olarak, 1958 yılı başındaki aşın kapasiteyi Avrupa İktisadî Bülteni (Genova, Cilt 10. No. 1, s. 44-5) yüzde 20 ile 25 arası bir yerde, 1958 yılında yapıldığı sanılan toplam sabit özel yatırımları da, 1958 dekinden yüzde 4 daha az tahmin etmiştir.

İKİNCİ KİTAP

SOSYALİZM

VII

KAPİTALİZM NEDEN İSTENİR
ya da
KAPİTALİZMDEN YANA OLANLARIN KANITLARI

Bir şeyin lehindeki temelli kanıtları incelemeye girişmezden önce, bu şeyin karşıtının ne olduğunu ve bunun kabul edilmemesi için ne gibi nedenler bulunduğunu araştırmakla işe başlamak, bazan yararlı olur. Böyle bir yaklaşım biçimini benimsemek, bir savı çürütmekle buna karşı çıkarılan diğer bir savı kanıtlamanın aynı şey olduğuna inanmak saçmalığına kapılmak anlamına gelmez. Fakat iki sistem ya da biri diğerinin seçeneği olan iki felsefe haklı olarak bir diğerinin karşıtı şeklinde düşünülüyorlarsa, bunlardan birinin yadsınması nedeni di" gerinin benimsenmesi nedenine sık sıkıya bağlı bulunuyor olabilir.

'Küçük Adam'

Bu nedenle, bugünkü sistemin savunucuları tarafından genellikle ileriye sürülen kanıtlara bir göz atalım. Bu kanıtlardan biri şudur : İnsanlar, toprak ya da sermaye üzerinde mülkiyete sahip oldukları ve kendilerinin olan bu şeyleri üretim de ya da bir işde kullanıp yönettikleri zaman, bunların etkin bir biçimde kullanılmasına doğrudan ilgi duyarlar. Böylesine dolaysız ve tam kişisel bir bağ olmadan duyulamamıyacak bir ilgidir bu. Buna 'küçük adam' kanıtı diyebiliriz; çünkü, bunun en iyi şekilde bir kimsenin ailesi ile birlikte sahip bulunduğu ve işlettiği bir küçük toprak parçasına ya da (belki kahvehane, benzin istasyonu, parekendeci dükkân vb. gibi) bir küçük işyerine uygulanabileceğini görürüz.

Bu kanıt hakkında ne düşünüyor olursak olalım —kuşkusuz, bu, 'sokaktaki adam' denilen sade insan için çok kez kuvvetli çekime sahip görünen bir kanıttır— bunun bugün bu ülkede [İngiltere] ve Amerika'da (yani dünya kapitalizminin en önemli kısmında) mevcut olan şekliyle kapitalizm lehinde zamanımızın koşulları içinde bir kanıt olarak nasıl kullanılabileceği anlaşılması güç bir şeydir. 'Küçük adam'm

ekonomik sistemimizin sınırlarında ya da dolaylarında yaşamakta olduğu doğrudur. Ne var ki, bütün ana endüstrilerde ve ekonominin diğer kollarında (ve gittikçe artan bir ölçüde hâttâ inşaat ve perakende ticaret gibi alanlarda) yüzlerce, çok kez binlerce ve onbinlerce, paydaşı olan ve yüzlerce, bazan binlerce, ücretli ya da maaşlı işçi çalıştıran, anonim şirketler halinde örgütlenmiş, büyük kumpanyalar ve çok büyük iş ve ticaret ortaklıkları şeklinde esas itibariyle kapitalizm egemen bulunmaktadır. Paydaşların büyük çoğunluğunun bu kumpanyalardaki 'mülkiyetleri' ile ve bunun kullanılışıyla ne kadar bir bağları vardır? Bunların çoğunun, işlerin oluş ve gidişi üzerinde hemen hiçbir etkisi yoktur; ve bugünkü durumdan ötesi de hemen düşünülemez; 'mülkiyetleri' ile aralarındaki bağ bir taşınır değer simsarı ya da bankerin yardımıyla bir pay belgesi (hisse senedi) satın almaktan ibarettir. İşler, ücretle çalıştırılan ve yürütülen politikanın saptanmasında hiç bir rolleri olmayan işçiler tarafından yapılır — işçiler üretimde etkin öğeyi oluştururlar. İzlenecek politika maaşlı yönetici ve direktörler tarafmdan saptanır; bu kimseler bir miktar paya sahip bulunuyor olabilir ya da olmayabilirler. Paydaşlar çoğunluğunun politikanın saptanmasına (küçük bir 'iç' egemen grup dışında) en çok katılması, zaman zaman bir paydaşlar genel kurulunda dağıtılacak kâr yüzdesinin büyüklüğü üzerinde yakınmasını dile getirmek veya bazı rakip firma ya da para babaları tarafından yapılmış en son 'satın-alma teklifi' üzerinde bir görüş ileri ' sürmek üzere seslerini duyurmalarıyla olur. Bizim 'küçük adam kanıtı' diye isimlendirdiğimiz kanıt veya görüş modern Büyük İş dünyasına kesinlikle yakıştınlamaz; bugün ise kapitalizm esas itibariyle bu Büyük İş dünyası demektir.

Bu 'küçük adam' kanıtının kılık değiştirmiş bir şekli olarak zaman zaman şu savın ileri sürüldüğü görülür: kendisinin olan bir miktar mülkiyete sahip bulunmadıkça kimse özgür ve bağımsız olamaz. Dolayısıyla, özel mülkiyet ve özel girişim gerçek 'özgürlük'ün temelidirler. Ne var ki, mülkiyet sahipliğinin (görüleceği gibi) çok yoğun bir derecede az sayıda elde toplanmasıyla belirlenip nitelenen bir sistemi haklı göstermek için böyle bir kanıta nasıl dayanılabilir? (Marx[J] in vaktiyle belirttiği gibi.kapitalist mülkiyet, az sayıda ayrıcalının çıkarma olmak üzere, çok sayıda insanın ratilksüzleşmesi'nin sonucudur ye bu temel üzerinde yükselir.)

Rekabet ve Kâr-Dürtüsü

'Özel girişim lehine rekabet kanıtı adı verilebilecek olan sav için daha önce söylenenlere benzer şeyler söylenebilir. Çok kez şöyle de-

nir: özel bir iş yürütmek müşterilerin ilgisini kazanmak piyasaya yeni ürünler sürmek ve müşterilerin yararına olacak şekilde üretimi ucuzlatmayı ve fiyatları düşürmeyi olanaklı kılacak yeni yöntemler uygulamayı gerektirir. Ne var ki, kapitalizm ne kadar çok gelişirse, herhalde buradaki fiyat rekabeti anlamında, o kadar daha az rekabetçi hale gelmektedir. Büyük iş dünyası egemenlik alanını ne kadar çok genişletirse, rekabeti canlı tutmaktan o kadar kaçınmaya ve güçlerini rekabeti sınırlandırma hedefine o kadar çok yöneltmeye başlar; endüstri daha büyük ölçüde Tekelin (hiç değilse, yarı-tekelin, ya da iktisatçının diliyle Oligopolün —az sayıda firma veya teşebbüsün) egemenliği altına girer, fiyatları düşürme girişimlerini sınırlandırmak, başkalarının egemenlik alanlarında 'avlanmak' heveslerini kırmak ya da bir kıtlık marjı ve böylece bir 'satıcılar piyasası' koşullarını yaratmak amacıyla üretimi kısmak sonucunu doğurmak üzere, çeşitli 'kısıtlayıcı uygulamalara o kadar çok başvurulmaya başlanır. İş dünyasında gittikçe gelişerek devam eden bu tür rekabet, bir firma veya teşebbüsün kendi ürünlerini rakibininkilerden farklı gösterebilmek, kendi işini düzmece bir ün veya saygınlıkla süslemek amacıyla girişlen ince eylemler, müşterinin aklını ustalıkla çelmek ya da talebine biçim vermek, etkiye açık yönleri üzerinde oynamak ve ona bir ürünü ya da bir marka-imajlı ürünler gurubunu) zorla benimsetmek amacıyla girişilen pahalı reklam kampanyaları ve satıcılık hüneri şekillerini almaktadır.

Rekabet kanıtının yakın akrabası olan kâr-dürtüsü kanıtına göre, kapitalizmde ekonomik etkinliğe kâr-dürtüsü öncülük eder; sonucu belirsiz ve tehlikeli olabilecek işlere girişmenin ve böylece oldum olası aynı yöntemlere bağlanıp kalmak yerine, üretim yöntemlerindeki ilerlemenin en güçlü özendiricisi budur —ve özellikle teknikteki ilerleme bunun eseridir. Ancak, bu kanıt kapitalizmin daha tam rekabetçi, ve kuşkusuz daha önce benzeri görülmemiş bir ilerlemenin, ve (Marx'm sözleriyle) 'sürekli devrim yaratıcı teknik'in meydana gelmesine yolaçmış olduğu ilk gelişme döneminde ne gibi bir güce sahip olmuş olursa olsun, tekel çağında bu gücü kaybolmuş ya da hızla kaybolmaktadır. Kâr, bu çağda üretimi arttırmak kadar kısmakla da kazanılabilmektedir : bu, malî cambazlıklar ve satış karteli tipinde manevralar çevirmek, birleşmek, ve satm almak gibi yollardan giderek, piyasaya hizmet etmek kadar ona egemen olmak; bir rakibi geçmek kadar onu köşeye sıkıştırmak ya da satm alma ile varlğma son vermek, üretimle ilgili hüner ve ustalıklar kadar (ve olasılıkla bunlardan daha çok)her türlü kuşkulu 'reklamcılık' ve kurnazlığa dayanan satıcılık marifetisrihden yararlanmak yoluyla olur.

Bir zamanlar çok sözü edilmiş bir kanıt da şudur: 'hür girişim' sistemi herkesin, 'yeteneği' (ya da en azından 'ekonomik katkısı') ile orantılı olarak, 'ne kadar değeri varsa' onu elde etmesini sağlar. Dolayısiyle bu sistem 'en uygun' ya da en üretken olanın en tepede yer almasını olanaklı kılar. Bu sav bugün olgularla o denli kaba ve açık bir şekilde çelişme halindedir ki, ona bugün eskiden olandan çok daha az dayanılmaktadır. Nitekim artık sözü oldukça az ediliyor; ve bir kanıt olarak pek az işe yaradığı söylenebilir. Eğer 'ekonomik katkı' ile bir kimsenin yaptığı ağır işin miktarı arasında herhangi bir ilişki varsa, şurası açıktır ki, en ağır işleri yapanlar, en çekilmez ve en tehlikeli işlerde çalışanlar, ücretleri en yüksek olanlar arasında değil fakat en alçak olanlar arasında yer almaktadırlar : Bu, alınan karşılığın yapılan katkıyla ters 'orantılı' olduğu anlamına gelir. Bazı en büyük gelirler üretimle aralarındaki bağ pamuk ipliğinden daha zayıf olan kimselere, hatta bazan zamanlarının büyük kısmını, Florida, Bermuda ve Riviera'nın plajlarında geçirenlere gitmektedir. İnsanların kazançları, herhalde yüksek gelir dilimlerinde yer almakta olanlar için, yaptıkları herhangi bir kişisel katkıya ya da kişisel yeteneğe değil fakat açık bir şekilde bunların yararlanmakta oldukları (ya mülkiyet, veya sosyal pozisyon yahut saygınlık ya da yetiştirilme ve eğitim şeklindeki) bir ekonomik avantaja daaynmaktadır. Bernard Shaw bir tutucu yazarla giriştiği bir tartışmada 'yetenek ödülü' efsanesini çok zaman önce söndürmüştü. O bunu öylesine veciz ve etkin bir biçimde yapmıştı ki burada onun bazı sözlerini kaydetmek yerinde olacaktır.

Bernard Shaw bu kanıta "apaçık bir olgudur ki, [esham ve tahvilat üzerinden sağlanan] faiz çoğunlukla değil bir lokomatif bir el arabası dahi icad edemiyecek olan kimselere ödenir" diye karşı çıkmış ve "günümüzde kazanılmamış gelirlerdeki gözalıcı artışları hafta sonlarında kaldıkları oteller, keyfini çıkardıkları arabalar, İsviçre, Riviera ve Cezayir'e yaptıkları seyahatler için harcayan kimselerin yaşamlarında hiçbir şey icat etmemiş, hiç bir şey yönetmemiş, hâttâ yatırımlarını bir borsa simsarı ya da danışmanının yardımı olmaksızın seçmemiş, ve hatta o kadar ki gelirlerini yaratan endüstrileri bile görmemiş olmaları düşüncesi"ni "kaba cehalet" diye alay konusu etmişti.

'Tutumluluk' Kanıtı

Bu 'yetenek' kanıtının yerini daha dayanıklı (fakat, belirtmek gerekir ki, 'küçük adam' kanıtı ile birarada öne sürülmesi olanağı olmayan) diğer bir kanıt almıştır. Bu kanıt şöyle ifade edilebilir: kapitalizmin belirgin özelliği olan büyük eşitsizlikler —büyük gelir sahibi bir azınlığın orta ve küçük gelirli bir kitlenin tepesinde yer alması— yük-

sek bir sermaye birikimi hızının sağlanmasına^ yardımcı olur. Zenginler harcayabileceklerinden o kadar fazlasına sahiptirler ki, bundan tasarruf edilebilecek durumdadırlar— ve dolayısiyle aynı toplam gelir daha fazla insan arasında dağılmış olsaydı tasarruf edilebilecek olan miktardan daha fazlası tasarruf edilir. Endüstri bakımından ilerlemiş bütün ülkelerde endüstriyel gelişmenin belkemiğini geçen yüz yıl boyunca sermaye birikimi oluşturmuş olduğu için, buradan kapitalizmin doğası gereği genişleyen ve iktisaden ilerleyen bir sistem olduğu sonucu çıkar; bunun kesin nedeni, büyük zenginliklerin ve büyük bir artığın yaratılmasını tümüyle kendi haline bırakmasıdır.

Bu savın bir ölçüde güce sahip olduğu, hiç değilse kapitalizmin başlangıç dönemi için akla yatkın görünmesini sağlaması ölçüsünde, güç yadsınabilir. Kuşkusuz, kapitalizm tarih açısından daha önce gelip geçmiş sistemlerden ekonomik anlamda daha ilerici bir sistem olarak görülmüştür.

Bununla beraber, bu sav bir dizi ciddi nitelendirmelere tabidir. Kuşkusuz, o, birçok kapitalizm yardakçısının yapmış oldukları şekilde, büyük servetlerin neden olduğu eşitsizlik ve bunun hoşgörülmesi için genel bir savunu olarak geçerli olamaz. İlk olarak, istatistiksel araştırmalar tasarruf edilen ve sermayeye dönüştürülen miktarm herzaman gelir büyüdükçe büyüdüğünü asla göstermemektedir. Bireyler harcama olanaklarını elde ederlerken bolkeseden harcama alışkanıkları da artar ve zenginler birikimden olduğu kadar lüks ve gösterişten hoşlanmaya başlarlar (ortodoks kampın dışında Veblen adlı bir Amerikan iktisatçısının "gösteriş tüketimi" ve "saygınlık aşkına savurganlık" dediği şey hemen hemen günlük yaşamın sözleri haline gelmişlerdir). Bu, gerçekten, günümüzün kapitalizminde reklamcılığın bir asalak gibi üzerinde beslenip boyattığı topraktır. İkinci olarak, daha önceki sistemlerle karşılaştırmaya dayanılarak tutumluluk kanıtının gücü kabul edilse bile, buradan sermaye birikimini ve ekonomik ilerlemeyi besleyen damarların sağlanabildikleri biricik yolun bu olduğa sonucu asla çıkmaz. Burada yanıtlanmamış olarak şu soru karşımızda durmaktadır: Sermayeye bireyler yerine toplum ya da topluluğun sahip bulunduğu bir sistem ekonomik gelişme araçlarını daha fazla ve daha iyi sağlayamaz mı? Sağlayamaması için hiçbir neden yoktur; büyük servetlerin varlığına son verilmek suretiyle zenginlerin ve onları öykünmeye çalışanların savurganlıkları ortadan kaldırılırsa, yatırımların çok daha iyi ve daha az savurganlıkla yapılması olanaklı olabilir. Bugün bunun olanaklı olabileceğini gösteren tarihsel kanıt mevcuttur : ayrıca, yatırım için biriken sermaye ekonomik büyüme amaçları için işe çok daha iyi koşulabilir. Bu ekonomik büyüme sorunu ile-

ride tekrar döneceğimiz bir sorundur. Bu aşamada şu kadarını belirtmekle yetinebiliriz; bu açıdan bakıldığında, büyük gelir-eşitsizlikleri lehindeki 'tutumluluk' kanıtının haklılığını göstermeye çalıştığı şeyin varsayılmasma dayanmakta olduğu görülebilmektedir: Özel sermaye mülkiyetinin mevcudiyetidir bu. Bu kanıtın bütün söylediği gerçekte şudur : sermaye özel mülkiyet konusu ise, büyük gelir eşitsizlikleri yüksek bir tutumluluk (veya birikim) oranı için gerekli olabilir.[1]

İktisatçıların Savı

Esas itibariyle meslekten iktisatçılar tarafından.ileri sürülegeldiği için, belki, daha ince düşünülmüş denilebilecek olan bir sava gelmiş bulunuyoruz. Bunu onları tatmin edecek bir şekilde ifade etmek, ayrıca açıklanmaları ve tanımlanmaları gereken bir hayli teknik terim kullanmayı gerektirir. Biz burada bunu, tam bir açıklık veya kesinlikten bir ölçüde özveri pahasına da olsa, olanaklı olduğunca teknik olmayan bir şekilde ifade etmeye çalışacağız.

İktisatçı Léon Walras tarafından geçen yüzyılın sonlarına doğru (eşzamanlı eşitlikler şeklinde) yapılmış bulunan ince ve ayrıntılı bir açıklamadan hareket eden iktisatçılar, tam rekabet diye adlandırılan sistemin bütün endüstrilerde ve bütün piyasalarda tüketicinin gereksinimlerinin **optimum** düzeyde tatmin edilmeleri sonucunu doğuracağı görüşünü benimseyip savunmuşlardır. **Optimum,** burada, üretimin ve dolayısiyle tüketimin bütünü ile belirli bir miktardaki üretken kaynakla sağlanabilecek faydayı veya refahı azamileştirecek bir biçim ve yapıda olacağı anlamındadır. Kimilerine bu garip ve inanılmaz bir ifade olarak görünebilir. Bununla kastedileni anlatmanın (eksik de olsa) biricik kısa yolu şudur : Eğer tüketiciler akılcı davranırlarsa ve piyasaya arzedilen farklı şeyler karşısında istediklerini serbestçe seçme olanağına sahip iseler, harcamalarını mevcut şeyler arasında parala-

[1] Diğer bir bakımdan, bu tutumluluk kanıtı son yıllarda cilasını oldukça kaybeder oldu ve, en azından iktisatçılar arasında, çok daha az tutulur hale geldi. Bunun nedeni ise şu hususun anlaşılmış olmasıdır: toplanı gelirin büyükçe bir dilimi 'tasarruf' edildiğinde, bunun belli başlı etkisi tüketim mallarına olan talebi sınırlandırmak olabiliyor; ve bu (Keynes'in buna verdiği isimle) 'efektif talep yetersizliği' düpedüz işsizliğe (hem sermaye donatımı hem işçiler yönünden) ve ekonomik depresyona neden olabiliyor. Diğer bir deyimle, geleneksel 'tutumluluk' kanıtı 'tasarruf edilene yeni maddî sermayeye (fabrika ve teçhizata) bilfiil yatırılanı özdeşleştirerek caiz olmayan bir şey yapıyor. Keynes'in Economic Consequences of the Peace isimli (Birinci Dünya Savaşı'mn sonunda yazdığı) kitabında kapitalizmi bir tutumluluk makinası olarak yüceltmesiyle daha sonra İkinci Dünya Savaşı arefesinde yazdığı yazılarda aynı konuda söylediklerini karşılaştırmak kimileri için ilginç olabilir.

rı karşılığında en yüksek yarar sağlayacak şekilde dağıtırlar; ikinci olarak, üreticiler birbirileriyle devamlı ve etkin bir rekabet halinde iseler, her biri daha fazla satmayı ancak rakiplerinden daha düşük bir fiyatla satış yapabildiği ölçüde başarabilir, ve bunu gerçekleştirebilmek için de daima belli bir miktardaki üretimin en düşük maliyetle elde edilmesini sağlayacak bir üretim yöntemini bulup uygulamak zorunda kalır (en düşük maliyet belli bir sonucu elde etmek için asgari kaynak kullanılması anlamına gelmektedir). Bunlara bir üçüncü saklı koşulu da eklemek gerekir. Herhangi bir şeyin üretimi diğer şeylerin üretimlerinden daha kârlı ise (yani tüketicilerin bu şey için ödemeye hazır oldukları fiyat üretimi için katlanılacak gidere oranla yüksek ise), çok geçmeden, üreticiler bu şeyden daha fazla üretmeye başlarlar (bu söylenilenin tersi de doğrudur). Bu böyle olunca, emeğin (veya ekonomik kaynaklardan diğer herhangi birinin) bir istihdam veya iş alanında üretime katkısının diğer alanlarda olabileceğinden (daha az veya daha çok, bir şey için tüketicilerin ödemeye hazır oldukları fiyatla ölçülüyorsa) daha az olarak uzunca bir süre devam etmesini önleyen sürekli bir uyuşum süreci sürüp gidecek demektir.

İktisatçılar tarafından savunulan bu tez hakkında pek çok şey söylenebilir. Bu tez, bilimsel yapıtların ve tartışmaların konusu olagelmiştir. Bu iktisatçıların hepsi tarafından kabul edilmiş bir tez değildir. Bu teze karşı, daha başından itibaren, itirazlar yükselmiştir; ve bir süre, hiç değilse bu ülkede [İngiltere'de], gerçek yaşamla ilişkisi pek az olan soyut bir dogma olarak saygınlık görmemiştir. Buna karşılık, son yıllarda, özellikle Amerika'da, 'serbest piyasa ekonomisi'nin ve kutsal "Amerikan yaşam biçimi'nin haklı gösterilmesinde işe yarar bir araç olarak yeniden bir canlılık kazanmış bulunmaktadır. Bizim burada yapabileceğimiz, bu teze karşı oldukça kısa ve teknik olmayan bir dille ifade edilebilecek dört itirazı belirtmek olacaktır.

Buna karşı ileri sürülebilecek en açık itiraz şudur : Böyle bir tez, yineleyelim, kapitalizmi bugünkü durumuyla haklı gösterebilme güç ve yeteneğinden yoksundur; çünkü, bugün kapitalizmi belirleyen şey tekeldir; dev birleşmeler veya kartellerdir; çok - firmalı endüstrilerde bile belirleyici nitelik, fiyat-anlaşmaları, büyüklerin ve güçlülerin denetimlerindeki 'fiyat-önderliği'dir. Rekabet ekonomik sistemin dış sınırlarında ve çatlaklarında varlığını sürdürdüğü durumlarda, ya geçmiş bir çağın kalıntısı olarak görünür ya da fiyatda değil fakat satıcılık işinde rekabet şeklini alır ki, bu, iktisatçıların 'tam olmayan rekabet' dedikleri (rekabetle tekel arası bir tür ortalama) şeklidir.

Bu itiraz, tek başına alındığında, rekabeti tekrar canlandırmak amacıyla, birleşmeleri parçalamak, sınırlayıcı uygulamalara veya kü-

çük firmaları ortadan kaldırıcı satın - almalara engel olmak gibi liberal ibr çözümü akla getirebilir. Bazı kimseler bu sonuca ulaşmışlar, ve tröstleri yoketmek ve rekabeti yaşatmak için girişilecek diğer işleri haklı göstermek üzere 'rekabetin nimetleri'ne sarılmışlardır. Tekele ve modern kapitalizmde ekonomik gücün gittikçe az sayıda elde toplanmasına karşı duyulan hoşnutsuzluktan ileri geldiği sürece, bu gibi girişimler sempati ile karşılanabilir ve alkışlanabilir. Ancak, bu tip bir çözüm, bizi alıp gerisingeriye bir tür kaybolmuş 'altın çağ'a götürecek bir serbest rekabet tapıcılığı ile elele gidecekse, bunun (diğer altın çağlar gibi) bir hayal, bir masal olduğunu belirtmek gerekir. Bu duruma göre, serbest piyasa savma karşı ileri sürülen diğer üç itiraz, daha az açık olsalar bile, daha sağlam ve temelli sayılabilirler.

İkinci olarak, kimi iktisatçıların belirtmekte gecikmedikleri gibi, tüketimin ve üretimin bu öğünülen 'optimum' yapısı (koşulların belirli oldukları bir durumda) tek ve kesin bir sonucu temsil etmez, halkın farklı kesimlerinin ellerindeki paraya göre, herbiri aynı derecede olası ve sayıları sınırsız büyüklükte bir dizi sonucu temsil eder. Üretimin kendisini en etkin şekilde uydurduğu düşünülen tüketim-yapısı, yalnız tüketicilerin isteklerine veya zevklerine değil, fakat isteklerini ellerindeki parayla en güçlü bir şekilde destekleyen ve böylece piyasada bir öncülük veya üstünlüğe sahip olanların isteklerine bağlı bulunurlar. Gelir çok eşitsiz bir şekilde dağılmakta ise, lüks tüketim maddeleri zorunlu tüketim maddeleri karşısında önceliğe sahip olur; hemen dile gelen şampanya ve elmas, halkın açlıktan kıvranan büyük çoğunluğunun ekmeğinden önce sağlanır. Ayrıca 'en düşük maliyetli üretim yönteminin seçimi,' zayıf ve örgütlenmemiş bir durumda olması nedeniyle kötü koşullar altında uzun saatler iş gören"*ucuza ve ölesiye çalıştırılan emek kullanılması anlamına gelebileceği gibi, teknik seçimi veya yakıt ve malzeme kullanımında ekonomi sağlanmasıyla da ilgili olabilir. Diğer bir deyimle, bir serbest piyasa ekonomisinin sonucu olarak meydana geldiği varsayılarak pir postüla şeklinde ortaya konulan 'optimum' tüm olarak servet ve gelirin dağılım biçimine göre belirlenir (veya bağlı bulunur). Bir kapitalist serbest piyasa ekonomisi (ileride göreceğimiz nedenlerden dolayı) büyük gelir eşitsizlikleri doğuracağı için, bunun sonucu olan tüketim ve üretim yapısı, bir 'refah optimumu' veya tatminin azamileştirilmesi denilebilecek, veya hayranlarının lâyık bulacakları başka bir isiml^ adlandırılacak, durumun tam tersi olan bir durum olur.

Üçüncü olarak, iktisatçıların önermesi, piyasadaki dalgalanma ve hareketlerin bir süre sonunda varmış bulundukları bir durum olarak ifade edilir. Bu önerme, değişme ve hareketin meydana geldiği sırada

olanlar hakkında hiç bir şey söylemez; oysa, bilindiği gibi, gerçek dünyanın belirgin niteliği devamlı değişme ve hareket olup karar bulmuş bir denge değildir. Hareketli bir duruma uydurulmaya kalkışıldığında, bü ifade, zamanın çeşitli noktalarında ulaşılan (ya da 'ulaşılma eğilimi görülen) fiilî durumlara, ancak, duruma en yakından ilgili olanların gelecekteki değişmeler hakkmda tam bir önceden-görüş gücüne sahip bulundukları varsayımına dayanılarak, uygulanabilir.[2] Gerçek yaşamda ise, böyle bir önceden-görüş gücü, kuşkusuz, mevcut değildir. Örneğin iş adamları, olacak olandan güvenli bulunmanın tam tersine, (gerek tek olarak her biri gerekse içinde yer aldıkları bütün bakımından) fiilen olacak olandan iyice uzaklarda kalabilecek bir takım bekleyiş veya tahminlere göre hareket ederler. Bu tahminlerle bir zaman iyimserlik, bir başka zaman kötümserlik yönünde yanılgılara düşülür: ve bunlar, genel 'piyasa havası'nm etkisinde bulundukları sürece (piyasada herkesin bekleyişi başkalarınmkilerden bağımsız olmaz), dümdüz ve devamlı bir hareket doğrultusundan çok, birbiri üzerine binen hareket ve dalgalanmalara yol açarlar. Kapitalizmin, gerçekten, dümdüz hareket etmediği, tersine, birbiri peşisıra gelen 'coşkunluk' veya genişleme dönemleriyle daralma ve gerileme dönemlerine girmek üzere oldukça şiddetli dalgalanmalara tabi olageldiği bilinen bir şeydir.[3] Kapitalizmin çoğu ülkedeki durumu, hiç değilse, İkinci Dünya Savaşı'na gelinceye değin, ortalama olarak kronik işsizlik ve noksan kapasite ile çalışmakla belirgindi. Rekabet, diğer bakımlardan olduğu gibi, bu bakımdan da, masraflı ve savurganca olabilir; o, birtakım belli sonuçlara —bunlar istenir sonuçlar olsalar bile— ulaşmayı sağlayan ucuz (masrafsız) bir mekanizma olmaktan uzaktır.

Dördüncü olarak, iktisatçıların serbest rekabet lehindeki savlan ancak bireysel tüketiciler bakımından alım-satım konusu olabilen (daha soyut bir ifadeyle, bireysel olarak sahip olunulabilir) şeyler için geçerlidir. Oysa, bu kategoride yer alan şeyler, bir topluluğun mutluluğunu ve sosyal refahını etkileyen herşeyi asla kapsamazlar. Mutluluğu ve sosyal refahı çok büyük ölçüde etkileyen birçok şey, gerçekten, bu kategori'nin dışında kalır. Bunun savını sınırlandıran bir şey olduğu-

2 Ya da bunun yerine, onların herhangi bir değişiklik meydana geldikten sonra şeylerin kendisine dönecekleri bir 'normal' (örneğin, bir 'normal fiyat') fikrine açık bir şekilde sahip oldukları varsayılmak gerekir.

3 İktisatçıların dikkatlerini ('statik' olanlardan çok) 'dinamik' ya da hareketli dengeler denilen durumlara çevirmiş bulunmaları, ve bunun yüksek bir derecede istikrarsızlığı ve elde etme güçlüğünü ortaya koymakla sonuçlanmış olması (çok bilinen bir kuramda bunun varsayılan 'denge yolu'nun 'istikrar'ından 'bıçak sırtı' diye söz edilir) ancak oldukça yenilerde olmuştur.

nu(üzerine basmamakla birlikte, gelir-dağılmıı sorununda farkında olduğu gibi) iktisatçı Walras bizzat kendisi de biliyordu : savının 'kamusal şeyler' ('public goods') dediği şeyler için geçerli olmadığını kendisi belirtmiştir. Bu terimle, bireylere ayn ayrı sağlanamıyan ve bedelleri onlardan ayrı ayrı alınamayan, veya enazmdan tabi oldukları uygulama böyle olan, ve bu nedenle bazı kamu veya devlet kuruluşları tarafından sağlanan bütün hizmetler ifade edilir. Yollar, kamusal sağlık hizmetleri, parklar ve açık alanlar, müzeler ve sanat galerileri, çoğu kez kamusal taşıma ve ulaştırma hizmetleri bunların örnekleridir. Kent plânlaması, yeşil alan politikası, 'yaya yol ve geçitleri'nin ve deniz kıyı ve plajlarına giden yolların korunması, nehir ve deniz kıyılarının kirlenmekten korunması adı altında sayılan şeyler de bu listeye eklenebilirdi. Bunların yanısıra tümü ile eğitim gelir. İnsan sağlığına ve mutluluğuna katkılarından dolayı, bu gibi şeylerin yeterince sağlanması, reklamcıların bizleri satın almaya kandırmak için her türlü hüner ve marifetlerini gösterdikleri bütün şeylerden çok daha önemli olabilir.

Denilebilir ki, bu durum rekabetin etkinliği savının geçerlik alanını sınırlamasına karşın, bu savın alım-satım konusu olan şeyler ve hizmetlerin (malların veya piyasaya getirilen şeylerin) ötesinde bir geçerliği olduğu hiç bir zaman ciddi olarak kastedilmediği için, onun gücünü gerçekten zayıflatmaz. Bu sınırlar içinde bu sav geçerli olmakta devam eder. İki tip şey ('kamusal şeyler' ve piyasaya getirilen mallar), bir diğeriyle rekabet etmedikleri takdirde, bu, geçerli bir yanıt olabilirdi. Oysa, bunlar, gerçekten ve fiilen, rekabet halinde olan şeylerdir; ve malların satışıyla kâr sağlamaktan başka bir hedefi olmayan rekabetçi sistem, kamusal şey ve hizmetlerin sağlanmasını çeşitli bakımlardan sınırlar ve engeller. 'Serbest girişim fikrinin propagandası, tehlikeli bir örnek oluşturur endişesiyle, kamusal alandaki her genişlemeyi durdurma ve engelleme eğilimindedir; kamusal alan için yapılacak harcamalar ve bu alanda meydana gelecek genişlemeler iş dünyasının düşmanlığına yol açar; çünkü, bu harcama ve genişlemeler, özel girişimlerin heveslerini kırıcı etkileri olduğu söylenilen yüksek vergiler alınmasını gerektirirler. Bu iki alan bazı durumlarda, örneğin, etkin bir kamusal taşıma ve ulaştırma sisteminin mevcudiyetinin özel motorlu taşıt araçlarının satışıyla rekabet ettiği, 'yeşil alanlar'ı koruma politikasının toprak sahipleri ve kap-kaç usulüyle zenginleşme peşindeki müteahhitlerin çıkarlarıyla, çevre sağlığını koruma önlemlerinin fabrika sahiplerinin çıkarlarıyla çatışmaları hallerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya rekabet halinde olurlar. Özel çıkarlarla kamusal çıkarlar arasında, bireysel özel önlemlerle sosyal önlemler arasında

yer alan bu tür çatışmanın en açık şekilde ortaya çıktığı ülke, herhalde, (kelimenin tanı anlamıyla 'özel girişim'in yurdu olan) Amerika Birleşik Devletleri'dir. Nitekim, Amerikalı Profesör Galbraith'in (The Affluent Society-Bolluk Toplumu) adlı ünlü yapıtının ana temalanndan biri, onun 'özel bolluk, kamusal yoksulluk' diye isimlendirdiği haykıran zıtlığa verilen ağırlıktı.

Öykümüz burada yine de gerçekten sona ermiş olmaz; çünkü, yapılan ve satılan bir sürü mal, veya 'alım-satım konusu olan şey', bunlar için olan bireysel talep ya da bunları yapıp satan firmaların giderleri bakamından hesaba katılanlardan daha geniş sosyal etkileri olan şeylerdir. Bu, hem tüketim ve hem de üretim için geçerlidir, (iktisatçılar bunlara 'dışsal etkiler' derler). Diğer bir deyimle, 'kamusal şeyler' kategorisi, tartışmamızın içeriği açısından, bizim sözünü etmekte olduğumuz soydan kamusal hizmetlerle sınırlı tutulamaz. Alınıp satılan şeylerin (çoğunluğu olmasa da birçoğu, başkalanyla benzer durumda olma yansını özendirmek veya moda ve alışkanlıklan etkilemek ve başkalannın kendilerini uydurma yönünde psikolojik bir baskı hissettikleri sosyal standartları oluşturmak suretiyle bile de olsa, kendilerini ilk ve hemen satın alanlardan başka insanlar üzerinde etki yaparlar. Üretim bakımından ders kitaplarından alınabilecek pek çok örnek sıralanabilir. Burada sadece güvenlikten çok hıza öncelik verilerek yapılan otomobilleri anmak yetebilir; hızlı giden otomobile öncelik verilir, çünkü yapımcı için önemli olan, neyin daha çok ve çabuk satılacağıdır. Diğer bir örnek olarak, giyimden ev eşyasına dek, sağlam ve dayanıklı olmasından çok, göze hoş gelen bir görünüş ve parlaklıkta yapılan daha bir sürü şey gösterilebilir.

VIII

KAPİTALİZM NEDEN İSTENMEZ?

Eşitsizlik \'e Sömürü

Şimdi, çeşitli türden sosyalistlerin (bir zamanlar, özelikle ilk günlerinde, 'sanayicilik' veya 'sanayi sistemi' yahut 'ücret sistemi' diye adlandırılmış olan) kapitalizmden niçin nefret ettiklerini ve onu niçin ortadan kaldırmaya uğraştıklarını görelim. Bu nefreti doğuran nedenler, dinsel, ahlaksal (bazen estetik) ve iktisadî nedenlerin bir karışımı olagelmişlerdir. Bu küçük kitap ve yazarı esas itibariyle bunların sonuncusuyla ilgili olmakla beraber, diğer ikisi de, başka bir neden olmasa bile, sırf bazı kimseler için her zaman olasılıkla başlıca, birçok kimseler için ise olasılıkla bir ölçüde veya bir süre etki kaynağı olmaları nedeniyle, ihmal edilmemek gerekir. Sosyalizm sorununun, ahlaksal düşünceler tümüyle bir yana bırakılarak, sırf 'iktisadî' nedenlere dayandırılabileceğini sanmak, hiç kuşkusuz, yanlıştır. Bu ikisi, yani ahlaksal ve iktisadî nedenler, mantık açısından, ayrı ve farklı şeyler olmakla beraber, biri diğerinden hiç bir zaman çok uzak olmaz.

Her şeyden önce, ister sosyal ister ekonomik olsun büyük eşitsizlikler düşüncesi, gerek içinde bulunduğumuz yüzyılın gerekse geçen yüzyılın sosyalistleri için büyük bir dehşet ve nefret kaynağı olmuştur. Ve bu büyük nefret duygusu, mevcut sisteme başkaldıranları harekete getiren gücün daima önemli bir kısmını oluşturmuştur. Halkın ayrı sınıf veya sosyal katlara, aralarında üstünler ve aşağılar, doruktakiler ve yerdekiler ilişkisi hüküm süren bir biçimde, bölünmüş olması halinde, eşitsizlik, iyiden iyiye nefret edilen bir durum olur. Oldukça yakın zamanlara değin, 'dorukta bulunanlar' arasında şu düşünce egemendi: aşağı sosyal kat insanları (halkın büyük çoğunluğunu bunlar oluştururlar) beceri ve yetenek (ve eğitim) bakımından aşağı, nerdeyse ayrı bir ırk oluştururlar : Bunlar, her halde dünyanın olanca ağır ve pis işini boğazı tokluğuna yapmak görevi, doğa tarafından değilse de, Tanrı ve gelenek tarafından alınlarına yazgı olarak yazılmış insanlardır. Bu, ondokuzuncu yüzyılın (Fransız Devrimiyle doğan) İn-

sanların Doğal Eşitliği hakkındaki düşüncelerin kendisini sarsıcı etkisinin hayret edilecek derecede yavaş olduğu bir tutumdur. Sosyalistler, aslında, modern kapitalizmin eşitsizliklerine karşı bu 'inanlararası eşitlik' düşüncesinin şampiyonluğunu yaptıkları için, geçmişte çoğu zaman sosyalist hareketle siyasal radikalizm arasında sıkı bir yakınlık olmuştur.

İkinci olarak, aşırı bireycilik —her halde, başkalarını gözü görmeyen ve ekonomik bireycilikte olanca açıklığıyla görüldüğü gibi daha geniş sosyal çıkarlara hiç aldırış etmeyen bir bireycilik— karşısında, ister estetik ister ahlâksal veya dinsel nedenlerle olsun, dehşete kapılan insanlar her zaman olagelmiştir. Birçok kimse, küçük olsun büyük olsun spekülatör veya maceraperest iş adamı gibi, 'gözü dönmüş' birey tipinin saldırgan bencilliğine ve ölçü tanımayan kazanç hırsına karşı şiddetle tepki gösterirken, insanın 'kendini geliştirme' ve kişisel yaşantısını mükemmeleştirme özlemini hoş görü ile karşılayabilir, ve bunu hattâ alkışlayabilir de. Diğer bir deyimle, insan, ekonomik bireyciliği gelişimlerini özendirdiği insancıl nitelikler yüzünden, para ve kazanç hırsına bağlı değerlerinin sosyal yaşamı zehirlemesi nedeniyle sevmeyebilir. Ve günümüzdeki kapitalist toplumların en kapitalistinin egemen 'yaşam biçimi'ne bakıp da bu nefret duygusuna kapılmaktan kendisini tümüyle alıkoyabilecek bir insan olabilir mi?

Üçnücü olarak, yüzyıldan uzun bir zaman önce İngiltere'de iktisadî görüşlerini kaleme aldıkları broşürlerde ortaya koymuş ve kendilerine 'Ricardocu sosyalistler' adı verilmiş olan İngiliz yazarlarından bu yana, sosyalist yazarlar, çoğu zaman 'ücretli kölelik'ten veya (bunlardan birisi olan William Thompson'un ifade etmiş olduğu gibi) 'serbest mukavele' maskesi ardında saklı 'eşit olmayan değişim'den söz etmek suretiyle, 'Emeğin Sermayeye boyun eğişi'ni dile getirme işine hiç bir zaman ara vermemişlerdir. Emek, sırf elinde mülkiyet olarak hiç bir şeyi kalmamış olduğu için, bir kapitalist hesabına çalışmak zorunluluğu altına sokulmuş bulunuyordu. Topraktan sürülmüş, sermayeden yoksun kalmış bulunan işçi, kendi geçimini kendisi sağlayabilecek durumda değildi; ve bunun için de geçimini elinde toprağı veya kendisini bir üretim işinde çalıştırabileceği araçları olan bir başkası hesabına çalışarak kazanmak zorunda idi. Dolayısıyle, piyasanın varlğma ve pek öğülen serbest rekabetin egemen elmasına karşın, işçinin bir başkası için çalışma zorunluluğu daha önceki sistemlerde olduğundan daha farklı değildi. Bütün fark, bunun şeklinden ibaretti: sadece ekonomik olan bu zorunluluk, o sistemlerde siyasal ve yasal bir nitelik taşıyordu. İşçiyi çalıştıranın, daha genel bir anlatımla, toprak ve sermaye sahiplerinin de durumu aynı idi: O zamanlar serf veya köle sahipleri nasıl

yaşamışlarsa onlar da şimdi öyle yaşıyorlardı; kendisine verdikleri ücretin üstünde ve ötesinde kalan emek ürününe el koymak suretiyle işçinin sırtından.

Bu durum, bazen, bir tekel şeklinde dile getirilmişti: toprağa ve sermayeye sahip olanlar —bir geçit parası alma hakkına sahip olanların durumlarına benzer bir şekilde— toprağı ve sarmayesi olmayan ve bir geçim olanağından yoksun bulunanlardan toprak ve sermayeden yararlanma karşılığı olarak bir bedel alabilirlerdi. Böylece, ancak bir geçit-ücreti ödenerek ve yararlanılabilen bir yol veya köprü serbest gidiş ve gelişe nasıl bir engel oluşturuyor idiyse, mülkiyet hakkı *da.* üretim ve bir geçim sağlama çabası karşısında öyle bir engel oluşturuyordu; ve engelin lütfen kaldırılması için bu durumda da diğerinde olduğu gibi bir fiyat ödemek gerekiyordu. Belirtmek gerekir ki, burada söz konusu olan şey, üretim araçları (yani, toprak ve sermaye) mülkiyeti ve geliri mülkiyete dönüştürme olanağıdır, kişisel veya aile olarak yararlanılan şeylerin mülkiyeti değildir. Bir kişi veya bir smıf, sırf daha fazla elbise veya mobilyaya sahip olduğu için, ya da bir yerine iki buz dolabı veya çamaşır makinesi var diye, başka insanlar üzerinde kudret sahibi olamaz. Bir kişiyi veya sınıfı başkaları üzerinde kudret sahibi kılan şey, bu başkalarının üretim araç ve olanaklarından yoksun bulundukları sırada, bunlara sahip olmaktır.

Bu belirtilen husus, eşitsizliğe karşı genel bir itiraz şeklinde dile getirilmiş bulunmaktadır. Bir anlamda böyledir de; ama aynı zamanda belirtilmiş bulunulan hususun ağırlığı özel bir tür kaynaktan gelen özel bir tür eşitsizliğin üzerine kurulmuştur. Sözü edilen bu eşitsizlik, halkın çoğunluğunun elinde hiç bir şey (ya da sözü edilmeye değer bir şey) kalmamak üzere, • mülkiyetin küçük bir azınlığın elinde toplandığı, ve büyük çoğunluğun (Marx'ın deyimiyle) fiilen mülksüzleşmiş bulunduğu, bir sistemde doğar. Bu, anlaşılması gereken önemli bir noktadır. Burada hedef alman eşitsizlik herhangi türden bir eşitsizlik değildir; fakat bir insanı diğerine uyruk kılan nitelikte bir eşitsizliktir; bu, bir insana bir başka insan üzerinde ona kendi emek ürününün bir kısmını kudret sahibi olana terkettirme gücünü de kapsayan, bir iktidar sağlayan bir eşitsizliktir; bu, sermayeye (önemli bir ölçüde) sahip olanlar ve olmayanlar diye ayrılmak üzere, halkın sınıflara bölünmesi şeklini alan bir eşitsizliktir. Sanırım, halkın büyük çoğunluğunun kendisine karşı diğer tip ekonomik eşitsizliklere (bunlar için ne düşünülüyor olursa olsun) karşı duyulmadık bir ölçüde özel bir nefret ve hoşnutsuzluk duymakta birleşeceği işte bu tür eşitsizliktir. Çünkü, kimilerinin üretim araçlarına sahip bulunması ve kimilerinin hiçbir şeyleri olmaması şeklindeki bu eşitsizlik, bu sonuncular

için özgürlüklerinin önemli bir kısmından yoksun kalmak anlamına gelir. Özgürlük burada, bağımsız bir geçim sağlama bir başkası için çalışmaya üstün tutulursa ve tutulurken onu gerçekleştirme Özgürlüğüdür.

örneğin, bir iş karşılığı elde edilen gelirler arasındaki farklılıklar konusunda, bu farklar oldukça ılımlı oldukları ve daha yüksek kazanç sağlayan kimseler bunu daha çok veya daha sıkı çalışarak elde ettikleri ya da bu onların daha dikkatli ve titiz çalışmalarının veya öğrenilmesi zamanı ve zahmeti gerektiren bir uzmanlıklarının sonucu olduğu takdirde, insanların çoğunlukla bu farkları çok kötü gözle görecekleri düşünülemez. Bundan tümüyle farklı ve sanırım pek çok kimsenin gerçekten kanma dokunan şey, bazı insanların (daha doğrusu bütün bir sosyal sınıfın) tüm yaşamları boyunca ya da bunun büyük. bir kısmında karşılığında hiçbir iş yapmaksızın büyük bir gelir elde etmeleri, bu gelire kol veya kafa işi şeklinde herhangi bir yararlı insan etkinliğinde bulunmaksızın sahip olmalarıdır. (Burada, söz konusu kimseler bu geliri elde ediyorlar çünkü onu sahibi bulundukları şeyler elde ediyor diye verilmeye çalışılacak bir yanıt, yanıt olmaz, ancak sözü saptıarak yanıttan kaçmmak olur.)

Kapitalizme, daha önceleri değilse bile, Manc'm zamanından beri yöneltilegelen sosyalist eleştirilerin çoğunluğunun özeğinde yer almış bulunan Marksist 'sömürü' kavramının işe karıştığı yer, kuşkusuz, işte burasıdır. Bu kavrama göre, kapitalizm sermayenin bir mülk-sahibi sınıfın elinde toplanmasının (konsantrasyonunun) oluşturduğu temel üzerinde tarihsel bir gelişim sonucu olarak yükselen bir sistemdir; ve bu toplanma sayesinde herhangi bir kapitalist, başkalarının emeğini kendisi için üretimde bulunmak üzere satın almak suretiyle, kendisi hiçbir iş yapamadan yaşayabilme olanağını elde eder. Marx, kapitalizmi piyasa için üretim yapan (kendi deyimiyle 'mal üreten') bir sistem olarak tanımlamıştır; bu sistemde iş-gücü de bir mal haline gelmiş bulunur. Bu ifade, sermayeleri olmayan kimselerin ekonomik durumlarından dolayı (yani karşılarındaki seçenek işsizlik ve açlık olması nedeniyle) başkaları için çalışmak ve ücret olarak ürettiklerinin ancak bir kısmına razı olmak zorunda kalmış olmalarını söylemekle aynı şeydir. Marx'ın iktisat kuramı (herhalde 'Kapital' adlı yapıtının birinci cildinde) bu tür sömürünün 'serbest piyasa' denilen şeyle ve rekabet kuralıyla (kendi deyimiyle, malların genel olarak değerleri üzerinden değiştirilmeleri kuralıyla) nasıl tümüyle tutarlı olduğunu ortaya koymak amacıyla geliştirilmişti.

Bazı kimseler, 'sömürü'nün sadece, moral öfkeyi dile getiren ve fakat pozitif bilimsel bir içerikten yoksun, bir kötüleme terimi oldu-

ğunu ileri sürmüşlerdir. Terimin kuvvetli bir moral çağrışımla yüklü oluşu, gerçekten, çok doğrudur; dilimizdeki bir çok söz de böyledir —Ama ne olursa olsun bunlarla bir olguyu düşünür ve ifade ederiz (örneğin, hırsızlığı, insan katletmeyi veya öldürmeyi düşünelim— her ne kadar burada bu sonuncunun Viyetnam'daki bir Amerikan askeri için bir barışçı veya bir sosyalist için olandan farklı bir moral niteliğe sahip olabileceği unutulmamak gerekirse de.) Hem bir moral yönü olan sözcükleri kullanmaktan niye utanalım? Ayrıca, tümüyle renksiz bir dil kullanmak istenmedikçe, bundan zaten kaçınılmaz da (ve üstelik bu da durmadan değişmek zorundadır; çünkü bir gün renksiz olan şey ertesi gün çağrışım yoluyla bir renk kazanır).

Bu tür karşı çıkıcılara insanın sorası geliyor : geçmişin serf ve kö-' le emeğine dayalı toplumlarına uygulandığında 'sömürü' teriminin bir pozitif tanımsal anlamı olmadığını- savlayabilir misiniz? Savlıyamıyorsanız, o takdirde, terimin kapitalist sistemdeki ücretli-emeğe uygulanmasını, en azından emek-piyasasmm işin işçiden daha kıt olduğu geleneksel durumunda işverenlerle tek başına pazarlık eden örgütlenmemiş emeğe uygulanmasını, sanırım, yadsımak zordur. Bu gibiler, belki ele-geçirme ('appropriation') terimini tercih ederler— burada, emeğin ürününün mülkiyet veya diğer bir ekonomik ayrıcalık ve avantaj sayesinde ele geçirilmesi söz konusudur. Bu kimseler, bu terimi kabul edip diğerini yadsımayacak olurlarsa, bir fark olmaksızın bir ayrım yapmaya (bana göre) çok yaklaşmış olurlar. Bununla beraber, kelimeler üzerinde tartışmakla zaman kaybetmemeliyiz. Hangi terimi kullanırsak kullanalım, hemen hemen tam bir kesinlikle denilebilir ki, bir sömürü ve ele-geçirme sistemi olarak bu kapitalizm anlayışı, sistemin beraberinde getirdiği sonuçlar ve oluşturduğu özelliklerle birlikte, kapitalizme karşı büyük çoğunluğu itibariyle sosyalist muhalefetin kuşkusuz işçi sınıfı hareketinden güç olan muhalefetin özünü oluşturagelmiştir.

Marksistler daha öteye gider ve derler ki: sorun sadece insanın insan tarafından sömürülmesine yer veren ve buna dayanan bir sistemi onaylamamak veya nefrete lâyık görmek sorunu değildir; sorun, temeli sömürüye dayanan bir sistemin istikrarlı ve işler bir sistem olarak kendini sürdürebilme, ve herhalde esas itibariyle bir ilerletici ekonomik güç olarak tarihsel rolünün son bulduğu —onlarca, bu son, sistemin rekabetçi çağından tekelci çağma geçmesiyle başlar— aşamanın ötesinde de devam edebilme yeteneğine sahip olup olmaması sorunudur. Bunun ilk ve en önemli nedeni şudur : toplumun bir yanda mülk sahipleri öte yanda mülksüzler yer almak üzere ikiye bölünmesine

dayalı bir sömürü sistemi, kendisini gittikçe artan ölçüde bölüp parçalama, işleyişini bozma, gelişme ve büyümesini köstekleme eğiliminde olan çıkarlararası derin ve köklü ayrılık ve çatışmaları zorunlu olarak içinde taşır. Özellikle, işçi sınıfı, örgütlenip güçlendikçe ve sosyal ilişkiler sistemi içindeki yerinin bilinçli olarak farkına vardıkça, kendi çakarlarını —bu çıkarların sisteminkilerle (bunları artık küçük ve aşağı görmeye başlamıştır) çatışıyor olmasının hiçbir önemi yoktur— sadece ne pahasına olursa olsun kollamakla kalmaz; fakat sisteme gittikçe artan ölçüde ta temelinden karşı çıkmaya ve onu sona erdirmek için çaba göstermeye başlar. Mülkiyet eşitsizliğine dayalı ve tekelin ve tekelci uygulamaların büyümesiyle desteklenen bir mülkiyet eşitsizliği sisteminin donmuşluğu, günümüz kapitalizmini savunulması gittikçe olanaksızlaşan bir sistem haline getirir.

Konu, belki, şöyle özetlenebilir. Kapitalizmin çalışmayı yabancılaştırması ve düşmanlaştırması olgusu —Marksis terimlerle söylenirse, **sınıf kavgası** yaratmakta olması— onun bir ekonomik sistem olarak ilşeyişinde bizatihi bir öldürücü kusur oluşturur. Bu kapitalizmin bir çalışma-örgütlenişi biçimi olarak, bir üretim sistemi olarak etkinsizliğine katkıda bulunan br durumdur; kapitalizm, bu bakımdan, ancak, köle emeğine dayalı bir üretim sisteminden daha az kötüdür. Yandaşlarının ve propagandacılarının özel girişimin ekonomik dürtülerinin böylesine çok sözünü ettikleri kapitalizm, sonunda, kendisinin çalışma yaşamında yarattığı **olumsuz** dürtülerden dolayı yıkılıp gidecektir.

Ekonomik Konsantrasyon: . :

Sahiplik ve Gelir

Buraya değin mülkiyet sahipliğinden ve mülkiyetin konsantrasyonundan çok genel terimlerle söz edegeldik; bununla neyi anlatmak istediğimizi birkaç sayısal veriyle göstermenin zamanı gelmiş bulunuyor. Bu sayısal veriler, birinci olarak, mülkiyetin dağılımındaki eşitsizlik derecesinin dikkat çekici bir yükseklikte olduğunu, yani mülkiyetin az sayıda elde toplanmış bulunduğunu; ikinci olarak gelirin dağılış biçimindeki —(doğallıkla tümüyle olmamakla birlikte) büyük ölçüde eşitsiz mülkiyet dağılımının bir yansıması olan— eşitsizliği; üçüncü olarak modern kapitalist toplumda endüstri üzerinde kurulmuş bulunan denetimin toplanma (konsantrasyon) derecesinin yüksekliğini ortaya koyacaklardır (bunlardan sonuncusu için uygun istatistiksel çözümlemeden yararlanma olanağının bulunduğu A.B.D.'ni gözönünde tutacağız.)

Mülkiyetin sahiplik dağılımı hakkında elimizdeki en yeni tahmin 1950 lerin sonundaki durumu göstermekte, ve Profesör J.E. Mead'in Mr, J.R.S. Revell tarafından yapılmış tahminlere dayandırdığı bir kitapçığında (Efficiency, Equality and the Ownership of Property, London 1964, p. 27) yer almış bulunmaktadır. Bu tahminler göstermektedir ki, (mülkiyet dağılımında veraset vergileri, vb.'nin etkileri yüzünden Birinci Dünya Savaşından bu yana bir ölçüde meydana gelmiş konsantrasyon azalmasına rağmen) 1960 yılında tüm kişisel mülkiyetin, veya servetin, dörtte üçüne nüfusun en zengin yüzde beşlik kısmı sahip bulunuyordu. Burada ilginç olan bir olgu şudur: mülkiyetten sağlanan gelirdeki toplanma mülkiyet sahipliğinin kendisindeki toplanmadan bile daha göze batıcıdır; öyle ki, 1959 yılında mülkiyetten sağlanan gelir'in yüzde doksanikisi nüfusun en zengin yüzde beşlik kısmına, ve mülkiyette sağlanan gelirin ancak yüzde bir kadarlık küçük bir kısmı mülkiyet sahibi olan nüfusun yüzde onluk yukan bölümüne gitmekte idi. Sayısal veriler tam olarak aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Toplanmanın bu derecesi karşısında 'mülkiyet sahipliğine dayalı bir demokrasi'den söz etmek cesaretini kim kendinde bulabilir? Kapitalist mülkiyeti savunacağım diye 'küçük adam' tipinde bir kanıtlamaya kim ciddî olarak kalkışabilir?

Birleşik Krallıkta Kişisel Servetin Dağılımı

Nüfus Yüzdesi	Toplam Kişisel Servetin Yüzdeleri			Mülkiyetten Sağlanan Vergiden Önceki. Kişisel Gelirin Yüzdeleri
	1911-13	1936-8	1960	1959
1	69	56	42	60
5	87	79	75	92
10	92	88	83	99

Bu satırların yazarı, bu dizi içinde daha önce yayınlanan diğer bir kitapçıkta (Kapitalizm - Dün ve Bugün. Eldeki yapıtın Birinci Kitabı, Bölüm I.) savaş sonrası yıllar, 1946-47, için yapılmış (sermaye sahipliği hakkında) benzer bir tahmini kaydetmiş, ve mülkiyet-sahipliği terazisinin indiği alçak uca bakarak şunu eklemişti: "Terazinin diğer ucunda, nüfusun bir şeye sahipseler bile, 100 sterlinden daha az ve ortalama olarak adam basma 60 sterlini geçmeyen bir değere sahip üçte ikisi yer almakta idi". Bu küçük mülk sahiplerinin ellerinde tuttukları değer toplam olarak "ülkenin toplam sermayesinin yirmide

birinden azını" ve mülkiyetten sağlanan gelirlerin ise daha bile *küçük* bir oranını temsil ediyordu.

Kumpanyalardaki payların sahipliğinde meydana gelmiş bulunan toplanma, genel olarak mülkiyet sahipliğinde görülen toplanmadan da büyüktür. (Yetişkin) nüfusun yüzde biri kumpanya hisselerinin yüzde seksen birine, nüfusun yüzde beşi payların yüzde doksan altısına sahip bulunuyordu. (H.F. Lydall and D.G. Tipping, "The Distribution of Personal Wealth in Britain', Oxford Bulletin of Statistics, February 1961, P. 90).

Tüm kaynaklardan sağlanan gelirlerin dağılımıyla ilgili olarak, Profesör Mead'm ayni kitapçığında (p. 79) 1959 yılında tüm kaynaklardan elde edilen gelirlerin en yukarıda yer alan yüzde onu için verilen oranlar aşağıdaki tabloda görülmektedir. Buradan anlaşılıyor ki, vergi öncesi kişisel gelirlerin beşte birinden fazlası gelir-sahiplerinin yirmide biri tarafından elde edilmektedir.

Birleşik Krallıkta, 1959 Yılında. Kişisel Gelirler
(Vergiden önce)

Tüm Kaynaklardan Sağlanan Kişisel Geaü-lerin Büyük Kısmına Sahip Olanlann Toplam Nüfus içindeki Yüzdesi	**Tüm Kaynaklardan Sağlanan Toptan Gelirlerin Yüzdesi**
1	9
5	21
10	31

Her ne kadar 'kazanılmış' denilen gelirler arasmda (eğitim fırsatlarının ve sosyal ardtemelin, vb. nin farklılığı yüzünden) esaslı eşitsizlikler söz konusu olmakta ise de, bunlar mülkiyet yüzünden doğan eşitsizliklerden çok daha küçüktürler. Eşitsizliğin en başta gelen ya da egemen nedeni, mülkiyetin özel sahipliği ve bunun ölçüsüz toplanımıdır. Tüm (yani hem çalışma ile ve hem de mülkiyetten sağlanan gelirlerin dağılımındaki eşitsizlikten daha küçük olması —yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi— doğal olarak beklenebilecek bir sonuçtur.

Son olarak, geriye endüstrilerin sahiplik ve denetiminin firmaların ellerinde toplanması sorunu kalmış bulunuyor. Kapitalizmin için' de bulunduğumuz yüzyıldaki böylesine belirgin bir özelliğini oluşturan bu toplanma, beklenebileceği üzere, daha hissedilir ve görünür bir bi-

çimde A.B. Devletlerinde yer almış bulunuyor; ve biz bunun hakkındaki açık ve kesin bir tahmini bu ülkeden sağlıyoruz. İki dünya savaşı arasında yer alan dönem için (genellikle Berle ve Means tahmini diye anılan) ünlü tahmine göre, tüm şirketlerin servet veya sermayelerinin yaklaşık olarak yarısı iki yüz dev korporasyon tarafından denetleniyordu, ve denetimdeki bu toplanmanın artmakta olduğunu gösteren işaretler mevcuttu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda U.S. Federal Trade Commission tarafından yapılan bir araştırma, imalât sanayii kesimindeki 135 korporasyonun, ya da bu kesimde etkin tüm korporasyonlarm yüzde birinin yarısından azının, bunların tümünün net sermaye varlıklarının (assets) yüzde kırkbeşini denetlemekte olduğunu saptamıştı **(Review of Economics and Statistics,** Nov. 1951). Dahası var, toplanma derecesinin büyümekte olduğu açık olarak görülüyordu. A.B. Devletleri Senatosu'nun Anti-Tröst ve Tekel sorunlarıyla uğraşan Alt-Komitesine verilen bilgilere göre, en büyük 200 korporosyonun toplam varlıklar (yani, imalât sanayii kesiminde etkin tüm korporasyonlarm varlıkları) içindeki payı, 1950 deki yüzde kırkdokuzdan 1964-65 de yüzde elliyediye yükselmişti; ve bu en yukarıda yer alan 200 korporosyon bu kesimin net kârının yüzde altmışsekizini elde ediyordu. İmalât kesimindeki toplam 180.000 korporasyondan 1000 tanesi toplam sermayenin yüzde yetmiş altısına sahip bulunuyor ve kârları tüm kârların yüzde seksen altısını oluşturuyordu (David Michaels, 'Monopoly in The United States,' **Monthly** Reviewv, April 1966, P. 48). Böylece, dev sermayeler durmadan azmanlaşıyor küçük biraderlerini yutup yokediyorlar.

Sömürgeci Genişleme ve Savaş

Kapitalizmi insanlara sevdirtmeyen ve onları kapitalizmi ortadan kaldırmaya iten nedenler listemiz, çeşitli zamanlarda birçok ülkeler ve halkları üzerinde çok güçlü bir etki yapagelmiş olan bir diğerinin sözünü etmeden sonra erdirilemez. Özellikle iki savaşarası dönemde, özellikle de 1930 larda, durum bu idi, ve bugün de dünyanın geniş bölgelerinde gene aynı durum varlığını hâlâ sürdürmektedir. Bu ifadelerle şuna dikkati çekmek istiyorum: kâr dürtüsüyle hareket eden bir sistem olarak kapitalizm, özellikle gelişiminin olgunluk aşamasında, doğası itibariyle genişleme yönündeki eğilimi durdurulamayan bir sistemdir; böyle bir genişleme daha zayıf ve daha az gelişmiş ülkelere ekonomik sızma şeklinde olur, ve bunu sonunda Afrika'nın Asya'nın ve Güney Amerika'nın geniş bölgelerini başlıca büyük kapitalist Devlerin 'etki alanları' ve kolonileri olarak paylaşılmasına varan siyasal

sızma ve denetim izler. Böylece, dünyamız geçen yüzyılın sonlarına doğru, 'Afrika'nın bölüşülmesi savaşımı'na ve bu kıtanm o zamanın Büyük Avrupa Devletleri arasında paylaşılmasına tanık oldu; bunu, pek kısa bir süre sonra, Çin'in ekonomik ve siyasal 'etki alanlan'na bölünmesi, ve aynı şekilde Orta Doğuya Avrupa Devletleri'nin ye bunların ekonomik çıkarlarının sızmaları izledi. Lâtin Amerika'ya gelince, A.B. Devletleri bu bölgeyi geçmişte Amerika dışındaki Devletlerin kıskanç bakış ve ilgilerinden sakınmak, günümüzde ise onu 'Komünizmden sakınmak' için Monroe Doktrini diye bilinen tutumunu sürdüregelmiştir. Uluslararası plandaki bu tip bir rekabetin savaşa yol açacağını göstermek için öyle ne büyük bir hayal genişliğine ve ne de akıl gücüne gereksinme vardır. Ve her ne kadar İkinci Dünya Savaşından bu yana bu sisteme karşı girişilen başkaldırma hareketleri sömürge ülkeler hakları arasında yayılagelmekte ve İngiltere ve Fransa daha önce ele geçirmiş oldukları sömürge topraklarından çekilmeye zorlanagelmekte iseler de, 'yeni-sömürgecilk' denilen ve en başta bugünkü kapitalist dünyanın egemen gücü olarak A.B. Devletlerinden esinlenen yeni bir dalga doğmuş bulunuyor : Savaşların, sayıları yüzbinleri aşıp milyonlara varan insanların kanlarının, dayanılmaz yıkım ve acıların dün Kore'de, bugün Vietnam'da, hem bugün hem de yarın Afrika'da sorumlusu olmuş olan ve olacak olan bir yeni sömürgeciliktir bu. Böylesi bir genişlemenin çeşitli amaçları olabilir: tercihli piyasalar, yatırım alanları ve ham madde kaynakları ele geçirme, maden işletme hakları, istikraza dayalı taahhüt işleri ve (örneğin, demiryolları inşa etme gibi) 'ayrıcalık' elde etme bunlar arasındadır. Böyle bir genişleme (en dikkati çeken biçimde Lenin'in ünlü emperyalizm kuramında görüldüğü gibi) modern kapitalizmin yeni iki belirleyici özelliğiyle büyük ölçüde bağlantılı olagelmiştir : Bunlardan ilki, (Büyük İş gruplarının ekonomik plânlarına ve bu ekonomik çıkarların siyasal araçları olarak hükümetlere gerektiği zaman uyumlu hareket olanağı sağlayan) ekonomik toplanmada ve tekelde meydana gelen büyüme; diğeri, sermaye ihracıdır. Modern kapitalizmdeki bu gelişmelerin Avrupa ve Kuzey Amerika'nın büyük emperyalist Devletlerinin sömürgeci genişlemeleriyle zaman bakımından eylemsel olarak birarada yürüdüklerini ortaya koyan pek çok tarihsel kanıt vardır. Burada bu öykünün anlatımına girişmek ve bu iki olay arasındaki bağlantının kurulmasını sağlayan nedensel ilişkilerin açıklamasına kalkışmak bizi çok uzaklara götürür. Kimileri, böyle bir genişlemenin dürtüsünün esas itibariyle, gerçekten, ekonomik olup olmadığını tartışma konusu yapabilirler. Buna yanıt olarak şu kadarını belirtmek yetecektir : sömürgeci genişleme ile emperyalist rekabetin ekonomik olarak yorumlanmasının şampiyonluğunu yapmış olanların hepsi de

Marksist kimseler değillerdi. Bunun böyle olduğunu göstermek için, sadece, J. A. Höbson ve Leonard Woolf gibi tanınmış yazarların bu konudaki Ünlü yapıtlarını anmak yeter (birincisinin **Imperialism,** ikincisinin Empire **and** Commerce in Africa adlı yapıtları).

Yaygm bir etki yaratmış bu tip bir yorum örneği olarak 1930 larda John Strachey tarafmdan sade okuyucu için yazılmış (Neden bir Sosyalist Olmalısınız adlı) hayli etkili olmuş bir broşürde yer alan sade (belki de hattâ çok sade) fakat güçlü bir açıklama burada kaydedilebilir :

"Onlar (Kapitalist iş-verenler), tüketim mallarına pazarlar bulmak için dünyayı karış karış ararlar. Onlar, muazzam besin maddeleri, ve kumaş ve mobilya ve motorlu-araç üretimlerinden kurtulmaya ve bunun [kendi ülkelerinde tüketileninden] tüm geriye kalanını yabancı alıcılara satmaya çalışırlar. Ne var ki, bugün tüm işleri bu türden tüketim malları üretmek olmayıp bizzat üretim araçları yapmak olan endüstriler vardır. Tüm işleri başka fabrikaları [makine ve benzerleri ile] donatmak olan fabrikalar vardır. Tüm işleri ve varlık nedenleri sadece başka makineleri yapmak olan makineler vardır... tş-verenler ve ortakları, kendilerinin potansiyel müşterilerine sermaye-mallarını satın almakta kullanacakları parayı borç olarak vermeye girişirler. Buna sermaye ihracı denir. Bu nedenledir ki, yeni piyasalar arama ve bulma işi üç aşamadan geçiyor denilebilir. Önce, tüketim mallan ihraç edersiniz; daha sonra ise, bizzat sermayenin kendisini ihraç edersiniz... Ama şimdi ikinci ve üçüncü aşamalara varır varmaz,, yani sermaye-malları ve bunlann bedellerinin ödenmesi için sermaye ihraç ederken, bakınız ne oluyor. Ya işte böyle, sermayenizin güvenliği için derhal endişe duymaya başlıyorsunuz... Emperyalizme götüren yol işte buradan geçiyor." (pp. 48-[4]9).

IX

KAPİTALİZM DEĞİŞTİRİLEBİLİR Mİ?

Kapitalizme karşı (diyelim ki) kuvvetli eleştiriler yapılacak olsun, bundan hiç de sosyalizmin uygun seçenek olduğu sonucu çıkmaz. Birinci olarak, bazı diğer seçenekler olabilir; ve ikinci olarak, sosyalizmin daha iyi olduğunu kabul etmek için hiç bir neden mevcut değildir.

Mülkiyetin Bölüşümü Mü?

O halde, düşünülebilecek seçeneklere şöyle bir bakalım. İlk akla gelen bir yol olarak, büyük mülkiyet toplanmamı parçalayıp herkesi yaklaşık olarak aynı büyüklükte birer küçük mülkiyet sahibi yapmak suretiyle toplumun mülk-sahipleri ve mülksüzler şeklindeki smıfsal bölünmesini ortadan kaldırmak düşünülemez mi? 'küçük insan'ın o kırılmaz bağımsızlığı ve kişisel özgürlüğüyle dopdolu, öykülere yaraşır dünyası böylece tekrar yaratılamaz mı? Genellikle, geçmişte yaşanmış bir imgesel 'altın çağ'a bir geriye dönüş olarak, bu türden imgelerden esinlenmiş insanların tarihte birçok örnekleri olmuştur, örneğin, onyedinci yüzyılın İngiliz Devrimi'nin kara alın-yazılı eşitlikçileri (Levellers), her insanın bir miktar mülkiyete sahip olması hakkının şampiyonluğunu yapıyorlardı; birbuçuk yüzyıl sonraki esin kaynaklan Spence olan toprak reformcuları da, (kendi yolunca olmak üzere) Tory demokratı Cobbett de öyleydi; ya da günümüze daha yakın zamanlarda [İngiltere'de] Hilaire Belloc ve G.K. Chesterton'un, kıta Avrupası'nda kimi katolik yazarların 'dağıtımcılık' ('distributivism') denilen programları da aynı nitelikteydi.

Eğer burada anlatılmak istenen üretimin tarımda aile işletmesine ve sanayide herkesin kendi kendisinin patronu ve sahip-işçisi olacak şekilde tek-kişili imalâthaneye geriye döndürülmesi ise, bu düşünceye karşı, bunu modern koşullar altında ütopik bir öneri —hem de geriye götürücü nitelikte bir ütopya— olarak ortaya koyacak, basit bir yanıt vardır. O da şudur: böyle bir örgütleniş biçimi, maksimum

etkinlik için büyük üretim-birimlerini ve büyük boyutlu örgütlenmeyi gerektiren modern teknikle bağdaştırılamaz. Bu söylediğimiz, sanayiin ancak en uzak sınırlarındaki istisnalar dışında üretimin başlıca kolları için her halde doğrudur. Öyle ki, tarımda mülkiyeti işleyene ait küçük-işletme tipi varlığını sürdürüyor (ve bir çok ülkede egemen işletme tipini oluşturuyor) ise de, tarımın makineleştirilmesi ile birlikte yerini en azından orta-büyüklükteki bir sermaye ile iş gören işletme tipine bırakıyor. Günümüze değin küçük adamın içinde doğup yetiştiği inşaat endüstrisinde fabrika ürünü hazır yapılar kullanılması inşaatla ilgili işlemlerin gittikçe artan ölçüde büyük boyutlu plânlamasını ve örgütlenmesini gerektiriyor. Modern tekniği kullanmaksızm modern prodüktivite düzeyleri elde edilemez; ve bu prodüktivite düzeylerinde kalınmadan bugünkü yaşama düzeyi sürdürülemez. Gerçekten de, azalması şöyle dursun, modern tekniği daha fazla kullanmanın ve bununla birlikte de daha yüksek prodüktivitenin'ivedi bir zorunluluk olduğunu pek çok kimse duraksamasız ilân edebilir. Oysa, sahip-işçi tipi küçük^boyutlu üretime ve bu üretime bağlı yöntemlere geri dönmek, (yirminci yüzyıldakiler şöyle dursun) ondokuzuncu yüzyıl tekniğindeki başarılar ortaya çıkmazdan önceki, yüzyıllar öncesinin çok daha düşük olan prodüktivite düzeylerine ve çok daha düşük olan yaşam standartlarına, kaçınılmaz bir şekilde, bir geri-dönüş anlamına gelir.

Bununla beraber, mülkiyet-sahipliğinin çokluk arasında dağıtılması, bazan sahipliğin ekonomik örgütlenme ve denetimde parçalanmaya gitmeksizin dağıtılması şeklinde yorumlanır. Böylece, söz konusu kumpanyaların yönetim ve yönlendirilmelerinde özekçilik ilkesine bağlı kalmakta devam edilirken, az sayıda büyük pay sahibinin yerini çok sayıda küçük pay sahibinin almış olacağı ileri sürülür. Bu durumda, tüm istihdam edilenler bir ölçüde pay sahibi haline gelecekler, kapitalistler ve işçiler şeklindeki sınıfsal bölünme ve bununla birlikte de tüm Sermaye-Emek sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Tory (İngiliz Muhafazakâr Partisi) Propagandasının bir 'mülkiyet-sahipliğine dayalı demokrasi' hakkında zihinlerde yarattığı imgesel tablo, gerçekten de, budur. Böylesi bir idealin 'birlikte ortaklık' denilen programların sözcülüğünü edenlerin kafalarında yer alması, geçmişte, işçi sendikalarının mülk-sahibi sınıf için gelir kaynaklarına bir tehdit olarak ciddi bir kaygı nedeni olmaya başladıkları ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına dek geriye gider. Bu yorum hakkında söylenilecke bir sürü şey vardır.

Önce, toplanmış mülkiyetin bu yoldan dağıtılması ve yeniden dağıtımı nasıl gerçekleştirilecektir, sorusu yanıtlandırılmak gerekir. Eğer

bu iş, (toprak reformunun bazan gerçekleştirildiği gibi) bir tek yasa çıkarmak yoluyla, bir darbede yapılacaksa, bu takdirde, böyle bir hareketin çok açık bir şekilde korkunç bir muhalefetle karşılaşacağı göz önünde tutulursa, başarıya ulaşmanın bir sosyal devrimi gerektireceği anlaşılır. Bir çok kimse, böyle bir işi başarmak ve bir azınlık olan büyük mülk sahiplerinin karşısına toplumun iradesini dikmek için bir sosyal devrim gerekli ise, bunun aynı zamanda hem mülkiyeti ve hemde denetimi; bunlardan birini bölüp diğerini olduğu gibi bırakmaktansa, bir bütün olarak toplumun eline aktarmakta kullanılabileceği düşüncesindedir. Ne var ki, bu sorun, daha sonra ele alınmaları daha uygun olan başka sorunlara yol açmaktadır. Ani bir vuruşla sağlanacak bir değişikliğin seçeneği, mülkiyetin vergileme yoluyla adım-adım yeniden-dağıtımıdır; böyle bir politikadan yana «olup sözcülüğünü yapanlardan çoğunun kafasında olan da olasılıkla budur.

Büyük mülkiyet toplanımlarını hedef alan ve bunlarm yokedilmelerine yönelmiş her önlemi alkışlamaktan uzak duracak hiç bir sosyalist, doğallıkla, düşünülemez. Ama ne var ki, incelemekte olduğumuz durumda ilginç bir çelişkiyle karşılaşırız. Öne sürülen önerinin tüm istediği olasılıkla şudur: mevcut sistem yeniden-dağıtım süreci sırasında ve sonrasında gene eskisi gibi işlemeye devam etmeliydi. Oysa bizatihi servetin yeniden-dağıtımmı gerçekleştirmeye yönelik mali önlemler, özel mülkiyete ve girişime dayanan ve bunların harekete getirdiği bir sistemin işleyişi için gerekli ekonomik özendirmelerle, hemen hemen kesinlikle, çatışacaklardır. Diğer bir deyişle, (yeniden-dağıtım önlemlerinin ancak parçasal bir uygulamasıyla yetinilmediği ve bu da birkaç kuşaklık bir süreyi kapsayacak şekilde çok yavaş ve adım-adım bir uygulama olmadığı takdirde) bizatihi bu değişikliği gerçekleştirme sürecinin kendisi, olasılıkla, kuvvetli bir özendirmesizlik etkisi doğuran bir durum yaratacaktır. Sonuç olarak, ekonomik sistemin işleyişi, özelikle yatırımlar ve büyüme bakımmdan, ciddi olarak etkilenebilecektir. Eğer böyle olacaksa, değişiklik, bu yönde yol alınmışken, olasılıkla, yalnız mülksüzleştirilmekte olan büyük mülk-sahipleri cephesiyle sınırlı kalmayacak fakat aynı zamanda toplumun, belki de bundan yararlanacak olan küçük mülk-sahipleri bile dahil olmak üzere, diğer kesimlerinden çok sayıda insanın da katılacakları bir muhalefeti harekete geçirecektir. Bu durumda beklenilebilecek sonuç, daha büyük olasılıkla, eşitlenmenin başarıyla gerçekleştirilmesinden çok yarı yolda durması olacaktır. Mülkiyette eşitlik yaratılması süreci, insanı bunun ekonomik ve siyasal bakımdan gerçekleştirilebilirliği üzerine kuşkuya düşüren sonuçlan beraberinde getirme olasılığını taşır görünüyor.

Ayrıca, mülkiyet-sahipliğinde eşitliğin başarıyla gerçekleştirilebildiği kabul edilse bile, bunun istikrarlı bir durum olabileceğine dair kuvvetli bir kuşku duyulmaya devam edilecektir. Küçük mülk-sahiplerinden oluşan (Marx'ın deyimiyle, küçük-mal-üretimi) toplumlarının tüm deneyleri, bunların birkaç yıl (ya da en azından birkaç on-yıl) dan ibaret bir iç-yapısal eğilime sahip olduklarını gösterir. Aralarındaki eşitsizlik büyük, çünkü daha şanslı belki daha çalışkan ve daha tutumlu ve daha muhteris olanları —Kutsal kitabın ifadesiyle, tarlayı tarlaya katmak, ürünü samanlıkta yığmak, ya da parayı döşeme altındaki gizli sandığında veya (modern zamanlarda) bir tasarruf bankasında çoğaltmak suretiyle— daha fazla mülkiyet biriktirme'ye başlarlar. Aynı zamanda, talihleri yaver gitmeyenleri, hasta ve zayıfları, daha savruk ve tedbirsiz olanları borca girerler ve mülklerinin bir kısmını daha müreffeh komşularına kaptırırlar; bu gibiler, olasılıkla, daha sonraki bir aşamada, borç bağları daha ağır ve sıkı bir hal alınca, boğazı tokluğuna başkaları hesabına çalışmaya razı olup kendi mülklerinin tümünden yoksun kalırlar. Bir kez başlamaya görsün, bu süreç, yaratılan avantaj ve dezavantajların yığınsal etkisinden dolayı, hızını açıkça arttırma eğiliminde olacaktır. Gerçekten de, kapitalist toplumun —kartopunun oluşumunu andırır sermaye birikimi eğilimleriyle birlikte— başlangıçlarının, çoğu zaman belki daha önceki bir aşamada yaklaşık olarak aynı durumda olan ve aralanndaki eşitsizlik hali böyle bir süreçle başlayıp büyüyen, işte bu tür küçük mülk-sahipleri topluluklarında olduğu görülür.

Küçük mülk-sahiplerinden oluşan toplumlar için böyle bir eğilimin oldukça büyük bir hızla eşitsizliğe varacağı, kendisini başlangıçta dizginleyecek sıkı önlemler alınmadığı takdirde, en azından hayli yüksek olasılıkta bir sonuç olarak gözükür. Hattâ bu tür önlemler alınmış olsalar bile, bunların bu eğilimi —onu sırf dizginlemenin dışında— tümüyle bastırmakta gerçekten etkili olacaklarından pekalâ kuşku duyulabilir. Küçük toprak sahiplerinden oluşan bir toplulukta belli bir büyüklüğün ötesinde toprağa sahip olmak yasaklanabilir; ve sıkı sıkıya izlenmek koşuluyla bu yasak, toprak sahipliğinde bir toplanma eğiliminin doğmasını, olasılıkla, önleyebilir. Buna karşılık, sermaye söz konusu olduğunda, tüm ilâve sermaye birikimini yasaklamanın zor bir iş olacağı açık bir şeydir; ama, bireyin belirli bir düzeyin üstündeki mülkiyet varlığına karşı gittikçe büyüyen bir oranda uygulanacak bir servet vergisi, — eşitliğin korunması ile ekonominin işlemesi ve genişlemesi (ki herhalde kişisel tasarruf ve yatırıma dayanırlar, çünkü bu kişisel mülkiyet ve özel teşebbüs sistemidir) için gerekli özendirmelerin korunması arasındaki daha önce değinilmiş olan çe-

lişkiden kaçınmanın nasıl olanaklı olabileceğini görmek her ne kadar burada da gene zorsa da— birikim eğilimini sınırlayacaktır.

Ama ne var ki, aynı zamanda gerçekten bir gerçek siyasal güçlük vardır. Bu türlü eşitleştirici, veya eşitliği koruyucu önlemlerin alınmasını kimden bekliyeceğiz? Her halde Devletten —küçük mülk-sahiplerince seçilen ve onları temsil eden bir Devlet'ten. Böyle bir topluluğun kendi aralarında zaten başta var olan eşitlik durumunu korumak istemesine güvenilebilir mi? Bu onların bu amacın gerektirdiği önlemleri alıp uygulanmalarım gözeteceklerini ve kendilerini bu işe vereceklerini kabul etmek için aralarında hayli idealistçe ya da aydınca bir görüş ve düşünce birliğine varmış olmalarını varsaymak demek olmaz mı? Biriktirmeye ve büyümeye canattıkları— bunu temel bir özgürlük olarak gördükleri; çoğunluğunun bunu komşularından daha iyi becerebilme ve dolayısiyle komşularını geride bırakma yeteneklerine sahip bulunduklarına dair iyimser umutlarla dopdolu oldukları, küçük mülk-sahiplerinin çok iyi bilinen belirginleştirici nitelikleri değil midir? Bu tür bir edinme ve başkalarını aşıp geçme duygu ve hırsının çok büyük ölçüde, ve hattâ insanın bütün akıl ve mantığını pençesine alacak şekilde, kapitalizmde dürtüklenip körüklendiği doğrudur. Ama, küçük mülk-sahiplerinden oluşan herhangi bir toplumda bunun var olmayabileceğine, ve onların çok geçmeden herbirinin, becerebildiği takdirde mal-varlığmı daha hızlı arttırarak komşusunu geride bırakma yeteneğinin önüne dikilecek herhangi bir engele ses çıkarmıyacak insanlar haline geleceklerine inanmak çok zordur.

Onyedinci yüzyılın tanınmış siyasal filazofu Locke, her zaman, demokrat ve eşitlikçi bir küçük mülkiyeti! insan şampiyonu olarak düşünülmüştür; o, bu küçük insanın mülkiyet hakkını herkesin kendi emeğini dilediği gibi kullanma ve emeğinin ürünlerinden dilediği gibi yararlanma 'doğal hakkı'na dayanarak savunmuştu. Böylece, o, mülkiyet hakkını emekle haklı gösteriyordu —çünkü bu emeğin özgür ve bağımsız olarak kullanımı için esastı. Ne var ki, o, bu yoldan giderek her bireyin kendi emeğinin ürünlerini biriktirmek hakkına sahip olduğunu kabul etmek ve böylece sonunda mülkiyet eşitsizliğini ve dolayısiyle insanlar arasındaki hak eşitsizliklerini haklı göstermek zorunda kalmıştı.[4] Bireysel mülkiyeti aynı zamanda bireysel mülkiyetin eşitsizlik yaratacağını kabul etmeksizin kabul etmenin ne kadar zor olduğunu bu örnek, sanırım, ortaya koymaktadır.

---

* Bu yorum için, The Political Theory of Possessive Individuallsm (Oxford 1962) adlı yapıtında Lock'un düşüncelerinin derinden bir çözümlemesini yapmış olan, Profesör C.B. Macpherson'a borçluyum, pp. 194-238.

Mülkiyette eşitliğin mevcut kumpanyalarda eşit paylara sahip olma şeklindeki yorumuna ilişkin oldukça farklı türden son bir kuşku daha vardır. Aslında kesinlikle söz konusu olan durum şudur ki, bu binlerce veya onbinlerce küçük hisse sahiplerinin tümü uygulanan politika üzerinde, eğer söz sahibi iseler bile, ancak yok sayılabilir ölçüde, bir denetim icra etmektedirler. Önerilen şey, bundan dolayı, mevcut kurumlar ve kumpanyalar, uygulayagelmekte oldukları aynı politikaları izlemek, aynı personelle yönetilmek, ve çok büyük olasılıkla yetki eskiden bulunduğu ellerde bırakılmak üzere, aynı örgütleniş biçimine ve yapıya sahip olarak devam etsinler, demekten ibarettir. Bugün kendisinden sık sık 'yöneticiler eliyle denetim' eğilimi diye söz edilen şey, bu koşullar altında kuşkusuz güçlenmiş olacaktır. Pay-sahipliği eşitliğinin gerçekleştirilebilir bir şey olduğu kabul edilecek olsa bile, kendi azametine düşkün, sosyal sorumluluk taşımayan sanayi oligarşisinin tahtından indirilmesiyle birarada düşünüldüğünde, ortaya çıkacak durum, muhakkak ki, sözü edilmeye değmeyecek derecede, (en hafif deyimiyle söyleyelim) yeterince çekimsiz bir tablo olacaktır.

Bir 'Karma Ekonomi' mi?

Birçok kimsenin hem kapitalizme ve hemde sosyalizme bir seçenek arayabilecekleri bir başka yön daha vardır. Bu, kendisinden son zamanlarda çok söz edilmekte olan 'karma ekonomi' denilen şeydir; yani, kendisinde kamu veya Devlet girişimi öğelerinin şimdiki gibi özel kapitalist girişimle karışmış veya birleşmiş bulunduğu bir sistemdir. Böyle bir karışım, doğaldır ki çeşitli ölçü veya düzeylerden oluşturulabilir : belirli bazı endüstri ve hizmetler (bunlar olasılıkla bir azınlıktır). Devletin mülkiyetinde ve yönetiminde bulunmak üzere, diğer endüstriler avlanma ve nemalanma alanları olarak özel firmalara bırakılmış olabilirler; ya da, birçok endüstride bir parmağı olan ve hattâ aynı endüstride özel kapitalist firmalarla yanyana yer alan kamu ekonomi kuruluşları olabilir. Şimdi, heriki tipin avantajlarının birleştirilmesi, bunlardan herbirinin uygunluk ve yararlılıklarının en açık şekilde görünür olduğu alan ve etkinliklerde toplanması ve herbiri diğerine karşı bir tür bekçi-köpeği ve en azından bir potansiyel rakip hizmetini görmesi suretiyle dezavantajlarının pek çoğundan sakınılarak, böyle bir uzlaşma ile sağlanamaz mı?

Bu 'orta-yolcu' öneriyi daha ayrıntılı olarak ele almazdan önce, en başta uyarma niteliğinde birkaç söz etmek, belki, yararsız olmayacak. Orta-yolcu önerilerin birçok kimse için bizatihi bir çekiciliği vardır; bunun başlıca nedeni, iki farklı sistemin unsurları biraraya getirilirse bunların berikisinin kuvvetli tarafların birleştirilmiş olabileceği-

nin kabul edilmesidir; buradan da uzlaşmanın iki üç-halden her bîrine, yani, ya bütünüyle bir sisteme ya da gene tümüyle diğerine üstün olacağı kabul edilir. Ama ne var ki, bir ekonomik sistemi değiştirmek, kullanılacak malzemeyi keyfinize veya zevkinize göre istediğiniz gibi karıştırmakta oldukça serbest olduğunuz bir pasta veya aşure yapmaya benezemez. Seçiminiz sınırlıdır: yapabileceğiniz bazı şeyler vardır, ama pek çok şey de vardır ki yapamazsınız; ve karışımda heriki sistemin kuvvetli taraflarının egemen olacağını kabul etmek için hiç bir neden mevcut değildir. Gerçekten de bunun tam karşıtıyla karşılaşılabilir (ve sanırım incelemekte olduğumuz durumda buna inanmak için bazı nedenler mevcuttur) : yani uzlaşmacı çözüm seçeneklerin her ikisinin ancak zayıf taraflarını biraraya getirebilir ki, bu durumda her iki dünyanın en kötüsü —en iyisi değil— yaratılmış olur. Her bir mekanizmanın işleyişinde diğerinin mevcudiyeti nedeniyle tutukluğa uğramasından dolayı, örneğin bu böyle olabilir.

Daha özgül olarak açıklamaya çalışalım. Önce, eşitsizliğin özel sektörün sürdürülmesi ölçüsünde hâlâ sürdürülmekte olacağının belirtilmesi gerekir —eşitsizlik, geliri karşılığında hiçbir iş yapmaksızın mülkiyet-sahipliğinden elde etme ve spekülatif kazançlar ve havadan gelme kârlarla bir servet yaratma olanağına dayanır. Kamuca sahip bulunulan mülkiyetin alanı ne kadar geniş ve özel mülkiyet ve girişimin alanı ne kadar dar ve sınırlı olursa özel sermayenin sömürüsüne açık bulunan av-alanı da aynı ölçüde darlaşmış olacağı için, gelir eşitsizliklerinin de o kadar az olma eğiliminde olacakları, kuşkusuz, doğrudur. Ama ne olursa olsun, emeğin sermaye ve kapitalistler tarafından sömürülmesi devam edecek ve hâttâ artabilecektir. Eğer toplanma ve tekel eğilimi özel sektörde (ya da bunun bazı kısımlarında) artacak olursa — bir kamu sektörünün büyümesine karşı bir olası korunma tepkisi olabilir bu— o takdirde, büyük tekel kârları sağlama olanakları ve bunun sonucu olarak gelir eşitsizlikleri artmış olacaktır.

Yukarıda belirttiklerimizden bir dizi sonuçlar çıkar. Büyük sermaye toplanımları özel sektörde var olmaya devam ederse, bunlar büyük siyasal ve ekonomik etki yaratmaktan geri kalmazlar. Onlar bunu olasılıkla (ayrı ayrı ya da uyumlu bir takım halinde) kamu sektöründen (örneğin, denetim veya plânlama ya da piyasa rekabeti yoluyla) gelecek ve kendilerine müdahale edici ve çıkarlarıyla çatışır nitelikte olacak etkileri güdükleştirmek için kullanacaklardır. Onların kamu sektörü üzerinde bu sektörü (örneğin, izleyeceği fiyat politikaları, çalışma hayatına ilişkin politikaları, ihale politikaları bakımından) kendi çıkarlarına hizmet ettirecek ve, ters yönde olacak yerde,

ona özel sektörün bir tamamlayıcı parçası olarak iş-gördürecek derecede bir egemenlik kuracak kadar güçlü olması bile olanaklıdır. Onlar kamu sektörünün sütünün kaymağını alıp ona çökeliğini bırakacak ve dolayısiyle onu ekonominin kronik olarak' açık veren' bir sektörü olmaya mahkum edecek derecede kuvvetli olabilirler. Millileştirme tarihinde, gerek İngiltere'de gerekse Kara Avrupa'sında, hem özel sermayenin elini sürmiyeceği kârsız veya müflis [kamu] hizmetlerini veya endüstrilerini işler tutmanın bir yolu olarak millileştirmenin ve hem de yerleşik çıkarların kendilerinin babalarının malları olarak düşünmekten hoşlandıkları alanlara kamu sektörünün şu veya bu el atışı karşısında hırs ve hasetle dolu kaldıkları zamanlar 'yeniden-özelleştirme' denilen yolun kullanıldığına dair yeterince örnek mevcuttur. İki sosyal sistemin bir ekonomi dahilinde istikrarlı ve kalıcı bir birarada yaşama sistemi olarak 'karma ekonomi' anlayışı, açıkça görülüyor ki, bir hayaldir. Böyle bir karışımın, biri veya diğeri egemen ortak haline gelip ötekini kendisine (tam hizmetkârı haline değilse bile) uyruğu durumuna indirgeceyinceye dek olasılıkla daha da şiddetlenecek olan, heran patlamaya hazır bir çatışmayı maskeleyen, hayli istikrarsız bir uzlaşma olacağını kabul etmek için her türlü neden mevcuttur.

Buna, belki (Marx'ın 'sınıf kavgası' adını verdiği) Sermaye - Emek sorununun böyle bir durumda varolmaya devam edeceğini ve hattâ, özel sektörde tekelleşme ve toplanma derecesi yükseldiği takdirde, daha da kızışabileceğim ekleyebiliriz. İşçi sendikaları, grev hareketiyle desteklenen ücretleri yükseltme yönündeki baskıyla işçilerin kendi emeklerinin ürünlerinden paylarını aynı düzeyde sürdürmek (veya yeterince saldırgan ve birleşmiş olabilirlerse arttırmak) için hâlâ savaşım veriyor olacaklar. Özel kâr ve 'kazanılmış gelir' endüstrinin ürününden hâlâ elde ediliyor olacak; ve işçiler, çalıştıkları endüstriyi herhangi bir anlamda 'bizim' diye düşünebilmek için hiç bir nedene sahip bulunmadıkları için, üretimi veya prodüktiviteyi arttırma çabalanna heves ve gayretle katılmayı, savunma nedenleriyle, hiç kuşkusuz reddedecekler, geleneksel bağımsız toplu-sözleşme yapma haklarının herhangi birinden vazgeçmeye daha da az yanaşacaklardır. Bu tip bir 'muhalefet' davranışı, olasılıkla, millileştirilmiş endüstrilere karşı da benimsenecek, bu endüstrilerin güçlü özel tekellerin dümen suyunda hareket etmeleri halinde, bu, her halde, böyle olacaktır. Diğer bir deyimle, kapitalist özel girişim muhafaza edildiği ölçüde, onun varlığı, emeğin ekonomik koşulların zorlaması sonucu ve ücret sözleşmelerinde yer alan hükümlerin gereği olarak yapmak durumunda olacağından daha fazlasını yapmasında bir özendirmesizlik, bir olumsuz-dürtü olarak etki göstermeye devam edecektir.

Bir karma ekonomide özel sektör kendi aralarında rekabet eden ve aralannda büyük tekelci gruplaşmalardan eser kalmamış küçük üreticilerden ibaret bulunuyorsa, durum, doğaldır ki, tümüyle farklı olur. Bu takdirde, kamu sektörü ekonomi üzerinde en azından ekonominin başlıca büyük kesimlerinde, olasılıkla egemen etkiye sahip olur, ve özel girişim, tekel yerine çok ya da az tam rekabetle belirgin olur. Bu takdirde durum, tümüyle farklı bir nitelik kazanır. Bu, örneğin, göreli olarak azgelişmiş bir devlet-sanayiinin (küçük mülk sahibi) köylü tarımı, el-zanaatları ve küçük ticaretten oluşan bir çevre tarafından sarılı bulunduğu (Sovyetler Birliği'nde 1920 lerdeki gibi) bir durumda söz konusu olabilirdi. Ama ne var ki, gelişmiş bir sanayi ülkesinde sermaye ve tekel toplanımı ekonominin, ne azından da endüstrinin, ana dallarını egemenliği altına alacak zamanı hemen hemen kesinlikle bulmuş olacağı için, böyle bir durumun burada ortaya çıkması, yok denecek kadar az olasılık dahilindedir. Böyle bir durum gelişmiş bir sanayi ülkesinde yaratılmış bulunuyor olsa, bu, ancak, çoğunluğu tekadam veya aile-işletmesi tipinden ibaret olan, oldukça küçük ya da orta-boy girişimler özel ellere bırakılmak üzere, büyük-boyutlu endüstrilerin, (bankalar, sigorta şirketleri, vb. gibi) finans kurumlarının ve ticaretin tümünün bir ön sosyalizasyonunun gerçekleşmiş bulunduğunu varsaymayı gerektirir. Hattâ (bir 'karma ekonomi'nin bu konu üzerindeki tartışmaların çoğunluğunun anladığı 'karma ekonomi'den, kabul etmek gerekir ki, çok farklı bir şey anlamına geleceği) böyle bir durumda bile, daha önce küçük-adam üzerine söylenenlerin, yani kapitalizmin üzerinde çabucak boy atabileceği bir verimli toprağın heryerde ve her zaman olmuş olacağı, anımsanmak gerekir. Bundan dolayıdır ki, işlerin uzun bir süre bu minval üzre sürüp gitmesi halinde, kapitalizmin yeniden kendini göstermesi olası bir eğilim olacaktır. Sovyetler Birliğinin Devrim'den sonraki ilk on-yıl boyunca yaşadığı deneyin tanıklığına burada bir kez daha yerinde olarak başvurulabilir : Sovyetler, kulak (yani, emek-istihdam eden zengin köylü) sorunu denilen dertle, bunun ortaya çıkışı ve güçlenmesi sorunu ile, şiddetle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Ve bu, üstelik, Devrim'le birlikte gelmiş olan toprak reformunun elde bulundurulacak mülkiyet üzerindeki güçlü eşitleştirici etkisine karşın olmuştu.

(Geçici bir yol veya araç olmaktan daha fazla bir şey gözüyle bakıldığında) bir 'karma ekonomi'ye çok can-alıcı son bir itiraz da şudur : özel sektör egemen değil de uyruk bir durumda olmadıkça, ekonominin tümü itibariyle hiç bir etkin sosyal planlama olanaklı değildir. Devlet-malı fabrikaların veya endüstrilerin yöneticileri planın genel amaçlarına, ve özel hedeflerine, uymak zorunluluğu altına sokulabi-

lecekleri için, Devlet sektöründe, kuşkusuz, planlama olabilir, oysa, (bağlılıklarını birinci derecede paydaşdarlanna gösterecek olan) özel firmaların yönetimlerine aynı şey uygulanamaz. (Ayrıca, Devlet sektöründe gerçekçi planların ancak ve yalnız kendilerine dayanılarak kurulabilecekleri gerekli bilgiler, planlama otoritesinin elinin altında olacaktır.) Ne var ki, Devlet sektörünün kendi yaptığı ile özel girişimin hareketleri üzerinde ne ölçüde bir etki icra ediyorsa onunla kalınır; Devlet sektörünün planlanması, tümü ile ekonominin üretim-kalıbının ve hareketinin biçimlendirilebilmesine yetmez. Devlet kuruluşları özel firmaların (veya çiftliklerin) ürünlerinin tek-alıcıları iseler ya da hattâ önemli alıcıları iseler bile), ya da, şöyle de diyebiliriz, bunların arzlarının önemli kısmı veya finansman kaynaklarının başlıca bir bölümü denetimleri altında ise, böyle bir etki önemli bir düzeye çıkabilir. Özel firmalar birbirleriyle aynı piyasalarda rekabet halinde iseler, örneğin, Devlet teşebbüslerinin fiyat-politikalarınm bunların pazarlama politikalarını etiklemesi yoluyla, en azından, bir miktar dolaylı etki olacaktır. Böyle olmadığı takdirde, planlı sektörün yaptığının plansız sektör üzerindeki etkisi olasılıkla küçük olacaktır ve böyle bir etkiyi en aşağı düzeyde tutmak üzere siyasal baskının nasıl ve ne şekilde başarıyla icra edilebileceğinin nedenlerini belirtmiş bulunuyoruz.

Bu, hiçbir tür planlama hiçbir şekilde bir özel sektöre uygulanamaz, demek değildir. Oldukça belirsiz ve bir genel yönlendirme anlamında planlama —son yıllarda 'yol-gösterici planlama' diye isimlendirilmekte olan tipte bir yönlendirme— esas itibariyle özel girişimin ağır bastığı bir kapitalist ekonomiye sokulabilir (ve sokulmuştur). Bununla beraber, bunun kelimenin bilinen anlamıyla planlama adına gerçekten lâyik olduğu haklı olarak çok söz götürür firmalar (savaş zamanı ve savaş zamanı mevzuatı dışında) plana ayak uydurmak için hiçbir zorunluluk altında değildirler. Bu kendileri için kârlı bir davranış olmayacaksa neden uydursunlar? Ve uymaya karar verdiklerinde, 'yol-gösterici planlama' bunları kendi iradesine uyruk kılmak için hiçbir araç ve alete sahip değildir, güçsüz ve çaresizdir. Herhangi bir çare bulmaya davranılacak olsa, özel kumpanyalar olasılıkla, tek tek ya da takım halinde, bu yolda belki bugün reklama ve propagandaya yatırdıkları kadar çok para harcamak suretiyle, çok korkunç bir direnme ve kaçınma aygıtı yaratacaklardır. Bundan dolayı, uygulamada *yol-gösterici planlama'ya kalacak şey, fiyatlar aracılığıyla ya da başkalarının yapmaları olası şeylere ilişkin bekleyişler üzerindeki etkisi yoluyla dolaylı bir etki icra etmeye güvenmekten ibaret olacaktır. Planın genel iradesini egemen kılmak için bunlar son derecede kolay kırılabilir nazik aletlerdir; ve aklı başında hiç kimse, bunlarla dişe dokunur bir sonuç alınabileceği hayaline kapılmaz.

X

NEDEN SOSYALİZM

Planlama hakkındaki bu gözlemler, sözü, biraz önce 'karma ekonomi' dolayısiyle belirtilmiş olan zaaf ve sınırlılıklardan planlamanın kurtulabilmiş olduğu sosyalizm sorununa getirir. Ama, önce, sosyalizmi kapitalizmden ayıran bellibaşlı özelliklere bir göz atmamız gerekir.

Kapitalizme karşı olanların bu sistemi eleştirirlerken ağırlık verdikleri noktaların bazı farklar gösterdiğini görmüş bulunuyoruz. Sosyalizmin tanımında, bazan, karşılaştırılabilir bir ağırlık verme farkıyla karşılaşılır. Örneğin, son yirmi yıl ya da buna yakın bir süredir sosyalizmin bir sahiplik sorunu olmaktan çok bir sosyal eşitlik sorunu olduğunu söylemek, İşçi Hareketinde (özellikle Yeni Fabiyanlar arasında) çok yaygınlaşmış bulunuyor. Örneğin, 1952 de yayınlanmış **New** Fabian Essays adlı kitapta, Mr. Crosland (daha sonra 1964 yılında kurulan İşçi Partisi Hükümeti'nde Eğitim Bakanı olmuştur), Profesör Arthur Lewis'in "sosyalizm eşitlik üzerinedir" deyişini onaylayarak aktarmakta (s. -61); bu küçük kitabın editörü (Mr. R. H. S. Crossman) ise işi "planlı ekonomi ve iktidarın özekleştirilmesi [o burada gerçekten sahipliği ve denetimi kastediyor olabilir mi?] artık sosyalist amaçlar değilerdir" demeye değin vardırmaktadır (s. 27). Bununla beraber İngiliz İşçi Partisi'nin [üretim araçlarının devletleştirileceğine ilişkin M.S.] ünlü 4. Maddesi'nin her hangi bir revizyonuna veya kaldırılmasına karşı gösterilmiş direnç, sosyalizmin esas itibariyle ve her şeyden önce sermayenin ve toprağın (ya da üretim araçlarının) sahipliği sorunu ile ilgili olduğu yolundaki geleneksel inanca bu parti üyelerinin çoğunluğunun bağlı kaldıklarını gösterir görünmektedir.

Kapitalizme muhalefetin büyük bir kısmının eşitsizlikten, özellikle, bir kimseyi başkaları üzerinde güç sahibi kılan ve sınıfsal sömürüyle elele giden ekonomik mülkiyet sahipliğine bağlı tipteki eşitsizlikten duyulan kuvvetli hoşnutsuzlukta köksalmış olduğu, görmüş olduğumuz gibi, çok doğrudur. Ama ne var ki, böyle bir eşitsizlik, (daha önce üzerinde durduğumuz 'dağıtımcılık' bir yana) ekonomik mülkiyet sa-

hipliği şimdiki mülk sahipleri sınıfının elinden bir şekilde toplumun eline aktarılmaksızm sona erdirilemez. Sorunun bu yanı anlaşılmaz ve üretim araçlarının sahipliği sorunu dosdoğru ve yerli yerine, yani, en öndeki yerine konmazsa, sosyalizm (ve sosyalist hareket), olasılıkla hastalığın köklerini ihmal ederek, kendisini yanıltıcı belirtilerin tutkusuna ölçüsüzce kaptırır —gelir aktarımları için vergiler ve yardım şekilleri düzenlemek, sosyal karışmayı ve 'dayanışma'yı ve bunlara benzer şeyleri özendirmek üzere, sosyal alışkanlıkları ve davranışları eşitçi bir düzeye getirmeye çalışmak gibi işlerle uğraşır durur; bunların hepsi de iyi ve arzu edilir şeyler olabilirler; ama ne var ki, **bizatihi** asıl soruna yanıt oluşturmazlar, bunun için de üzerlerinde gereğinden fazla durulması ile bir siyasal 'sakız' haline pekâla gelebilirler.

Biz, bütün bu nedenlerle, sosyalizmi temel üretim araçlarının esas itibariyle sosyal sahipliğine dayanan bir sistem olarak tanımlamada sosyalist geleneği izleyeceğiz. Bu, doğallıkla, şimdiki mülk sahiplerinin mülksüzleştirilmelerini gerektirir (bu sırada küçük ve orta-boy pay sahiplerine tazminat verilebilir, ve bu olasılıkla, örneğin 'tükenen yıllık ödemeler' denilen şekilde olur). Daha ileride ele alacağımız nedenlerden dolayı, bu aktarma işi bir tek aşamada gerçekleşmeli, ya da hiç değilse birbirine sıkı sıkıya bağlı bir dizi aşamalar halinde kademelendirilmelidir; ve sosyalizmin gelişi bir sosyal devrimi beraberinde getirir dendiği zaman esas itibariyle bu kastedilir. 'Sosyal Devrim' burada toplumun mülkiyet sisteminde ve buna dayanan sosyal ilişkilerinde (ya da **sınıf** ilişkilerinde) köklü ve temelden bir değişiklik anlammda kullanılır. Üretim araçlarındaki özel mülkiyetin sona ermesiyle birlikte, sermaye-sahipliğinden veya (sermaye olmadan emek üretken ve kârlı bir şekilde geniş çapta istihdam edilemeyeceğinden aynı kapıya çıktığını görmüş olduğumuz) emek istihdamından elde edilen gelirle yaşayan ayrı bir sermaye sahibi sınıfın da sonu gelmiş olur. Bununla da emeğin sermaye tarafından sömürülme olanağı ve sahipliğin toplanmasıyla elele giden belirli eşitsizlikler son bulur.

Ekonomik Planlama

Eğer sermayeye (esas itibariyle büyük endüstrilerin tümünün ve en azmdan büyük ölçüde toprağın elde tutulması anlamma gelmek üzere) toplumsal olarak sahip olunulursa, bu, bunun nasıl yönetilip işletileceği sorununu doğurur. Burada çeşitli olanaklar mevcuttur. Endüstrilerin eylemsel işlemesi çok ya da az özekleştirilmiş veya özeksizleştirilmiş (decantralised) olabilir —bu konuya tekrar dokunacağız. Biz, şimdilik, sosyalize edilmiş endüstrinin-yöneticilerinin ya da yöne-

timlerinin Devlet veya (söz konusu endüstrilerde çalışanlar da olasılıkla seçilmiş işçi komiteleri ya da işçi sendikaları aracılığıyla katılarak) bir kamu organı tarafından atanmakta olduklarını kabul edeceğiz. Bu tür yönetimler, —endüstride çalışanları temsil eden işçi sendikalarıyla çalışma karşılığı alınacak asgari karşılıklar, istihdam süreleri ve çalışma koşulları konularında yapılan toplu anlaşmalara uyruk olmak üzere— üretimi tümü ile topluluğun çıkarları yönünde yürütmek zorunluluğu altında olurlar. Sorunlara kendi endüstri dalı açısından bakan her yönetim, neyin yapılması ve neyin yapılmaması gerektiği konusunda tümüyle kendine uygun ya da parçasal bir görüşe sahip olma yönünde eğilim gösterir (ve bu, bu görüş endüstride çalışanların çıkarlarını ne kadar çok yansıtır ya da bu çıkarlara ne kadar çok uyruk bulunursa, o kadar çok böyle olur. Bunun tam yerinde bir örneği, üreticilerle tüketicilerin bakış açıları arasında tam bir ayrılığın kendisini gösterebileceği fiyat-politikasıdır —yani, ürünlerinin nasıl fiyatlandırılacağı konusudur. Fakat aynı şey, üretim politikası, otomasyon gibi yeni yöntemlere ve yeni (ve olasılıkla rakip) fabrikalar kurulmasma karşı benimsenecek tutum için de geçerli olabilir.

İşte bu nedenledir ki, tümü ile topluluğun sosyal çıkarı gerçekten ve hakkıyla gözetilecekse ve çatışmadan kaçınılacaksa, endüstrinin çeşitli kesimlerinin ve dallarının hareketlerine özeksel planlama ile eş-güdüm ve birlik kazandırılmak gerekir. Diğer bir deyimle, ekonomik politikanın en azından belli başlı amaçlarının ve hedeflerinin özekden planlanması, katıksız bir sosyalist ekonomiyi yönlendirme ve birleştirmenin apaçık ve zorunlu yöntemi olarak kendini ortaya koyar. Durumun bu olduğu sonucuna varmak, bizim şu andaki amacımız bakımından akla uygun görünüyor.

Esas itibariyle sosyalize olmuş bir ekonomide bizim daha önce 'karma ekonomi' denilen şeyden söz ederken planlamanın karşısına dikildiğini belirttiğimiz sınırlılıklar, artık söz konusu olmayacaklardır. O halde, planlamanın sağlayacağı olumlu yararlar nelerdir?

Birinci olarak, bununla sağlanacak bir yarar, kapitalizmle karşılaştırılflığında, kârın azamileştirilmesi peşindeki tekelin çok iyi bilinen kötülüklerinin ortadan kaldırılması olacaktır. Çok iyi bilinen bir şeydir ki, tekel koşullan altmda kâr peşinden koşmak, fiyatı yükseltme uğruna üretimin çeşitli şekillerde sınırlandırılmasına yol açar. Tekel özel çıkarla kamusal çıkarın, çıkarı kârın azamileştirilmesinde olan üreticiyle çıkarlan ucuzluk ve bollukta olan tüketicilerin kafakafaya tokuştuklan bir ortam yaratır; çünkü kâr, tekelcinin ürünü kıt ve pahalı tutulduğu ölçüde elde edilir. Kıtlığa bir pirim tanınır; oysa, eko-

nomik koşulların elverdiği ölçüde arzın bol olması tüketicilerin yararınadır. Doğru, bir tekelcinin gücü ender olarak sınırsızdır : o, talebin durumuyla sınırlıdır - tüketicilerin alımdan vazgeçmeden ne kadarlık fiyat yükseltmesine dayanacaklarıyla, ya da (dilerseniz) bir tüketiciler grevi tehdidiyle sınırlıdır. Tekelciler aynı zamanda ikame-malların varlığı, ya da varlığı olasılığıyla da sınırlanırlar. Ama ne var ki, rekabetin var göründüğü ve (rakip deterjanların savaşlarında olduğu gibi) piyasada yer tutmak için savaşan rakip tekelcilerin varoldukları zamanlarda bile, rekabet, fiyat-düşürme şeklini değil, fakat, tüketicinin malları kendi sürdükleri fiyatlardan almasını ve hattâ tüketicinin fiyata ilişkin düşüncelere ve fiyat farklanna tümüyle duyarsızlaşmasını sağlamak üzere gözünü boyamak için, satıcılık ustalığı ve reklam yolunda dağlar gibi para harcama şeklini almaya yönelir. Bu yöntemler, her halde, burada yinelenmesini gereksiz kılacak kadar iyi bilinmektedirler; ve bunlann öneminden ya da kötü etkisinden kuşku duyan bir kimse, Vance Packard'm (kendisini 'bilinçsizleştirmeden giderek kitleyi ikna tekniklerine bir giriş' diye tanıtan) The Hidden Persuaders* gibi insana dehşet veren kitaplarında bunlar üzerine yazılanlan okumalıdır. Ya da, dilerseniz, diğer bir Amerikalı'nın (Harvard Üniversitesi'nin saygın iktisatçısı Profesör Alvin Hansen'in) söylediklerine birlikte kulak verelim :

> "Günümüzde tüketiciler artık kendi özgür iradelerine göre hareket etmiyorlar... Tüketici, şu ya da bu bilmem neyin nesinin çevresinden geri kalmamaktan başka hiçbir neden olmasa bile gerekliliğine inanması için, "beyin-yıkama" işlemine uyruk tutuluyor... Tüketici beyni-yıkama işlemi psiko-analizin bir dalı haline gelmiş bulunuyor. Tüketici arzulan artık bir kişisel seçim konusu olan şeyler değildir. Bunlar 'kitlesel olarak' üretilmektedirler." Economic Record), Mart 1960.

Buna karşılık, sosyalist planlama, olup bitenlere bireysel firmalar ve bunların paydaşlan açısından değil fakat tümüyle toplum açısından baktığı için, üretimin sınırlanmasıyla değil en yukarı düzeyde arttırılmasıyla ilgilidir. Onun devletçe yönetilen bireysel girişim üze-

---

* Kitabının giriş bölümünde (bir Amerikalı olan) yazar şunları yazıyor: "İkna kampanyalarını güdümlemekte kitle psiko-analizi bir multi -milyon- dolar endüstrisinin temeli haline gelmiş bulunuyor... Amerikanın en büyük yüz reklamcısı üçte ikisi kampanyalarını pazarlamacıların 'motivasyon analizi' dedikleri şeyden esinlenmiş stratejileri kullanarak bu derinlemesine yaklaşıma çevirmiş bulunuyorlar."

rinde (örneğin, bunların fiyatlarını denetlemek yoluyla) icra ettiği etki, maliyet ve fiyatların olanaklı olabilecek en düşük düzeye indirilmesini özendirme ve zorlama yönünde olur. Üreticilerle tüketiciler arasında görüş ayrılığı niteliğinde bir durum meydana gelecek olsa, şurası oldukça açıktır ki, planlama tüketicileri kollar; çünkü, eşitsizlik bir kez ortadan kaldınlnca, tüketiciler için bol tüketim olanağı sağlamaktan başka hiç bir akılcı uzun dönem politika amacı olamaz - doğallıkla belirtilmek gerekir ki, bu, çalışan üreticilerin gereksiz şekilde zorlanması pahasına olmamak gerekir. Bir Sosyalist ekonomide (emekliler, çocuklar ve hastalar dışında) tüm tüketiciler üreticidirler ve, tersine olarak, çalışmayan yiyemez. Dolayısiyle, bunlar sanki ayrı gruplarmış gibi bir tüketiciler çıkarından bir üreticiler çıkarından söz etmek hayalidir, gerçek dışıdır. Böyle bir şey, daha çok, çalışan bir toplulukta halkın iki yönü arasındaki bir çekişmeden ibaret kalır; ve doğabilecek herhangi bir çatışma dolayısiyle bir **grup** çıkarı ile genel çıkar arasında olur. Planlamanın başlıca işlevlerinden biri, tam ve kesin olarak, grup çıkarlarının tümü ile topluluğun çıkarlarına uyruk olmasını ve parçasal bakış biçiminin genel bakış biçimine uyumlanmasmı sağlamaktır (ve geçerken belirtelim ki, azınlık her zaman çoğunluğa feda edilmek gerekir demekle aynı şey değildir bu).

İkinci olarak, planlama, diğer bir bakımdan da, birey veya grup çıkarları üzerinde genel çıkarın şampiyonluğunu yapacak bir durumdadır. Bozucu ve saptırıcı etkileriyle birlikte tekeli bir yana bıraksak bile, şurası gene doğru olarak kalır ki, bir piyasa ekonomisi denilen sistem (iktisatçıların ideallerince ne kadar arızasız ve engelsiz işlerse işlesin) ekonomik etkinliğin tüm sonuçlarını kavrayamaz ve bir topluluğun iyilik veya refahına sıkı sıkıya bağlı tüm insansal gereksinmeleri yansıtmaz veya kaydetmez. Görmüş olduğumuz gibi, üretim, herhangi bir **topluluğun** sosyal yararlar ve sosyal maliyetler bilançosunda hesaba katılmaları gereken, sayısız yan sonuçlar doğurur. Hava veya nehirlerin gaz veya duman ile ve kimyasal artıklarla kirletilmesi; doğal güzelliklerin bozulması; gürültünün sinir bozucu bir ortam yaratması; trafik tıkanıklığına ve hattâ yollarda tehlikelere neden olunması gibi durumlar, bunun en kusursuz ve dörtbaşı mamur örneklerini oluştururlar. Kimi ürünler veya işlemler zararlı, kimileri eğiticidirler; gene bazıları, sosyal alışkanlıkların ve standartların yerleşmesinde veya başka arzuların özendirilmesinde bir etkiye sahip olabilirler. Demek oluyor ki, kamusal sağlık hizmetleri, kent ve bölge planlaması, kamusal eğitim hizmetleri, dinlenme ve kültürel etkinlik olanakları sağlanması gibi bir topluluğun refahını derinden etkileyen bir sürü ey vardır ki, yetersizlikleri Profesör Galbraith'in daha önce de

kaydetmiş olduğumuz özlü "özel bolluk, kamusal yoksulluk" ifadesinde özetlenmiş bulunur. Bütün bu daha geniş sonuçları ve ufkunun odak noktasında yeralan sosyal düşünceleri gerçek haline getirmesi ve politikasını bu amaç doğrultusunda ayarlaması planlamadan beklenebilecektir.

Ufuktan söz edilince, üçüncü olarak, bir planlı ekonomide kararların bu kararları ilgilendiren tüm düşüncelerin tam olarak gözönünde tutularak alınabileceği yolunda çok önemli bir anlayış ortaya çıkar. Bu, bir noktada yapılacak şeye diğer bütün noktalarda aynı anda alınmakta olan kararların neler olduklarının tam bir bilgisine sahip olarak karar verilebilecek demektir. Bu, bazan, planlama, —bir endüstrinin üretim kapasitesi ile ya kendisinin ürünlerini kullanan ya da kendisine parça veya donatım sağlayan diğer endüstrilerin üretim kapasiteleri arasında eş-güdüm sağlamak; ulaştırma ve taşıma hizmetlerindeki gelişim ile endüstrinin gelecekteki gereksinimleri arasındaki eş-güdümü gözetmek ve endüstrinin kuruluş yerini belli bir mıntıkada ortaya çıkmaları olası olan taşıma ve diğer hizmet kuruluşlarına uydurmak üzere —, sistemin ayrı ayrı kısımlarında cereyan etmekte olanları birlikte ve hep birden yönlendiren bir eş-güdüm aletidir, diye ifade edilir.

Ne var ki, soruna eş-güdüm açısından bakmak, onu tam anlamıyla kavratmaz. Bir şeyi bir diğer şeyle eş^güdümlemek, eş-güdümlenen her iki şeyin halen bilinmekte oldukları anlamını taşır. Oysa, esas olan nokta şudur: planlama, bir başka halde bilinmeyen şeylerin kararların alındığı sırada bilinmesini olanaklı kılar — bir parçayı etkileyen kararların diğer parçalar hakkında eş-zamanlı olarak verilen kararların neler olduğu bilinerek ve dolayısiyle de daha büyük bütün hakkında bilgi sahibi olarak alınmalarını olanaklı kılar. Bu olmadan her karar alıcı, başka yerlerde olup bitenler hakkında büyük ölçüde boşluk içinde bulunur, ve olsa olsa eksik bilgilere ve sezgiye dayanan tahminlere güvenmek zorunda kalır. Askerlikten esinlenen bir benzetmeyle ifade edecek olursak: bir muharebedeki çeşitli savaşçı birliklerin 'duruma uymayı' nasıl becereceklerini bilmemeleri ve buna tahmin ve çıkarsamalara dayanarak karar vermeleri ve bunu da her birliğin kendi stratejik planını diğer birliklerin nasıl hareket etmekte oldukları hakkında yaptığı varsayımlara göre kendi kendine başarma durumunda kalmaları gibi bir şeydir bu. Bu düşünce, belki, kısaca planlama bilinmeyenleri bilinene dönüştürür ifadesiyle özetlenebilir.

İşte, planlı olmayan bir ekonomide bu kadar çok şeyin bilinmez veya belirsiz olması nedeniyledir ki, böyle bir ekonomi gerek belirli pi-

yaaslarda ya da endüstrilerde ve gerekse daha büyük bir bütün olarak —tümü ile sistem çapında— sürekli sarsıntılara ve dalgalanmalara açık bulunur. Kendilerini meslekten iktisatçıların daha kibar bir şekilde 'trade cycle' diye isimlendirdikleri, ekonomik deprasyon ve işsizliğe yol açan devresel ekonomik aşırı-üretim bunalımları ile ortaya koyan üretim kapasitesi ile talep arasındaki devresel kopuklukların kaynağı işte buradadır. Bunun getirdiği insansal maliyet yükü (işçiler işlerine devam edebilip edememe konusunda sonu olmayan bir belirsizlik içinde ve uzun süreli işsizliklerle karşı karşıya kalırlar) bir yana, bu türlü dalgalanmalar, ekonomik bir açıdan da gereksiz bir savurganlık ve maliyet oluştururlar. Sosyalist bir ekonomide bu türden bir durum ancak planlamada ciddi hatalara düşülmesi (ve doğallıkla planlamada da hatalar yapılabilir) yüzünden doğabilir.

Kararların daha bol ve zengin bilgi ışığında alınması üzerine söylediklerimizin büyüme ve gelişme konusunda daha da büyük bir güçle geçerli oldukları hemen görülebilir. Burada bilinmeyen etkenleri bilinene dönüştürmenin önemi özellikle büyüktür, çünkü hızlı gelişme ile sıfır büyüme arasındaki olanca fark bunun sonucu olabilir. En mükemmel planlama bile bütün geleceği göremiyeceği gibi doğallıkla herşeyi de önceden göremez. Görüş ve kavrayış gücü bir yerde sınırlanır ve (doğanın cömertliği ve insan etkeninin tepkileri gibi) daha bir sürü şey vardır ki, bunları önceden görebilmesinde mükemmellik beklenemez. Ama, planlama, ileriye baktığı ve gelecek yıllardaki gelişme eğilimleri için politika hazırlığı yaptığı ölçüde, açıktır ki, belirli kararları büyük bir güvenle derhal alabilecek durumda olacaktır, çünkü bunların sonuçları ile ilerdeki gelişmelerin genel bir çerçevesi arasında bağlantı kurulabilecektir, örneğin, bir fabrikanın veya endüstrinin kurulacağı yer hakkındaki kararlar ileride kurulacak yardımcı veya aynı endüstrilerin ya da ulaştırma ve taşıma hizmetleri kuruluşlarının yerleri hakkındaki bilgiler gözönünde tutularak alınabilirler; makine imal eden fabrikalar veya çimento ya da tuğla ve kiremit fabrikaları, ileride yapılacak inşaatların planları ve dolayısiyle bunların ürünleri için gelecekteki talep hesaba katılarak kurulabilir veya genişletilebilirler.

Az Gelişmiş Ülkeler

Özel girişimin, girişimciliğin tam tersi olduğu, azgelişmiş ülkelerde yaygın bir deyişdir. Bu girişim yokluğunun nedeni, deneysizlik veya çekingenlik olabilir; ama, bunun böyle olması, olasılıkla büyük ölçüde, piyasa ve gerekli şeylerin sağlanması olanakları bakımından geleceğin ne getireceği hakkında duyulan ürkütücü belirsizliktir. 'Beyaz

fiüer' yaratma korkusu, bir plansız kapitalist toplumda, en iyimser kâr arayıcılarının heveslerini kursaklarında bırakabilir.

Herhangi bir noktada yapılabilecek olanın bir başka yerdeki yapılana bağlı bulunması, en göze batacak şekilde azgelişmiş ülkeler için doğrudur: bu demektir ki, gelişme planlanmadıkça, hiç bir şey meydana gelmeyebilir. Bununla ilgili olarak son yıllarda lâf ebelerinin gelişme için 'alt-yapı' ('infastructure') adını verdikleri şey —diğer bir deyimle, bütün ekonomik gelişmenin dayanacağı temeller— hakkında ciltler dolusu lâf edilmiştir. Demiryolları yoksa, ve bir yandan ham madde kaynaklan öte yandan nüfus özekleri itibariyle doğru yerlerde döşenmiş demiryolları olmadan, çok az şey yapılabilir. İşletilmeleri için gerekli yakıt ve güç kaynakları var olmadan endüstriler kurmanın hiçbir yararı yoktur. Tersine olarak, kendilerinden yararlanacak endüstriler ve nüfus özekleri var olmadan ulaştırma ve taşıma hizmetleri kuruluşlarının veya enerji üreten kuruluşların veya madenlerin pek az anlamı olacak ve bunlar kapasitelerini kullanamayacaklardır. Hepsi birarada gelişmenin çerçevesini oluşturan bu birbirinden ayrı parçalar arasında eş-güdüm sağlanmadıkça ve yerli yerinde aşamalandırılmış bir program içinde birbirleriyle ilişkileri saptanmadıkça, olasılıkla, hiçbir şey olmaz, ya da, bir miktar gelişme başlatılsa da bu, el-yordamıyla kör-topal yol alan, savurgan, gerektiğinden çok daha uzun bir zaman kesimi içinde sonuçlanan bir gelişme olur. Bu nedenledir ki, eğer bir şeyler başaracaklarsa, bunun için planlamanın gerekliliği azgelişmiş veya gelişme halinde olan ülkelerin kendileri tarafından geniş ölçüde anlaşılmaktadır. Bunların bazan ağır kavradıkları husus, etkin bir planlamanın üzerine temellendirilip kurulacağı geniş bir sosyolizasyonu gerekli kılmasıdır.

Planlamanın büyüme ve gelişme için çok büyük ölçüde uygun ve yararlı bir araç olduğu, sosyalist ülkelerin bugüne kadarki deneylerinin tanıklığıyla tümüyle kanıtlanmış bulunmaktadır. Sovyetler Birliği' nin 1920 lerden bu yana geçirdiği dönüşüm ve yalnız savaştan önceki yoğun kuruluş on-yılında değil fakat savaştan sonraki iki on-yılda da sağlanmış bulunan yüksek endüstriyel büyüme hızları —Amerikan propagandasının bunları bulanıklaştırma ve küçültme çabalarına karşın— yeterince iyi bilinen olgulardır. Dahası var, bu, devamlı ve kararlı bir büyüme hızı olmuştur, sadece geçici 'sıçramalar'dan ibaret kalmamıştır : örneğin, 1950-60 arası on-yıllık dönemde sanayi üretimi için yüzde onluk bir ortalama büyüme hızı elde edilmiştir. Aynı şey, değişen derecelerde, Avrupa ve Asya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana oluşan sosyalist planlı ekonomileri için de doğrudur. Bunlar, hem

gözalıcı ve hem de daha önce görülmemiş başarılardır. Bu satırların yazan bunları daha ayrıntılı olarak başka yerlerde anlatmış bulunuyor, burada ayrıntıların yinelenmesine girmeyecektir.[8]

Otomasyon Çağı

Şimdi, planlamaya duyulan gereksinme her ne kadar gelişmenin ilk aşamalarında özellikle belirgin ise de, bizimki gibi (İngiltere) —ihtiyarlık çağında ekonomik sistemin mafsallarında bir kireçlenme ve damarlarında bir sertleşme başlamışcasına— bu denli çok ekonomik durgunluk belirtisi gösteren ve çok düşük bir büyüme hızından biraz fazlasına ulaşmada bu denli büyük güçlükle karşılaşan gelişmiş sanayi ülkelerinde de buna gereksinme olmasının önemli nedenleri vardır. Bu, bazan, bir kapitalist ekonomi enflasyonla büyüme arasında seçim yapmak zorundadır, her ikisine birden yer veremez, şeklinde dile getirilir. Ya da bunun yerine, ve ağırlık farklı bir noktaya kaydırılarak, bazan da, teknik ilerleme (üretim donatımının daha eski tiplerinde maddeleşmiş bulunan) mevcut eski sermayenin değerini sürekli olarak azalttığı için, yeni çıkarlar tarafından tehdit edilen pek çok yerleşik çıkar her zaman mevcut olur ki, yenilik, böylece, yoluna cesareti kırılmadan ve hattâ engelle karşılaşmadan devam eder, denilir.

Gerek bu ülkenin [İngiltere] ve gerekse Kuzey Amerika'nın karşı karşıya bulundukları bir büyük çağdaş sorun, bir kapitalist ekonominin modern ikilemini çok güzel ortaya koyar. Bu, gerçekten, bir ekonomik sistem olarak kapitalist ekonominin iki temel karakteristiğinden doğan bir sorundur biri, Marx ve diğer iktisatçıların 'üretim kargaşası' adını verdikleri (ya da, sistemin bağımsız özel mülkiyet 'atomlan'ndan meydana gelmiş olmasından dolayı temel plansızlığı); diğeri, onun (oldum-olası belli bir sermaye ile her zaman azamî kân elde etme dürtüsüyle hareket etmesi anlammda) bir kâr-için üretim sistemi olma niteliğidir. Bununla, makinelerle insanlar arasındaki kadim düşmanlığı çok büyümüş boyutlarda tekrar hortlattığı için, bazılarının kendisinden bir kâbus ve bir tehdit olarak söz edebildikleri otamasyonla ortaya çıkan soruna değinmek istiyorum; üretim araçlarının daha büyük teknik mükemmeliyetlerin sonucu olan daha yüksek prodüktivitenin ücret ve maaşla yaşayanlara geçim sağlayan mevcut işlerin sayısını hedef aldığı bir tehdittir bu.

Konu üzerinde, bırakalım, (Cambridge Üniversitesi'nden) Profesör J.E. Meade konuşsun: "Mühendis için endüstride otomasyon, bir

6 Economic Growth and Underdeveloped Countries ve Seviet Economic Developraent since 1917, (gözden geçirilmiş 1966 baskısı).

üretim sürecine belirli tipte bir denetim mekanizmasının sokulması anlamını taşır. İktisatçıların' diliyle ise, bu, sanırını, emekten-tasarruf ettirici yönü açıkça ağır basan yüksek bir teknik ilerleme hızı anlamına gelir. Otomasyon, yeni otomatikleşen makinelerin yardımıyla üretilecek olan adam başına üretimi muhakkak ki, arttıracaktır. Ama şu da var ki, otomasyon, gereksinme duyulan emek miktarını belli bir maliyetteki her yeni makine ile, tasavvur edileceği gibi, o kadar çok azaltabilecektir ki, emeğe olan toplam talep fiilen düşmüş olacaktır." Yazar, bunun reel ücretlerde büyük bir düşme (çünkü, çok az olan işlerin peşinde çok fazla ücretli-işçi koşuyor olacaktır) öte yandan sermayenin kârlarında şiddetli bir yükselme ile sonuçlanabileceğine işaret ediyor.

Profesör Meade, sözlerini şöyle bağlamaktadır: "Otomasyonun buyruğu altına giren bir dünyada ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar hakkındaki tartışmaların çok büyük çoğunluğu adam başına reel hasıla ve reel ücretler açısından yürütülüyor." Oysa asıl sorun şudur : "Bir insan-saatlik iş basma düşen hasılanın pek çok arttığı ama hasılanın pratik olarak tümünün birkaç mülkiyet-sahibine gittiği, buna karşılık, işçi kitlelerinin göreli (veya hattâ mutlak) olarak eskisinden daha kötü durumda olduğu bir zamanda bizler ne yapacağız?" J.E. Meade, C.B. Efficiency, Equality und the Ownership of Property, London 1964, pp. 25-26).

Bu, Sir Leon Bagrit tarafından 1964 de verilen konferanslarda söylenenlerin yanma konulabilir: "Üretim mekanizması [gelir] bölüşümü sorunlan muazzam boyutlar kazanacak kadar etkin hale geldiğinde, bazı çok daha akıllıca ve belki radikal çözümler bulmak zorunda kalınacaktır. Halkın daha fazla şey istediği, bunları bolbol üretebilecek makinelerin mevcut olduğu, ama sırf birinin çıkıp da bir bölüşüm yolu bulmamış olduğu için halkın bu şeylerden payına düşeni alamadığı bir durumu bizler herhalde hoşgörüyle karşılayamayız." (The Age of Automation, London 1965, p. 70).

Bu güne değin ülkemizde [İngiltere] bu sorun ufukta 'bir adam karışından daha büyük olmayan bir bulut' olarak görünmüştür. Son on-yıl boyunca, teknik yenilik alanında (biri diğerini izliyen hükümetlerin 'dur-git' politikalarının devresel olarak yarattıkları boğucu ortam yüzünden) geri kalındığı yakınmalarının hiç arkası kesilmemiştir. Buna karşılık, A.B. Devletlerinde, son onbeş yıldır gelişe gelmekte olan büyük işsizlik marjında yansıyan önemli bir sorun olarak kendisini artık göstermiş bulunuyor. Sorun öylesine büyümüştür ki, iki Amerikan yazarı, yenilerde, geniş bir yeni lumpen-proletarya —bir ye-

ni 'dördüncü kesim' ya da işsizlerden oluşan bir umutsuzlar sınıfı— yaratma yolunda olan bu yeni Frankenstein canavarının insana korku veren bir tablosunu çizmekten kendilerini alamamışlardır. (George and Louise Growley, 'Beyond Automation', Monthly Beview, November 1964, içinde). Çağımızm insanoğlunun geçimi ile prodüktivite arasında yer alan bu çatışmasının Atlantiğin öte yakasını sarmaya başladığı doğru ise, onun kendini çok geçmeden Atlantiğin bu yakasında da göstereceğini güvenle bekleyebiliriz.

Hiç kuşkusuz, geleceğini planlayan her hangi bir akılcı toplum için hiçbir ikilem veya hiçbir çatışma olmayacaktır. Bu tür bir teknik devrim karşısında yapılacak şey gün gibi apaçıktır, tnsan-oğlunu daha çok üretimde bulunabilecek bir duruma getirirken aynı zamanda zahmet ve bıkkınlığa katlanma zorundan kurtaracak olan her şey insanlık için ancak ve sadece bir sevinç ve mutluluk müjdecisi veya getiricisi olarak selamlanacaktır. Çalışma saatleri kısaltılabilecek ve tatiller uzatılabilecektir. Ve diyelim, yapılacak işlerin sayısı yarıya inecek olsa insanlar çalıştıkları süreler kadar, yani, bir hafta veya bir ay ya da bir yıl çalışmışlarsa bu kadar da boş kalabilecekler, ve boş zamanlarını yaratıcı sanatlarla uğraşarak veya öğrenmeyle geçirebilecekler, bu sırada gereksinimlerini bir ortak fondan alacakları burs veya temettü şeklindeki ödeneklerle gidereceklerdir. Prodüktivite yükseldikçe, fiyatlar düşürülebilecek veya ücretler ve ödenekler buna uygun olarak yükseltebileceklerdir (insan gereksinimlerinin doyumu dışında, talep yokluğu gibi bir sorun kalmayacaktır). Böylesi koşullar, insanlığın felaketine değil, Utopya'ya yolculuğun başlangıcı olarak görüleceklerdir. Bu, bizim şimdiki toplumumuzda ancak bir katostrof olarak görünür; çünkü, üretim (özel kişilerce sahip bulunulan sermaye anlamında) Sermaye tarafından ve, sahiplik-haklarıyla sağlanan haracı büyütmek amacıyla, bunun kendisi için yürütülür; ve çünkü, Emek, fiyatı piyasanın hareketlerine bağlı bir mal olarak işgörür. Otomasyonun sonuçlarıyla biz görüntüyü bozucu bir aynadan yansımış olarak karşılaşıyoruz; çünkü, bizim içinde yaşadığımız anarşik sistem, insansal değerlere ve insan çabasına aykırı bir sistemdir.

Bir yüz-yıl önce, modern üretimin 'sosyal karakter'i ile üretim araç veya aletlerinin 'bireysel kapitalist biçimde ele geçiriliş'i (ya da sahipliği) —bireysel fabrikadaki üretim örgütlenişi ile bir tüm olarak toplumdaki üretim kargaşası— arasındaki çelişkiden Friedrich Engels kapitalizmin can-alıcı çelişkisi diye söz etmişti. Çağımızın ikilemi bundan daha iyi özetlenebilir mi? Eğer Marx'm 'sosyalizmin daha yüksek aşaması' (veya komünizm) dediği duruma geçiş tarihsel bolluk çağıyla elele gidiyorsa, modern teknolojik devrimin bunu gündeme —eş-anlı

olanaklı ve zorunlu şeyler başlıkları altında— soktuğu güvenle söylenebilecektir.

özeksel Planla mı Yoksa Özeksel Olmayan Planlama mı?

Planlama ile ilgili olarak, zaman zaman hem sosyalist ülkelerde hem bunların dışında, bir hayli tartışma konusu olmuş olduğu için, üzerinde biriki şey söylenmesi herhalde gereken bir sorun vardır. Bu sorun planlamanın (ya da, bunun bazı sosyalist ülkelerde tartışıldığı başlık altında söylenecek olursa, 'ekonomik modeller'in) mekanizması ile ilgilidir : bu, özellikle özeksel veya bunun seçeneği olarak özeksel olmayan planlama ve yönetimin nasıl olacağı sorunudur. Bazı kimseler, özeğin elinde çok fazla iktidar birikmesi, kumanda zincirinde çok büyük esneksizlik olması ve aşağıdan demokratik inisiyatifin çok az gelmesi gibi sorunlar açısından 'bürokrasi'nin tehlikeleri üzerinde dururlar. Ekonomik alanda başına buyruk ve sorumsuz güçlü bürokratik imparatorlukların doğması nasıl önlenebilir?

Şurası oldukça açıktır ki, bir sosyalist ekonomide herşey özekden kararlaştırılamaz; ve sosyalist ülkelerin bugüne kadarki deneyleri bunu tümüyle doğrulamaktadır. Böyle birşey, pek çok konuda kararların ilgili oldukları fiili üretim durumundan çok uzak düzeylerde almıyor olmaları demektir. Bütün bu kararların alınması için gerekli ayrıntılı bilgilerin tümü gibi bir şeye elinin altında sahip olabilmek hiçbir planlama organi için düşünülemez; ve, uygulama planlarının zamanında hazır olmaları için gerekli tüm hesapların yapılıp sonuçlandırılmaları, modern elektronik beyinlerin yardımıyla bile, çok zaman alır. Özekdeki planlama organlarına —genel gelişme planının, genel biçim ve dokusunu tanımlayarak, asıl çerçevesini saptamak üzere— daha 'büyük' sorunlarla ilgili daha önemli kararlarla uğraşabilmek için zaman ve hareket alanı bırakacak şekilde, bir ölçüde özeksizlik (ademî merkeziyetçilik) **zorunludur.**

Öte yandan, özeksizlik herşeyde egemen olacak olsa (belki yukarıda sözünü ettiğimiz 'yol-gösterici planlama' anlamında olanın dışında) planlama diye bir şey olmaz. Böyle bir durumda, herşey, tüm dalgalanmaları ve istikrarsızlıklarıyla birlikte, kapitalizmde olduğu gibi piyasa tarafından düzenlenir. Tam özeksizlik, neyin ve ne kadar üretileceğine, hangi yeni fabrika ve kuruluşların kurulacağına ilişkin kararların binlerce, gerçekten, on-binlerce fabrika ve kuruluş yöneticileri veya yerel bölüm şefleri tarafından ayrı ayrı ve bağımsız olarak alınmaları anlamına gelir. Bu kararların bazı şeylere dayanılarak —bazı göstergelere, kurallara, ölçütlere göre— alınmaları zorunludur. Bun-

lar, piyasa ve arz ve talep tarafından yönetilen piyasa fiyatlarından başka neler olabilirler?

Açıkça gereksinme duyulan şey, özeksel sevk *ve* yönlendirme ile özeksizce karar almamn bir karışımıdır; ve bu ise, piyasa fiyatları ve tüketiciye sunulabilen mallar arasında tüketicilerin yapacakları seçimlerle birlikte, piyasa mekanizmasından, bu mekanizmayı genel planlama politikalarına uyruk bir araç olarak görmek ve bu mekanizmanın bu politikalara egemen olmasına izin vermemek koşuluyla, planlama tarafından yararlanılması anlamında, planlama ve piyasanın bir karışımı anlamma gelmek zorundadır. Kuyruğunun köpeği yanıltmasına izin verilmemek gerekir. Ekonomik planların uygulanması sırasında 'operasyonel bağımsızlık' denilen şeyin (büyükse tek bir fabrika, ya da birbirleriyle ilişkili bir fabrikalar grubu olabilecek olan) ekonomik girişimde olması, Sovyet plânlamasında 1920'lerden beri bir temel ilke olarak tanmagelmektedir. Savaştan önceki yoğun büyüme on-yılı boyunca ve savaş yıllan sırasında, sanayi girişimlerinin içinde etkinlik gösterdikleri planlama çerçevesi gittikçe artan ölçüde ayrıntılı ve katı hale gelmiş, girişime tanınan kendi operasyonel kararlarını kendisi alabilme özgürlüğü aynı ölçüde darlaşmıştı. Son yıllarda bu özekçi eğilim tersine dönmüştür; ve bu satırların yazıldığı sırada, bireysel özekçi (daha geniş bir planlama, denetimli fiyatlar, vb,, çerçevesi içinde) bağımsız karar alabilme ve inisiyatif gösterebilme alanını önemli ölçüde geniş tutan çeşitli tiplerde daha az özekçi 'modeller'e yer verilen birçok sosyalist ülkede deneyler yapılmakta ve tartışmalar sürdürülmekte idi.

Öyle görünüyor ki, bir genellemeye güvenle gidebilir; ve bu, azgelişmiş ülkeler için bir önem taşıyabilir. Bu genelleme şudur: gelişmenin ilk aşamalarında planlama oldukça yüksek derecede özekçi olmak gerekir; özellikle, bir ülke 'büyük atılım' veya 'ileriye sıçrama' diye isimlendirilen bir dönemden geçmekte bulunuyorsa. Bunun oldukça açık birsürü nedeni vardır : çünkü, gelişmenin ilk aşamalarına birbirine tamtamma uyan ve sıkı sıkıya uygulanmaları gereken bir dizi kilit 'stratejik' kararlar egemen olacaktır; çünkü, gelişme hareketinin, bir kez başlayınca, sürdürülmesi ve yavaşlayıp durmasına izin verilmemesi birinci derecede önemlidir; çünkü, daha aşağı basamaklarda, inisiyatif göstermeye ve karmaşık kararları etkin bir biçimde almaya yetenekli, yetişkin veya politik bilinç kazanmış personel bakımından bir kıtlık pekâlâ olabilir; belki de çünkü, ekonominin kilit 'büyüme noktaları', pahalı ve karmaşık fabrika yapımının ve büyük-boyutlu teknik birimlerin ağır bastığı bir durumda, (metal eşya ve makine yapımı, ağır kimyasal maddeler üretimi, vb., gibi) 'ağır endüstri'den olu-

şur. Gelişmenin bu aşaması için şu da söylenebilir : bu aşamada alınacak kararlar sayıca daha küçüktür ve bu ölçüde de daha basittirler; çünkü, ayrı fabrikalar ve girişimler ve saptanacak üretim hedefleri sayıca daha azdır. Gelişmenin daha ileri bir aşamasında, ekonomik sistem kendisi bir karışık hücresel yapı ve bir çaprazlama ekonomik ilişkiler ağı içerisinde daha karmaşık bir hal alır. Yeni ürünlerin ve çeşitlerin üretimleri ve sürekli kalite düzelmeleri de aynı zamanda önem kazanırlarken, tüketicinin hemen giderilmesi gereken gereksinmeleri için üretim daha bir ön-plana geçer. Ortalama yaşama düzeyi daha yüksek ve daha karmaşıktır. Ekonomik kararlarda özeksizlik buna uygun olarak daha gerekli hale gelir.

Karar verme işi özeksizleştirildiği zaman, demokratiklik öğesinin kuvvetlenmesi beklenebilir; çünkü, bu takdirde, bir girişim veya fabrikanın hem yöneticileri hem işçileri için ekonomik planların gerek hazırlanması gerekse uygulanması sırasında bir katılma fırsatı olur. Bir planın hazırlığının ilk aşamalarında (geçici tasarı-plân, 'denetim verileri' veya 'limitler' denilen şekilde, ayrıntüılaştırma ve düzeltme için daha aşağı basamaklara gönderildiğinde) görüşleri alınacak olurlarsa, bu kimseler bunu yapmakta bir şansa sahip olurlar. Bunlar, fabrika veya girişimin kendisine verilen genel görevleri başarmadaki etkinliğiyle arasında bir şekilde ilişki kurulan kollektif bir prim (ücretlere ek olacak) alacak olurlarsa, bu yolda hareket etmek için olumlu maddesel özendirme görmüş olurlar. Örneğin, Sovyetler Birliğinde şimdi (1950'lerin sonların doğru getirilmiş mevzuattan beri), yıllık plana ve uygulanması yöntemlerine ilişkin sorunlarla meşgul olmak ve 'her üç ayda bir kezden az' toplanmamak üzere, bir fabrikanın tüm işçilerinin temsil edildikleri üretim konferansları toplanması zorunludur. Aynca, bir işteki sendika üyeleri tarafından seçilen fabrika komiteleri, çalışma yöntemlerinin ve fabrika disiplininin ve (endüstri için geçerli toplu ücret-sözleşmesi çerçevesi içinde) ücret-hadlerinin saptanmasında bir role sahiptirler; bunlar, işe adam alınma ve işten bireysel adam çıkarılma koşullarının saptanmasında da söz sahibidirler. Yugoslavya'da seçilmiş iş-kurullan (bunlar da ayrıca daha küçük bir yönetim komitesi seçerler) söz konusu fabrika veya girişim tarafından izlenen genel ekonomik politika için, yönetici ile birlikte, etkinsel olarak sorumludurlar.

Endüstride Yeni Bir Kollektif Ruha Doğru

Sosyalizm lehinde, buraya değin sözünü edegelmekte olduğumuz daha kesin nitelikte ekonomik olanlardan oldukça farklı tipte, bir diğer kanıtı, bu içerik ve çerçeve içinde, belirtmek yerinde olacak. Bu,

hem kısa ve hem de inandırıcı bir şekilde ifade edilmesi daha kesinlikle ekonomik olan noktaların bazılarından daha zor ise de, ne olursa olsun, kanımca, büyük önem taşır. Onun bizim ona burada ayırabildiğimiz yerden daha fazlasına lâyık olduğunu düşünenler bile olabilir. Yukarıda belirttik ki, emeğin kapitalistlerce sömürülmesi ve bundan doğan (Marx'm deyimiyle) insansal 'yabancılaşma' olgusundan dolayı, kapitalizmin çalışma için bir **olumsuz** özendirme yarattığı düşüncesi, önemli bir anlam taşır. Bireysel işçi, kendisinin her zaman bir başkası için çalıştığının, günümüzde daha ziyade elini hiçbir işe sürmeden aylaklık içinde ömür süren büyük bir asalaklar takımını onun kendi zahmet ve çabasının semereleriyle besleyen çok geniş bir anonim kumpanya ya da korporasyon olan bu başkası için artık-ürün veya artık değer yarattığının, (değişik derecelerde 'bilinç'le) farkındadır. Onun üretime, kendisinin sözleşme gereği (ve işçi çavuşunun zoruyla) yaptığına karşılık becerebildiği kadar iyi bir ücret koparmaktan öteye, bir ilgi duyması nasıl beklenebilecektir? Endüstriye 'işçiler'in katılması ve 'endüstride insansal ilişkiler' dedikleri şeyleri sağlamak için girişilmiş bunca kaptalist çabalar bu olgu karşısında yerle bir olmuşlardır.

Buna karşılık, bir sosyalist toplumda durum bambaşkadır. İşçi burada (sosyal olarak ve ekonomik olarak apayrı) bir diğer birey veya sınıf için çalışmaz : o, yalnız kendisi için çalışmıyor olsa bile, diğer **işçiler** için —işçiler topluluğu için (belki kısmen de onlarm çocukları için, yani gelecek kuşak için)— çalışıyor olacaktır. Bu, bir birey olarak Ali, Veli veya Hasan'a herhangi bir fark veya değişiklik yapmıyor **gibi görünebilir;** bu demek değildir ki, (örneğin, farklı endüstriler veya farklı derecelerdeki işçiler arasındaki) grup çatışmaları otomatik olarak yok olacaktır; farkm az da olsa kavranıp anlaşılması, belirli bir siyasal bilinç ve genel düşünce düzeyini gösterir. Ama gene de en ^zindan potansiyel olarak, üretime karşı tümüyle farklı bir davranış ve yeni bir tip dürtü (incentive), yani sosyal veya kollektif dürtüler için bir temel atarak farkm olancasını yaratır. Bu durum, üretimin sonuçlarına ve prodüktivitenin yükseltilmesine eskiden var olmayan olumlu bir ilgi duyulmasma yol açacak bir ufuk genişlemesini olanaklı kılar.

Şurası gene doğrudur ki, bu türden davranışlar ve tepkiler bir gecede açıp çiçeklenmezler: bir hükümetin endüstriyi sosyalleştirdiğini ilân etmesiyle otomatik olarak yaratılmış olmazlar. Birçokları diyebilirler ki, bunlar insanların bir belirli moral gelişimden geçmelerini gerektirirler, ve bu da zaman alır. Ama, tam işte bu nedenle, bir sosyalist ekonominin kurumsal kuruluşu, sonuç bakımından dünyalar ka-

dar fark yaratabilir. Çok fazla özekçilik —ekonomik bakımdan gerekli bir özekçilik döneminin çok uzun bir süre sürüp gitmesi— yeni sosyalist durumların ('endüstri artık bize ait') spontane olarak yaratabilecekleri yeni davranış ve tepkileri güdükleştiren ve boğan bir ortamı oluşturabilir. Öte yandan, aşağıdan inisiyatif gelmesini özendiren ve bunu yukarıdan gelecek eş-güdümle uygun bir şekilde kaynaştıran, demokratik katılmayı modern üretim tekniklerinin gerektirdiği 'kollektif disiplin'le birleştiren durumlar, (herkeste kendi kesesini düşünme eğiliminin ağırbastığı) bir bireyci sömürü toplumunda bilinmeyen şeyler olan yeni 'kollektif bilinç' düzeylerine ulaştıracak bu yeni davranışların gelişmesine hizmet edebilirler. Bunu beklemek ve istemek, ve bir plânlı ekonominin kuruluş ve işleyişinde hesaba katmak, sadece bir hayale kapılmak, bir ütopya kurmak değildir bir sosyalist için, gerçekten, yaşamsal bir inanç ilkesidir.

XI

SOSYALİZME GEÇİŞ

Son olarak, sosyalizmin gerçekleştirilmesinin nasıl tasarımlandığı sorunu vardır. Sosyalizmi gerçekleştirmenin yol ve araçlarına varılacak sonuç kadar ağırlık vermeleri nedeniyle, bu, birçoklan için çok önemli bir husus olarak görünebilir. Sosyalistlerin bu konuda aralarında bölünmüş olmadıklannı ve halen de bölünmüş bulunmadılkarmı savlamak gibi bir yola sapmanın hiçbir yaran yoktur. Öte yandan, son derecde önemli bir sorun olduğu için de, yokmuşçasına geçiştirilemez veya bir kenara bırakılamaz. Bunun üzerinde, büyük ölçüde ya da hattâ çoğunlukça benimsenebilecek, bazı şeyler söylenebilir mi?

'Evrim'e Karşı 'Sosyal Devrim'

Kapitalizmden sosyalizme geçiş, (görmüş olduğumuz gibi) üretim araçlarında bireysel sahipliği sona erdirdiği ve bunları topluluğun eline aktardığı için, toplum tarihinde en büyük sosyal devrimi temsil eder. Bu, sessiz sedasız ve acele edilmeden basit bir şekilde yasalar çıkararak ya da WhitehaH'ın 'iktidar koridorlarında kurnazca entrikalar çevirerek, acısız, belâsız sade yağdan kıl çeker gibi gerçekleşmesi kolayca tasarımlanabilecek bir şey değildir, tşin içinde güçlü yerleşik çıkarlar —gerçekten de, bütün bir sınıfın çıkarları— yer almış bulunacağı için, eylemli olarak kitle baskısı yaratmak ve milyonerlerin basınına karşı yoğun bir propaganda kampanyası yürütmek üzere, çeşitli işçi hareketi örgütleri (örneğin, işçi sendikalan, kooperatifler, fabrikalardaki işçi temsilcileri ve komiteleri, yerel 'eylem konseyleri') tarafından, Westminster'in gerek dışında ve gerekse içinde, başlatılıp yürütülecek hayli yoğun bir siyasal savaşım olmadan başarılması hemen hemen düşünülemiyecek bir iştir bu. Egemen sınıfların durumlarını ve iktidarlarını terke gönül rızasdyle yanaşmadıklarına, ve ayncalıklarını korumak için hiçbir hak hukuk ve ilke tanımayan hiyle ve desise ve manevraların (parlamento entrikaları kadar cinayetlerin veya polis yöntemlerinin) her türlüsüne baş vurabileceklerine ilişkin ta-

rihte sayısız kanıt vardır. Ayrıcalıklı sınıfların geleneklerinde sömürdüklerine saygı göstermek ve çoğunluğun iradesine boyun eğmek diye bir şey yoktur. En ama en azından, siyasal iktidara sarılacaklarını ve siyasal denetimlerine payanda olarak ekonomik iktidarlarını (örneğin, bir sermaye grevine gitmek suretiyle) kullanmakta hiç bir ilke tanımayacaklarını beklemek gerekir.

Bu nedenle, bir sosyalist, sosyalizmin bir yasa tasarıları hazırlama ve Whitehal entrikaları çevirme sorunundan ibaret bir şey olmadığını fakat herşeyden önce ve herşeyin başında bir smıf **iktidarı** —bir ve aynı zamanda hem ekonomik ve hem de siyasal olan bir iktidar— sorunu olduğunu kavramak zorundadır. Bu, iktidarın gerçek kaynaklarını ve kalelerini kendi ellerine almak üzere, kapitalizmin sürüp gitmesinde hiçbir yerleşik çıkarı olmayan sade halk kitlesiyle birlikte işçileri ilgilendiren ve onların başarmaları gereken bir iştir. Ve yapılacak şey ise, mülkiyet sahipliği ve büyük iş-gruplarının gerekli bulduğu mevcut iktidar toplanımlarını kırıp yoketmektir. Ekonomik mülkiyeti kapitalistlerin sultasından kurtarıp tüm halka aktarmak demek olan sosyalizasyon böyle bir toplanım üzerinde kendisi bir darbe olacaktır, ve bu nedenle gereklidir : bu anlamda, o, ekonominin "kumanda tepeleri'ni ele^eçirecektir. Ama ne olursa olsun, sosyalizmin rayına oturmasını olanaklı kılmak ve onu karşı saldırılardan sakınmak için, örni göğüslemeye azimli ve kararlı olmak zorundadır.

Kapitalizmin sona erdirilmesi işinin, yerleşik çıkarlar ve iktidar tepeleri birbiri peşi sıra artakalanların kuşkusunu çekmeden ve toplu dirençlerini davet etmeden birer birer düşürülürrlerken farkına varılmayacak kadar yavaş yol alan bir süreç olarak, çok uzun bir zaman neden sürüklenip gidemiyeceğinin bir diğer daha yalın ekonomik nedeni daha vardır. Bu neden, tanınmış Polonya'lı iktisatçı müteveffa Profesör Oskar Lange tarafından, otuz yıl kadar önce Amerika'da yayınlanmış bir yapıtta (Economic Theory of **Socialism,** University of Minnesota Press, 1938), dört başı mamur bir şekilde ortaya konmuş bulunmaktadır. Onun söylediklerini burada aktaracağız :

> "Özel girişime ve üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir ekonomik sistem, ancak, özel mülkiyet ve özel mülkiyet ve girişimden gelir sağlama güvenliğinin korunduğu sürece, işleyebilir. Sosyalizmi getirmeye yönelimli bir hükümetin salt varlığı, bu güvenlik için sürekli bir tehdit oluşturur. Bu nedenledir ki, kapitalist ekonomi, hükümet sadece ismen sosyalist olmadıkça, bir sosyalist hükümet yöne-

timinde işleyemez. Eğer sosyalist hükümet kömür madenlerini bugün sosyalleştirir ve dokuma endüstrisinin beş yıl sonra sosyalleştirileceğini ilân ederse dokuma endüstrisinin sosyalleştirilmezden önce yıkılacağından kesinlikle emin olabiliriz. Çünkü mülksüzleştirilme tehdidi altında bulunan mülk-sahipleri, gerekli yatırımları ve iyileştirmeleri yapmak ve bunları etkin bir biçimde yürtmek için hiçbir heves duymazlar. Ve hiçbir hükümet denetimi veya yönetim önlemi mülk-sahiplerinin ve bunların yöneticilerinin pasif direnme ve sabotajları ile etkili bir şekilde başa çıkamaz."

(O buna "endüstrilerin iş-adamları tarafmdan değil de daha çok teknisyenler tarafından yönetilip yürtülmeleri halinde istisnalar olabilir" diye ilâvede bulunuyor: "bu teknisyenler, kendilerine yerlerini koruyacakları güvencesi verilecek olursa, endüstrinin kamusal mülkiyete aktarılması fikrine iyice ısınabilirler.")

Buradan Profesör Lange şu sonuca varıyor :

"Kapsamlı bir sosyalizasyon programını tedrici adımlarla gerçekleştirmek hemen hemen hiç düşünülebilecek bir şey değildir. Sosyalizme gerçekten niyetli bir sosyalist hükümet, sosyalizasyon programını bir darbede yürürlüğe koyup tamamlamak ya da bundan tümüyle vazgeçmek seçenekleri arasında karar vermek zorundadır. Böyle bir hükümetin sırf iktidara gelişi, bir malî panik ve ekonomik çöküş nedeni olmak gerekir. Bundan dolayı, sosyalist hükümet, kapitalist ekonominin eskisi gibi normal olarak işlemeye devam edebilmesi için, ya özel mülkiyete ve girişime dokunulmayacağı konusunda güvence vermek —sosyalist amaçlarından vazgeçmesi demektir bu— ya da sosyalist programı olanaklı olan en büyük hızla ve kesin bir kararlılıkla yürürlüğe koymak yollarından birini seçmek zorunda kalacaktır. Herhangi duraksama, herhangi bir kesin tavırsızlık ve kararsızlık, kaçınılmaz olan ekonomik katostrofu tahrik etmiş olacaktır. Ürkeğin harcı bir ekonomi politikası değildir sosyalizm."

Burada sosyalizasyon üzerine söylenenler, büyük, ya da oldukça büyük, kumpanyaları veya korparasyonları ve finans kurumlarını hedef alıyordu. Tekelin ve Büyük sermayenin sımsıkı köksaldıkları ve çevrelerini savunma mevzileriyle donattıkları yerler esas itibariyle işte buralarıdır. Yukarıda söylenenler, bir sosyalist rdgime'de bireysel mülkiyette kalmaya bir süre pekâlâ devam edebilecek olan küçük-bo-

yutlu endüstriyi ve tarım işletmediğini hedef almış değildir. Gerçekten, bir sosyalist hükümet, ya da bir gelecek hükümet, bunlara (iş-birliği yapmak ve yasaya saygılı olmak koşuluyla) bir veya iki on-yıl ya da belkide daha uzun bir süre için sosyalizasyona uyruk tutulmayacakları üzerine pekâlâ güvence verebilir. Ayrıca, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, üretim araçlarını sosyalleştirmek bir şeydir; (dayanıklı olanları dahil) tüketim mal ve araçlarmda kişisel mülkiyet apayrı bir şeydir; ve üretim araçlarının sosyalizasyonu tüketim madde ve eşyasının özel sahipliğiyle bağdaşmaz bir şey asla değildir. (Gerçekten, Sovyet Parti Programı (1961) nın tam komünizmden söz ederken, "kişisel kullanım eşyası toplumun her üyesinin tam sahipliğinde olacak ve onun tasarrufunda bulunacaktır" dediğine işaret edilebilir.)

Bir noktaya daha, ve belki de altı çizilerek işaret etmek gerekir : Sözkonusu yazar, sosyalizasyon süresinden böylece sözederken, bir sosyalist hareketin ön-gelen dönemde kendisini sosyalizm için yalnız genel propaganda yapmakla sınırlandırmaması gerektiğini, fakat, sosyalizasyon dışında, bir ivedi talepler programını da ileriye sürmesi (ve bunun uygulamaya konulmasma çaba göstermesi) gerektiğini, aynı zamanda, üzerine basarak belirtmektedir. Yazar buna (örneğin, işsizliğe ve ekonomik bunalımlara saldıracak) "bir iş-plânı, ya da bir dizi iş-plânları" admı veriyor ki, bunlar, halk yararına talepleri ve siyasal çabayı bir özekde toplamak suretiyle, "ekonomik ve sosyal düzende baştan sona bir yeniden-kuruluşu zorlayarak karşı konulmaz güçte bir antikapitalist kitle hareketinin doğumuyla sonuçlanması zorunlu olan evrimde önemli bir halka olarak iş görebilirler."

Bu olmaksızın —yani parçasal talepler için bu türden bir dizi kampanyalara girişilmeksizin ve kapitalizm içinde yapıcı çözümler ileriye sürmeksizin— böyle hiçbir halkçı hareket olasılıkla gelişmez, tutunması ve etki yaratması ise daha da az olası olur. Böyle bir durumda sosyalistler, birtakım bunalımların ve 'kendiliğindenlik' dalgasının kendilerine bir dinleyici ve izleyici kitlesini sağlayacağı güne değin, kendi söyledikleri ütopik sarkılan kendileri dinleyen bir tarikat olarak kalmaya mahkûm olurlar. Bunun önemi şuradır : bu tür öneri ve bunlar için girişilecek kampanyaların sonuçlan harekete güç kazandırır, ona sosyalizm yönünde yol aldırır, hareketi canlı tutarlar.

Şimdi, bütün bu söylenenlerden sonra, bu noktada aşağıdaki soru akıllarına takılanlar olacaktır. Soru şudur : Tekellerin ve Büyük Girişimlerin bir tek devrimci eylem (ya da, en azından, birbirine sıkı sıkıya bağlı bu türden bir dizi eylemlerle) sosyalizasyonuna, güç ve

iş-birliği içinde bir direnişi harekete geçirecek kadar, yaklaşılmış olursa, bunun başarılması kavgasız ve kan dökülmeden, hatta belki de bir iç savaşa girilmeden, ne denli olanaklıdır? 1917 deki Sovyet Ekim Devrimi'nde mevcut hükümetin silahlı işçi birlikleri tarafından devrilmesi ve iktidarın zor yoluyla İşçi ve Köylü Konseyleri'ne ya da Sovyetler'e devredilmesi olayına tanık olundu; ve Sovyet hükümetinin ilk sekiz ayından sonra karşı-devrimci güçlerin giriştikleri karşı saldırılar iki yıl boyunca ülkeyi harap edip tüketen iç-savaşı başlattı. Şimdi, eğer her ülkede bu böyle olacaksa, o takdirde, geçilecek yoldan ürken birçok kimse ikinci-eniyi yöne sapmayı yeğlemezler mi?

İktidarın bir belli başlı ülkede işçilerin ve köylülerin ellerine geçmesi tarihte ilk kez gerçekleşen bir şeydi; kaba kuvvet kullanılmış olması, bu nedenle, çok şaşılacak bir şey olmamak gerekir. Burada, 1917 de Kışlık saray'ın düşüşü ile 1789 da Bastill'in düşüşü arasmda tarihsel bir koşutluk vardı: herbiri tarihte yepyeni bir bölüm açmıştı. Sosyalizme ilk geçen ülke olması, bu ülke için kolay olmadı; karşılaştığı birçok güçlükleri tek başına yenmek zorunda kaldı. Bu ülke, üstelik, endüstri bakımından çok az gelişmişti; ve sosyalizmin temelinin (büyük-boyutlu endüstri) atılabilmesinden önce yoğun bir endüstri gelişimi döneminden geçmek zorunda idi. Ama bugün bu ülke, dünyada ikinci en güçlü endüstri ülkesidir; ve hem sağında hem solunda, hepsi birarada dünya nüfusunun üçte biri kadarım kapsayan, başka sosyalist ülkeler yer almaktadır. Sosyalizm kervanına katılan her yeni ülke ile, ondan sonra geleceklerin karşılaşacakları sorunlar öncünün karşılaşmış olduklarından gittikçe daha fazla uzaklaşmaktadır; ve buna uygun olarak sosyalizme barış içinde bir geçiş için şanslar daha da artmaktadır. Özellikle, köklü demokratik geleneklere ve güçlü işçi hareketine sahip bulunan kendi ülkemizde [İngiltere], her ne kadar dramatik ve devrimci olacaksa da, değişikliği geleneksel Parlamenter seçim ve Parlamento'nun yasa koyma mekanizması yoluyla başarma olasılığı, bu yolda sosyalistler tarafından çaba harcanmasına ve sol kanat hareketinin çabalarının desteklenmesine değecek denli büyük görünüyor.

Bu olasalık ve bekleyiş için, doğaldır ki, hiçbir güvence mevcut olamaz. Tarihte, gerçekten, güvence diye bir şey yoktur. Pek çok şey, sosyalizm yolunda kitlesel halk hareketinin, (insan ümit ediyor) birbirleşik Sol-kanat arkasında gelişmesinin ve inançlı ve kararlı olarak sosyalist bir hükümeti iktidara getirmesinin içinde yer alacağı kesinlikle belirli koşullara bağlıdır. Çok şey sonunda, ve aslında, egemen sınıfın kendisinden gelecek tepkilere bağlı olur : bu sınıf, demokrasinin iradesine boyun eğmeye ikna veya tatlılıkla razı (hap kendisine

durumu kabul edenler için, olasılıkla, yıllık faiz ödemeleri şeklindeki tazminatla tatlılandırılmış olarak sunulur) edilebilecek mi, yoksa, tersine olarak, yasa dışı hareketlerle ve örgütlü güçle karşı koymaya mı kalkışacak? — durumu belirleyecek olan budur. Bu ikinci olasılığa karşı işçi hareketi ve sosyalist hareket gerektiği gibi hazırh olmak ve kendisinin sırf yasal şekiller ve anayasal yöntemlerle uğraştırılarak uyutulmasına ve ansızın elinin kolunun kıskıvrak bağlanmasına fırsat vermemek zorundadır. Bernard Shaw'un (bu, Fabiyanlar arasına düşmüş iyi adam'm) çok iyi kavramış olduğu gibi, 1920'lerdeki İtalyan Faşizm deneyinden sonra, "kapitalistler Parlamentoyu vatansever değil diye, yıkıcı ve çürümüş diye ilân edebilirler" ve sosyalleştirme mevzuatını tanımıyarak 'bir iç-savaş durumu' yaratabilirler. Sermaye cephesinden gelecek böyle bir baş kaldırma veya sabotaj hareketine karşı işçi sendikaları karşı koymaya hazır olmak zorundadırlar : Örneğin, bunu fabrikalara ve (milyonerlerin basmınınkiler dahil) bürolara el koymaya hazır işçi komiteleri ile sağlanabilirler ve gene, sendika bürolarına veya kooperatiflere veya işçi kulüplerine veya parti merkezlerine saldırılar olması halinde, yerel inisiyatif düzeyinde derhal kendi aralarından gözcü komiteleri veya hareket konseyleri ve olasılıkla işçi savunma birlikleri oluşturulması gibi uygun savunma önlemleri alınmak gerekir.

Çıkarları mülkiyete dayalı varlıklılar sınıfı tarafından iktidarlarını ve ayrıcalı durumlarını korumak için zora ve gangsterlik tipinde karşı koymaya baş vurulması tehlikesi üzerine, sanırım, iki şey oldukça güvenle söylenebilir. Birinci olarak, işçi hareketi ne denli kuvvetli, ne denli birleşmiş, siyasal gelişim karşısında ne denli haberli ve uyanık bulunursa; özellikle de eğer sosyalist Sol-kanat, tekellerle temsil edilen antisosyal ekenomik iktidar toplanmasının sona erdirilmesi ve bir yeni sosyal düzen kurulması düşüncesinde ve peşinde olanların tümüyle bir geniş koalisyon veya halk cephesi ittifakı içinde ne denli kenetlenmiş olursa; bu tip bir karşı koydaya girişmesi olasılığı o denli az olur. İkinci olarak, sosyalizmin güçleri Parlamento geleneğini kendi taraflarına alırlar ve otoritenin yasal araçlarına sahip olurlarsa, sosyalist davaya yandalar kazanmak, en azından 'orta sınıfın çoğunluğunu ve küçük mülk-sahiplerini tarafsızlaştırmak ve böylece silâhlı karşı koymayı veya sabotajı yalnız bırakmak şansı çok daha büyük olur. Bu, Devlet organlarında ve yasayı uygulama araçlarında değişiklikler yapılmasına gereksinme duyulmayacak demek değildir : birçok bölüm (daire) başkanları ve askerî komutan ve polis ve şefleri 'emekli edilmek' suretiyle, ve yeni kan getirmek ve daha fazla demokrasi sağlamak üzere, bu türlü gerekli değişiklikler yapılacaktır. Koşulların ge-

rekli kıldığı ölçüde ve yeni yöneticilerin yapmaya hazırlıklı olmaları gereken temizlikler yapılacaktır. Ama bir kez değiştirme iradesi mevcut ve uyanık bir halk hareketi buna destek olursa, bunun 'içeriden' ve 'yukarıdan' hareketle sırf dışarıdan ve aşağıdan yapılabileceğinden daha kolaylıkla başarılabileceği olası görünüyor.

Şimdi, sonuç olarak söylenebilecek şey, son kuşağın ünlü bir iktisatçısı [Keynes-. M.S.] tarafından ortaya atılmış, benim bir başka vesileyle aynı konu ve çerçeve dahilinde bir başka yerde aktarmış bulunduğum, soruyu yinelemekten daha iyi olmayabilir. Bu iktisatçı, Torunlarımızın Ekonomisi' başlığı altında kırk yıl kadar önce yazdığı bir makalesinde, ekonomik sorunun yüzyıllık bir süre içinde (tüm 'mutlak gereksinmeler'in tam tatmini anlamında) çözülebileceğine güvenle inanılamaz mı? diye sormuştu. Onun iki savaş-arası dönemde kapitalist dünyada yaşamış olan okuyucularının birçoğu tarafından böyle bir tahmin, kuşkusuz, bir miktar kuşku ile karşılanmıştı. Kuşku, ufkun nükleer savaş bulutları ve dağ gibi büyüyen savunma bütçeleri ile kararmış bulunduğu günümüzde bir ortak ve genel tepki olabilir. Görmüş olduğumuz ve başka iktisatçıların da belirtmiş oldukları gibi, açıkça pahalılık ve kıtlığın palazlandırıp geliştirdiği bir sistemde ekonomik değerleri sıfıra doğru indirmeye eğilimli yüksek prodüktivite ve bolluğa yaklaşılması çelişkili bir durum oluşturuyor. Ama ne olursa olsun, barış içinde ve sosyalist dünyada 'ekonomik sorun' denilen şeyin içinde bulunduğumuz yüzyıl içinde —bizim kendi ülkemizde [İngiltere] herhalde, daha az gelişmiş olan ülkelerin de bir çoğunda— çözülebileceğine ilişkin herhangi ciddi bir kuşku duyulabilir mi? İnsanlık tarihinde, işte bu gerçekleştiği zaman, yeni bir sayfa açılmış, hattâ bir yeni cilt başlamış olacaktır.

fc

ÜÇÜNCÜ İKİTAP

AZGELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSADİ KALKINMA

İKTİSADÎ BÜYÜME İLE İLGİLİ OLGULAR

Herkesin bildiği gibi, son zamanlarda iktisatçılar ağız-birliği etmişçesine iktisadî büyümeyi dillerinden düşülmüyorlar. Politikacılar da öyle. Bu, ilk bakışta, hiç de şaşırtıcı sayılmaz. Bir kez, bunun iktisatçıların ilgi gösterecekleri bir konu olmasına akıl yatar. Ayrıca, iktisadî büyüme (ya da buna genellikle verilen adla 'gelişme') yüz elli yıl önce gelmiş ilk iktisatçıların da uğraştıkları bir konu sayılır (örneğin, 'Siyasal Ekonomi'nin babası' diye anılan Adam Smith'in yapıtı Uluslann Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerinde Bir İnceleme adını taşıyordu). Ne var ki, son zamanlara gelinceye değin iktisatçıların dikkatleri başka şeyler üzerinde toplanmıştı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yarım yüzyıl ya da daha uzun bir süre boyunca iktisatçıların başlıca ilgilendikleri konu durgun dengenin koşulları denen şeydi (bu, sonunda, "tam rekabet bir ideal mi?" ya da "optimum" sonuç doğurmuş mudur doğurmamış mıdır sorusu üzerinde bir tartışmaya varıyordu). Ve hattâ 1930 yıllarında kendini gösteren duygusal ve entellektüel değişmeler bile, başlıca, işsizlik ve iktisadî dalgalanmaların nedenleri ile ilgiliydi. Bundan ötürü, dikkat ve ilginin geçen on-yıl süresince büyüme ve gelişme sorunlarına yönelişi, ilk bakışta göründüğünden daha anlamlı ve önemlidir. Bunun nedenlerini anlamak zor değildir ve sanırım aşağıda bunları bulabileceğiz.

Ancak, sorun ve kuramlardan söz etmeden önce (bunlar üzerinde daha sonra duracağız), iktisadî büyüme ile ilgili bazı olgulara, bunlar rakamlarla kolayca özetlenebildiği ölçüde, bir göz atalım.

Konuya girerken, iktisadî büyümenin ölçüsü üzerinde bir-iki açıklama yararlı olabilir. İktisadî büyümeyi ölçmenin pek çok yolu vardır elbette. Büyümeyi toplam sanayi ürünü (output) olarak ölçmek, bunlardan en yaygın olanıdır (burada çeşitli sanayi ürünü kalemleri birbirine eklenerek herhangi bir şekilde, örneğin, belli bir yılın fiyatları İle, değerlendirilirler); diğer bir yol, büyümeyi toplam millî gelir ya da toplam millî ürün olarak ölçmektir; toplam millî gelir ya da ürün

içinde tarım ve sanayi ürünleri yer alır; bazan bunlara hizmetler ve ticaret kesimi de katılır. Yaşama standardına bakıyorsak, anlamlı ve önemli olan şey, adam başına (yani, toplam nüfusun her bireyi başına) düşen üründür; yok, üretimin niteliğindeki bir düzelmenin ya da insanın kapasitesindeki gelişimin bir indeksi bulunmak isteniyorsa, çalışan işçi başına üretim artışına ya da emeğin üretkenliğindeki (prodüktivitesindeki) yükselişe bakılmalıdır. Bu ölçülerden her biri belli bir amaç için önemlidir ve anlam taşır; ve hiçbiri için diğerlerinden daha 'doğru'dur, denemez.

İnsanlık tarihinde iktisadî gelişme ya da büyüme az çok yeni bir olay sayılır. Kapitalizmin doğuşundan önce, insanların geçimlerini sağlama açısından bakarsak, toplumlar, daha sonrakilere oranla, durgun ve hareketsiz görünürler. Daha çok tarıma dayanan bu toplumlar iyi ve kötü ürün yıllarının birbirini izlemesi, savaş ve salgın hastalık gibi olaylar bir yana, yıllar boyu çok az değişmişlerdir. Böyle oluşu, bu toplumlarda iç-gerilimler, çatışma ve hiçbir değişme olmadığı anlamına gelmez. Ancak, geçen iki yüz yılda gördüklerimizle karşılaştırınca, değişmenin kendini göstermesi için geçmesi gereken sürenin çok uzun olduğunu görürüz.

İktisatçı Lord Keynes çok bilinen bir yazısında (The Economics of **our** Grandchildren) şöyle yazmıştır :

> "Yazılı tarihin ilk zamanlarından on sekizinci yüzyılın başlarına gelinceye değin, ortalama yaşama düzeyinde çok büyük hiçbir değişme olmamıştır... Birtakım alçalma ve yükselmeler görülmüştür elbette. Kıtlık, salgınlar ve savaşlar birbirini izlemiş, araya altın dönemler girmiştir. Ama ilerletici şiddetli bir değişme hiç olmamıştır... Gelişmenin yavaş oluşunun, ya da gelişme olmayışının, iki nedeni vardır; bunlar önemli teknik yeniliklerin yokluğu ve sermayenin birikememesidir."

Kapitalizmin ortaya çıkışı, onunla birlikte gelen mekanik güç ve fabrika üretimi, devamlı teknik değişme ve sermaye birikimi herşeyi değiştirdi. Tanmmış İngiliz tarihçisi Macaulay onsekizinci yüzyılın son yarısı ile başlıyan gelişmeden "şaşırtıcı hızda" diye söz etmiştir; Marx'm Komünist Manifestosu'nda kapitalist smıf üzerine söyledikleri de anımsanabilir :

> "Burjuvazi tarih sahnesinde son derece devrimci bir rol oynamıştır... bize insan çabasının neleri başarma gücünde ol-

duğünu ilk gösteren [o] oldu... burjuvazi üretim araçlarında kesiksiz devrimler olmadan varolmakta devam edemez... Burjuva dönemini bütün daha öncekilerden ayıran bir dönem olarak belirginleştiren şey üretimdeki sürekli dönüşümdür."

Böylece, son yüzyıl boyunca, dünyanın sanayi üretiminde adambaşına düşen miktar olarak ölçülen büyüme, insanlık tarihinin daha önceki döneminin tümünde ulaşılmış olandan kat kat yüksekti. Son yüzyılık sürede, dünya nüfusu iki katından biraz fazla artarken, dünya sanayi üretimi 30 ile 40 katlık bir artış göstermiştir. İkinciyi birinci ile bölersek, adam başına düşen sanayi ürünü miktarının 15 ile 20 kat arası bir artış gösterdiğini buluruz. Bu daha önceki yüzyılların yüzde 0.1 lik ya da daha da küçük olan büyüme hızına karşılık, adam başına yıllık yüzde 2.6 gibi bir büyüme hızı demekti (bkz. S. J. Patel, Economic Development and Cultural Change (Chicago), Nisan 1961, Cilt IX, No. 3, s. 316 vd.)

Ülkeler arasında, kuşkusuz, önemli farklar vardı. Genel olarak, önceleri sanayileşmiş ülkeler yeni yeni sanayileşen ülkelerden daha yavaş büyüyorlardı. Böylece, 1880 ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasmdaki dönemi alırsak, başlıca gelişmiş ülkelerde sanayideki yıllık büyüme hızlarının şöyle olduğunu görürüz:

İngiltere	yüzde	2	(yaklaşık	olarak)
Fransa	»	3	»	»
Almanya	»			
İtalya	»	5	»	»
A.B. Devletleri	»			
İsveç	* 1	6	»	»
Rusya	»			

(Patel, loc. cit., s. 317-18; A. Gerschenkron, Journal of Economic History, Supp. VII 1947; Milletler Cemiyeti, Industrialisation and Foreign Trade, 1945.)

Endüstrideki gelişmelerin daha sonraki aşamalarında kapitalist ülkelerin büyüme-hızlarmm yavaşlama eğiliminde olduklarını gösteren birtakım kanıtlar vardır. Örneğin, 1820 ile 1860 arasında, İngiltere'nin endüstriyel büyüme-hızı yüzde 3 den biraz büyüktü ve bu 1880 den sonra hemen hemen aynı kalmış olan yüzde 2 ile karşılaştırılırsa, oldukça yüksek sayılabilir. 1913-58 arasında Fransanınki yüzde 2'ye, Almanya'nmki yüzde 3'e düşmüştür. Bu arada, endüstri sahnesine yeni

çıkan Japonya'da, bu 45 yıllık süre boyunca yüzde 5.4 lük bir büyüme hızı vardır; bu yaklaşık olarak, Almanya, A.B. Devletleri, İsveç ve Rusya'da Birinci Dünya Savaşından önce görülmüş olan büyüme hızlarının aynıydı. İki dünya savaşı arası dönemde büyüme-hızları, şiddetli dünya ekonomik bunalımları ve 1930 başlarındaki depresyon yüzünden, genellikle, epeyi düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı-sonrası dönemindeyse çoğu ülkeler yüksek büyüme-hızlanna erişmişler bazı ülkelerde (özellikle Batı Almanya, İtalya ve Japonya'da) oldukça yüksek büyüme-hızları görülmüştür. Bununla beraber, geçen onyıllık sürede A.B. Devletlerinde büyümenin yavaşladığını gösteren belirtilere rastlanmıştır : bu sürenin ikinci yarısındaki büyüme-hızı 1947-53 dönemindekinin ancak yarısı kadardı, hattâ yarısından bile düşüktü.

Bununla beraber, şunu da belirtmek gerekir ki, sözünü ettiğimiz ülkelerin çoğunda, aynı zamanda nüfusun artış-hızınm içinde bulunduğumuz yüzyılda 19. yüzyıldakinden daha düşük olduğu görülmüştür. (Şöyle ki: nüfus artış-hızı A.B. Devletleri'nde 1860-1913 arasmda yaklaşık olarak 3, 1913-1958 arasında yüzde 1.3 idi; Birleşik Krallık'ta nüfus 19. yüzyılın ikinci yansında yarı-yarıya, 1910-1950 arasmda dörtte-birden daha az artmıştı.) Bunun sonucu olarak, adam başına düşen miktarla ölçülen daha sonraki dönemler arasında çok fazla değişmemişti.

Üretimdeki büyüme ile nüfus artışı arasmda nedensel bir bağ olup olmadığı çok tartışılmış bir konudur. Burada konuyu ele almayıp şu kadarmı söylemek yeter: bu ikisi arasında bir bağ vardır; fakat bu büyümenin çabuk ya da hızlı oluşunun nedeni sırf bununla ilgili değildir; öykünün olsa olsa küçük bir kısmı ilgilidir bununla. Nüfus hızla arttığı zaman, elbet potansiyel ücretli-işçi ordusu da büyür; bunun sonucu olan iş arayan işçi bolluğu, ücretleri alçakta tutma gibi bir eğilim yaratır. Tersine olarak nüfus yavaş artarken de işçi ordusu yavaş artar; sermaye biriktikçe, zorunlu olarak —her işçinin elinin altına daha çok mekanik güç verecek şekilde— emek-tasarruf ettirici daha mekanikleşmiş tekniklere yatırılır. Buradan şu sonuç çıkar: yeni üretim yöntemlerine gidildiği için üretim artışının, aslmda, adam başına artan üretimden gelmesi gerekir; ve buna göre, sistemin teknik yenileşmeleri devam ettirme yeteneğiyle sınırlı olur. Bu türlü bir çözümlemeyle herşeyin açıklanmadığını şuradan anlıyoruz: sistemin kendilerine çalışma olanağı bulamadığı işçilerden meydana gelen bir yedek işçi-ordusu, hem hızlı hem de yavaş artan bir nüfusla tutarlı olabilir. Bazı istatistikçiler üretim artışı ile nüfus artışı arasmda yüksek dereceden bir korrelasyon olduğunu gösteren kanıtlar üzerine tartışmalara girişirler. Daha aşağıda göreceğiz ki, nüfusları en yüksek

hızla artan bazı ülkeler, çok düşük bir iktisadî gelişme hızına sahiptirler. Son zamanlarda yapılmış istatistiğe dayanan bir araştırma, bu ikisi arasında bir ilişkiyi gösterecek belirtilerin çok az olduğu sonucuna varmıştı. (D.C. Paige, 'Economic Growth: the Last Hunderd Years,' National Institute Economic Review, Temmuz 1961, s. 28).

Kapitalist ülkelerdeki gelişmenin göze çarpan bir özelliği, bunun dümdüz ya da sürekli değil, fakat kesik kesik, sarsak sarsak oluşudur. En iyi döneminde bile gelişme ritmi, düzgün değildir. Bunun nedeni, iktisadî devre (trade cycle), iktisadî dalgalanma ya da devresel iktisadî bunalım gibi adlar verilen olaydır. Bu yüzden kapitalist üretim ve ticaret, birbirini izliyen yükselme ve durgunluk dönemlerindeki bir büyüme trendi üzerinde dalgalanmaktadır. Büyümenin oldukça hızlı olduğu zamanlarda yükselme süreleri uzama, durgunluk süreleri kısalma eğilimindedir; durgunluk süreleri büyüme süresinin birkaç yıl için kesilmesinden başka bir şey de olmayabilir. Fakat büyüme-trendi yavaş ya da duraklayıcı ise, durgunluk süresi aynı ölçüde uzar, durgunluğun aşağıya doğru hareketi üretim miktarında, istihdam ve gelirlerde keskin bir düşme yaratır.

'Onar yıllık devre'lere (bir zirveden diğerine ya da bir baştan diğer başa ölçüldüğünde, bazan biraz daha kısa ya da uzun oluşları bir yana, aşağı yukarı on yıl sürme eğiliminde olmalarından ötürü bu isim verilmekte) ek olarak, bazı iktisatçılar daha kısa bir devre ya da üç yahut dört yıl süren hareketler bulduklarını ileri sürmüşlerdir. (Bunlara zamanımızda 'envanter devreleri' deniyor. Amerika'da mal stokları için bu terim kullanıldığı için, böyle adlandırılıyor; adı geçen stokların, birbiri peşisıra gelen işlerin yükselme ve durgunlaşma dönemlerinde dalgalanma göstermeleri beklenir); ve gene, diğer bazı kimseler yirmi ile otuz yılı bulan daha uzun bir dalgalanma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her ne olursa olsun, şurası açıktır ki, plansız ve bireysel kâr elde etme dürtüsü ile hareket eden bir sistem olduğu için, kapitalizmde büyüme her zaman gelişi-güzel ve oransızdır; ve yukarıda yirmi, otuz yıl uzunluğunda dönemlerin ortalama büyüme-hızları üzerine söylediklerimizi, önemli değişikliklerle ve bazan da gerilemelerle geçen yılların sadece bir ortalaması saymak gerekir. İktisadî dalgalanmalar için söylenebilecek söz şu : yükselme yıllarında yıllık büyüme-hızının çok kez yüzde 6 ya da 7 ye, hattâ birkaç yıl için yüzde 8'e bile, yükseldiği olmuş, durgunluk yıllarında sıfırın altında değerlere de düştüğü görülmüştür.

Bir buçuk yüzyıllık bir tarih açısından bakıldığında, kapitalizmin bir özelliği daha var. İleride tekrar ele alınacak bir konu olmakla bir-

Iikte, burada söylenecek birşey var. Endüstriyel gelişmenin ilk aşamalarında yerli piyasa ve dışsatım için üretilen tüketim malları (örneğin, tekstil) üretimi hep en başta gelen, egemen üretim faaliyeti olarak bugüne değin sözünü ettiğimiz gelişmenin evrensel özelliği olagelmiştir. Bunun sonucu olarak endüstriyel büyüme, büyük ölçüde, bu malların iç ve dış piyasalarının büyüklüğü ile sınırlı olmuştur. Ancak, gelişmenin göreli olarak geç diyeceğimiz bir aşamasında sermaye malları üretimi diğerine eklenmiştir (başka endüstrilerin kullandığı ve özellikle bunların üretim kapasitelerini artırmak için yer verilen makineler, madenî ve kimyasal ürünler). Böylece, başlıca sanayici ülkelerin çeşitli tarihlerde endüstrilerinin bu iki kesiminin oransal önemini hesaplamaya çalışmış olan bir Alman yazan aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır. (W.G. Hoffmann, The Growth of Industrial Economies, Eng. edition, Manchester 1958, 1931 tarihli Almanca aslından çevrilmiştir). İngiltere, Belçika ve Fransa'da geçen yüzyılın ortalarında, yazarın 'tüketim malları endüstrileri ile sermaye malları endüstrileri arasındaki net üretim oranı' dediği şey 4 ile 5 arasında idi; Japon sanayiinde buna yakın bir oran 1900 de görülmüştür. A.B. Devletlerinde 1850 için 2.4, Almanya'da 1890'lar için 2.3 oranları bulunmuştur. 1930 yılına doğru A.B. Devletleri'nde bu oran l'in altına düşmüştü (yani, net üretim miktarları alındığında, sermaye malları kesimi artık tüketim mallan kesiminden daha büyüktü); bu yıllarda aynı oran İngiltere, Almanya, Fransa ve Belçika'da 1.5 ya da bunun biraz aşağısına düşmüş, yirminci yüzyılın ortasına değin İngiltere, Almanya ve Fransa'da da l'in hayli altına inmiştir. (Hoffmann, op. cit., 71-89; 151; ve yine, bkz. S.J. Patel, loc. cit., p. 321-2). Bu değişmeyi (tümü ile değilse bile) büyük ölçüde açıklıyan şey şudur : daha gelişmiş sanayici ülkeler daha az gelişmiş ülkelere, gitgide daha çok sermaye malları ihraç etmeye başlamışlardır.

Buradan, gelişmenin ilk dönemi ile sonraki dönemleri arasındaki sürede endüstrinin sermaye malları kesiminin tüketim mallan kesiminden daha hızlı büyüdüğü, sonucu çıkarılabilir. Bazı okuyucular Lenin'in şu sözlerini anımsayabilirler: kapitalizmde "üretim araçlarını yapan toplumsal üretim kesimi tüketdm mallarım yapan kesimden daha hızlı büyümek zorundadır... Tüketimde kendiliğinden gelen bir artış olmaksızın, üretimde kapitalizmin tarihsel göreviyle elele giden üretim artışı işte budur. " (Development of Capitalism in Russia, Eng. ed., 1956, S. 31-2, 34).

Bu bölümü bitirmeden son bir iki söz ekliyelim. Sözünü etmiş olduğumuz yıllık yüzde 3 ile 4 arasındaki genel ortalama büyüme hadlerine (İngiltere ve Amerika'da son yıllarda yüzde 2 ile 3 arasındadır)

dönecek olursak, zamanımızda büyük önemi olan göze-batıcı tarihsel bir olgu ile karşılaşırız; Kapitalizm öncesi zamanlarda elde edilenle karşılaştırıldığında büyüklüğünü görmüş olduğumuz bîr büyüme-hızı, üretim araçlarında toplumsal mülkiyete ve iktisadî plânlamaya dayanan bir sosyalist ekonominin neleri başarma gücünde olduğu gözönüne alınınca, küçük kalmaktadır. 1948 (savaş sonrasının büyük onarım ve yeniden kuruluş çabası bu tarihte tamamlanmıştır) den bu yana, Sovyet sanayi üretimi yılda yüzde 10 gibi bir büyüme-hızı göstermiştir (tarımsal üretimdeki artış bundan daha yavaş olmuştur). Diğer sosyalist ülkeler de, bazı bireysel değişmeler görülmekle beraber, benzer büyüme-hızlarma erişmişlerdir; Çin'de büyüme hızı daha yüksek olmuştur. Bir Birleşmiş Milletler yayınma göre, **World** Economic **Survey** 1961, "1950 ile 1959 arasında özekden plânlı ekonomilerde (Çin dahil) sanayi üretimi yılda ortalama yüzde 13'lük bir hızla artmıştır." Dahası var, Sovyet Komünist Partisi'nin son 22 nci Kongresinde ilân edilen Yirmi Yıllık Plân hedefleri bu yıllık yüzde 10 luk büyüme hızının devam edeceği varsayımına dayandırılmıştır (bu hedefler, bu yirmi yılın ilk yarısında şimdiki Amerikan sanayi düzeyine, hem salt olarak hem de **adam başına** düşen miktarca, yetişmeyi sağlıyacak şekilde plânlanmışlardır). Gerçekten, İkinci Dünya Savaşından önceki on-yılık yoğun sanayi gelişimi döneminde, Sovyet endüstriyel büyüme-hızı bundan hayli yüksek bir düzeye çıkmıştı.[1]

Kâh sanayideki ilerlemeyi gösteren Sovyet verilerinin büyütülmüş olduğunu ileri sürerek, kâh şu ya da bu kapitalist ülkenin (örneğin, son yıllarda Batı Almanya, İtalya ve Japonya),[2] özel koşullar altında ve belli bir dönem süresince, aynı hızla büyüyebildiğini söyleyerek, ya da bu konuda genel bir kuşku ve güvensizlik havası yayarak,[3] Batıdan

---

[1] (1926-7 deki fiyatlarla yapılmış bir değerlendirmeye dayanan ve kuşkusuz daha sonraki bir dönemin fiyatları alınmış olsa daha büyük bir artış verecek olan) resmî verilere göre, endüstriyel üretim 1928 ile 1940 arasında yıllık yüzde 18.1 artış göstermiştir. Noksanlığı bilinen verilere dayanarak ve değişen değerlendirmeler kullanılarak Amerika'da D.R. Hodgman ve farklı bir yöntemle Oxford'lu F. Seton tarafmdan yapılan tahminlerde (1928-37 arasındaki on yıllık süre için) sırası ile yüzde 14-15 ve yüzde 15-16 gibi düşük sonuçlar bulunmuştu. Bu, kapitalist ülkelerin oldukça olağan dışı refah yıllarında ulaştıkları hızın hemen hemen iki katıdır.

[2] 1953 den bu yana (bu satırların yazıldığı zamana değin) endüstriyel üretim Batı Almanya'da hemen hemen iki kat, İtalya'da iki kattan hayli fazla, Japonya'da ise üç kattan daha fazla arttı. Fakat bu yüksek büyüme-hızlannın sona ermek üzere olduğunu gösteren belirtiler vardır.

3 Profesör Walt Rostow (Stages of Economic Growth adlı kitabında) Sovyetler Birliği'ndeki iktisadî büyümenin, gelişme sürecinin karşılaştırılabilir aşamalarında, diğer ülkelerde elde edilenin aynı olduğu savını ileri sürmüştür; bunun

soğuk harp politikası içinde gelen bir propagandanın bu olguyu küçümsemek ya da bulanıklaştırmak yönündeki çabasına pek şaşmamalı. Aşağıda bu karşılaştırmalı büyüme-hızları konusuna tekrar döneceğiz.

---

nedeni, Sovyet büyümesinin Batıda yapılmış tahminlerin en düşüğü olan (Hodgman ve Seton)'un hesapladıklarının yansından daha küçük bir sonuç veren) Amerikalı Profesör Nutter'in tahmini ile ölçmüş olmasıdır. Dahası var: Prof. Rostow, Sovyet topraklarının işgaline yol açmış olan iki dünya savaşının yarattığı yıkım ve gerilemeyi hiç hesaba katmamaktadır.

XIII

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE GELİŞME NEDEN VE NASIL KÖSTEKLENİYOR?

Buraya değin sözünü edegeldiğimiz eski ve gelişmiş sanayi ülkeleri yeryüzünün ve dünya nüfusunun küçük bir kısmıdır. Bunların hemen hepsi (Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi eskilerin denizaşırı uzantıları olan ülkeler bir yana) Avrupa ve Kuzey Amerika' dadır. Buna karşılık, Güney Amerika, Afrika ve Asya'nın hemen hemen tümü, ister sanayi üretiminin salt büyüklüğüyle, ister (çalışan kimseler için adam başına) prodüktivite, ister genel nüfus için adam başına üretim ve yaşama düzeyi ile ölçülsün, çok daha aşağı bir iktisadî gelişme düzeyindedirler. Geri kalmış, az gelişmiş denen ülkeler bu geniş ve büyük kıtalarda bulunuyorlar; bu ülkelerin sorunları ile uğraşan tanınmış bir yazar bu konuda şöyle diyor : "Dünyanın geri kalmış denen ülkelerinin insan ırkının üçte ikisini meydana getirmekte olmaları başlı başına, hiç akıldan çıkarılmaması gereken, koskoca bir olgudur" (R. Nurkse, Problems of Capital Formation in Underdeveloped Cauntries, Oxford 1953, s. 64).

Dünyanın bu gerikalmış toprakları, çoğunlukla, geleneksel sömürgeler ya da yarı-sömürgelerdi hep. Buraları ucuz ham madde ve gıda maddesi kaynağı ve yatırım alanları olarak sömüregelmiş büyük kapitalist devletlerin tarımsal plantasyon ve ham madde hinterlandı idiler. Tarih açısından bakılınca, bunların geri kalmışlıklarının ilk nedeni budur. Siyasal bakımdan, emperyalist denetim ve etki, günü geçmiş toplumsal ve siyasal biçimleri (örneğin, feodal kalıntıları) destekleme ve sürdürme yolunu tutmuştur. Ekonomik yönden, yabancı sermayeler ya madencilik, plantasyon ve ham madde işleme gibi alanlara, ya da hem piyasalarını hem kârlarını dışarıda bulan, sömürge ekonomisinin bünyesinden ayrı, sömürgeci özek devletin bir 'adacığı' şeklinde gelişen, ihracat endüstrilerini büyütme yoluna gitmişlerdir.

Tanınmış Polonyalı iktisatçı Profesör Oskar Lange bu sorunu sağlam ve açık bir şekilde ele almıştır. "Az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözmede kapitalist bir yolu olanaksız kılan ve bu ülkeleri başka ikti-

sadî gelişme yollarına zorlayan şey neydi?" sorusunu soran Profesör Lange'nin buna yanıtı şöyle :

> "Tekelci kapitalizm ve emperyalizm, azgelişmiş ülkelerin geleneksel kapitalist gelişme yolunu izlemelerine olanak bırakmamıştır. Bunun çok nedeni var. En önemlisi şudur : en başta gelen kapitalist ülkelerde, büyük kapitalist tekellerin gelişmesiyle, buralardaki kapitalistler daha az gelişmiş ülkelerdeki gelişme sağlayıcı yatırımlara ilgi duymaz oldular; çünkü bu türlü yatırımlar, bunların sağlam tekelci durum!arını tehdit edebilecek bir rekabetin doğmasına yol açabilirdi. Bunun sonucu olarak, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları özel bir karakter kazanmıştı. Bu yatırımların başlıca hedefi, gelişmiş ülkeler endüstrilerinin ham madde olarak kullandığı doğal kaynakların sömürülmesi ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusu beslemek için azgelişmiş ülkelerde besin maddeleri üretimini geliştirmekti... Sonuç olarak, azgelişmiş ülkelerin ekonomileri tek-yönlü ham madde ve besin maddeleri ihraç eden ekonomiler haline gelmiştir. Bu ülkelerde yabancı sarmayenin elde ettiği kârlar tekrar bu ülkelerdeki yatırımlar için kullanılmamış, ana sermayelerin geldiği ülkelere dönmüştür. Bu kârlar, modern iktisadî gelişmenin gerçek dinamik etkeni olduğunu bildiğimiz herhangi büyük çaplı bir sanayi yatırımı için kullanılmamıştır. Azgelişmiş ülkelerin klâsik kapitalist kalkınma yolunu izliyememelerinin temel nedeni budur". (Economic Development, Planning and International Co-operation, Mısır Merkez Bankası'nda verilmiş üç konferans, Kahire 1961.)

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ülkelerin çoğu eski sömürge zincirlerini birden ya da yavaş yavaş kırıp atmış ve (Amerika'nın uyduları haline gelmemiş olanları) siyasal ve iktisadî bağımsızlık politikalarını izlemeye koyulmuşlardır. Ne var ki, bunlar gerilikten doğan sorunlardan sıyrılamamışlardır daha. Devletin ekonomiyi bir miktar düzenlemesi ve yatırım yapması ile yaratılan uygun ortamla bile, gelişmiş kapitalist ülkelerinki kadar yüksek bir büyüme-hızma ulaşabilmek bunlar için güçtür. Geçen-on yılın iktisadî gelişme tartışmalarının çoğu bu ülkelerin süregelen geriliklerinin yarattığı sorunlar üzerineydi.

Bu süregelen geriliğin nedenlerinden biri, emperyalist yönetimin bıraktığı mirasın hâlâ eg-emen oluşudur. Örneğin, feodal etkenler ve alışkanlıklar oldukları gibi durmaktadır. Başka bir etken de yaşama

düzeyinin son derece düşük olması nedeniyle, kapitalistleri endüstri yatırımlarına özendirecek geniş ve büyük bir iç pazarın mevcut olmayışıdır. Bundan başka ekonomiyi bütünü ile kavrayan bir gelişme plânı, bunu yürürlüğe koyup gerçekleştirecek etkin bir Devlet girişimi (inisiyatif) olmadığı sürece, endüstri yatırımlarının kapitalist için çekiciliğini azaltan pek çok belirsizlik bulunacaktır. Özel sermaye için ticaret (özellikle dışsatım ve lüks dışalım ticareti), arazi alım-satım spekülâsyonu, lüks bina ve konut yapımı alanlarında iş görmek daha kârlıdır. (Örneğin, Birleşmiş Milletler yayınlarından Process and Problems of Industrialisation in Underdeveloped Countries, s. 34'e bakınız. Burada Güney Amerika'dan söz edilmekte, özel tasarrufların lüks konutlar yapımına harcanma eğilimi belirtilmektedir.)

Dünyadaki sömürge ya da eski sömürgelerin iktisadî geriliklerinin sonucu büyük ve gittikçe artan bir eşitsizliktir: Üretim kapasite ve araçlarında, büyüme-hızlarında ve yaşama koşullarında kendini gösteren bir eşitsizlik. Yukarıda andığımız Profesör Nurkse 1949 daki durumla ilgili aşağıdaki tabloyu veriyor (Nurkse, op. cit., s. 63) :

	Dünya gelirinin yüzdesi olarak	Dünya nüfusunun yüzdesi olarak	Adam başına gelir (949 satın alma güçlü Amerikan doları)
Yüksek gelirli ülkeler	67	18	915 dolar
Orta gelirli ülkeler	18	15	310 dolar
Alçak gelirli ülkeler	15	67	54 dolar

Bu üç grup ülkeden en üstte yer alanları A.B. Devletleri, Kanada Batı Avrupa, Avustralya ve Yeni Zelânda idi; en alt grubu Asya, Afrika, Güney-doğu Avrupa ve Lâtin Amerika ülkeleri oluşturuyorlardı.

Aşağıdaki veriler daha yakın bir tarih için (1957) dünyanın başlıca bölgelerinde adam başına düşen göreli geliri göstermektedir. (Buradaki veriler M. Usul ve E.E. Hagen, World Income 1957, M.I.T. Centre for International Studies, Cambridge Mass. Kasım 1959, tarafından yapılmış olan tahminlere dayanmakta olup, adam başına dünya ortalama geliri 100 olmak üzere indeks-sayısı şekline indirgenmilşerdir.)

	1957 yılında adam başına göreli gelir
A.B. Devletleri	620
Batı Avrupa	193
Lâtin Amerika	75
Orta Doğu	45
Afrika	29
Asya	29
[Dünya ortalaması	1001

Görülüyor ki, A.B. Devletlerinde adam başına, Afrika ve Asya'da adam başına düşenin yirmi katı bir gelir düşmektedir; Batı Avrupa için bu oran 6 ile 7 arasındadır. Evvelki tarihimize (1949) dönelim; iktisadî gelişme konusundaki tanınmış bir ders kitabının iki yazarı bu tarih için durumu şöyle özetlemişlerdir : "1949 yılında millî gelir tahminlerine sahip bulunduğumuz ülkelerdeki 2 milyar nüfusun üçte ikisinden fazlası adam başına 55 dolardan daha az gelire sahipti. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğu devamlı olarak sefaletle pençeleşmektedir." (Meier and Baldwin, Economic Developmeat: Theory, History, Policy, New York 1957, s. 10).

Dahası var; yoksul ülkelerde milli gelirin büyüme hızı zengin ülkelerinkinin yarısı kadar ya da bundan ancak azıcık büyüktür. Bunların birçoğunda gelir artışı hızı nüfus artışına güçlükle ayak uydurabiliyor. Bunun sonucu olarak, gelişmiş sanayi ülkeleri ile az gelişmiş ülkeler arasındaki açıklık büyümektedir; eldeki belgeler, bulunduğumuz yüzyılda bu eşitsizliğin dünya ölçüsünde arttığını göstermektedir.

Eşitsizliğe bakmanın başka bir yolu, üretim gücü dağılımını ele almaktır. Bu açıdan bakarsak, 1950 lerin ortalarında dünyada tarımdaki traktör stokunun yüzde 68 inin Kuzey Amerika'da, yüzde 23 ünün Avrupa'da olduğunu görürüz; buna karşılık, Afrika'da sadece yüzde 2, Lâtin Amerika'da da yüzde 3 ve Yakın ve Uzak Doğu bir arada ancak yüzde 1 oranında traktöre sahip bulunuyorlardı. Bunun gibi, tümü ile dünyada elde edilen nitratlı gübrenin Lâtin Amerika sadece yüzde 4 ünü, Yakın Doğu ülkeleri yüzde 3 ünü, Afrika ancak yüzde 1 ini almakta idi. Kullanılmaya hazır elektrik gücü-kapasitesinin üçte ikisinden fazlası Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın önde gelen sanayi ülkelerinde, yüzde 9 dan azı yoksul ülkelerde idi. Elde edilen toplam elektrik gücünün (kilovat saat olarak) az gelişmiş ülkelerde üretilen kısmı yüzde 7 den daha azdı (Meier and Baldwin, op. cit., s. 280; Birleşmiş Milletler, Processes and Problems of Industrialisation in Underdeveloped Countries (New York, 1955,) s. 12, Tablo I).

Dış ticarete gelince, az gelişmiş ülkelerden çoğunun belirgin bir özelliği bunların dışsatım ticaretlerinin büyük ölçüde bir ya da iki ürüne dayanmasıdır. Bu, gerçekten, bu ekonomilerin tek-yönlü gelişimlerinin kendilerini başlıca ifade ediş yollarından biridir; ve bu da tek-yönlülüğü kuvvetlendirip devam ettirmektedir. Böylece, Şili'nin dışsatımının yarısı bakır, Malaya'nın dışsatımının yaklaşık olarak yarısı kauçuk (kauçuk ve kalay birarada dışsatımın üçte ikisidir), Hindistan'ın dışsatımının yüzde 47 si pamuk, jüt ve çaydır; kahve Brezilya'

nın dışsatımının yüzde 45 ini, pirinç Seylan'ınkinin yüzde 45 ini, Filipinler'de şeker yüzde 44 ünü, Mısır'da pamuk yüzde 70 ini meydana getirir. Bunun anlamı şudur : bu ülkeler bir temel ürün bakımından piyasa dalgalanmalarına karşı son derece duyarlıdır; bu aynı zamanda, dış ticareti genişleterek, endüstriyel kalkınmanın araçlarını (örneğin, makine ithal ederek) sağlama çabalarını kösteklemektedir. Çünkü bu ihraç ürünleri için dış talepte hatırı sayılır bir artış, ancak, dışsatım fiyatları adamakılı düşürülürse, söz konusu olabilir. Bu fiyat indirimi ise ek dışalımı ödemek için kullanılacak ek döviz sağlama hedefinin bırakılmasıyla sonuçlanacaktır doğal olarak.

İlkel maddelerin fiyatlarındaki değişmelerin bu gibi ülkeler için nasıl bir önem taşıdığını aşağıdaki hesaplar göstermektedir. Birleşmiş Milletlerin Asya ve Uzak Doğu İktisat Komisyonunun bir raporundaki tahmine göre, ortalama dışsatım fiyatlarında sadece yüzde 5 lik bir değişme, yaklaşık olarak, az gelişmiş ülkelere giden yabancı özel ve kamu sermayeleri ile bunlara yapılan hükümet yardımlarmm toplam yıllık tutarma eşittir. 1948 ve 1956 yılları arasmda birçok ürünlerde yıllık ortalama yüzde 10 un üstünde bir dalgalanma olmuştur; 1957-58 arasındaki bir yıllık sürede ihraç ettikleri malların fiyatlarındaki düşmenin ithal ettikleri sanayi ürünlerinin maliyetindeki yükselme ile birlikte, az gelişmiş ülkeler için 1,5 milyar dolar gibi bir kayba yol açtığı tahmin edilmiştir. İlkel madde fiyatları son yıllarda bir düşme trendi gösteriyor; bu fiyatlar bugün 1950 yıllarına göre yüzde 20-25 kadar daha düşüktür.

Bu azgelişmiş ülkelerin (herhalde Asya ve birçok Lâtin Amerika ülkelerinde buna kuşku yoktur) sınırsız yoksulluklarının yanısıra ortak denilebilecek bir özellikleri de hem ekilen arazinin büyüklüğüne oranla yüksek bir nüfus yoğunluğuna hem de hiç çalıştırılamayan ya da normalin altında iş bulabilen (örneğin, ürün kaldırma süresince ancak mevsimlik iş gören, ya da haftada birkaç gün, yahut her gün birkaç saat çalışan) büyük bir işgücü fazlasına sahip olmalarıdır. Buna uygun olarak kentlerde de topraksızlarla, borç ve açlık zoruyla iş için kentlere akm eden köylülerin meydana getirdiği bir işsizler, ya da düzenli ve belli bir işi olmayanlar, ordusu vardır. Örneğin, Hindistan'da kentlerdeki işsiz ve yarı işsiz sayısının kentlerdeki toplam işgücünün beşte-birini ve dört büyük kentte bunun hemen hemen yüzde 40'a ulaştığı tahmin edilmiştir (B. Higgins, **Economic Development,** s. 44). Tarımın özelliği, (Hindistan'daki çay, Malaya'daki kauçuk, Brezilya'daki kahve plantasyonları gibi, az sayıdaki büyük işletmeler bir yana bırakılırsa), çok küçük aile işletmeleri tarafından yürütülmekte oluşudur.

Bu işletmeler çoğunlukla üzerlerinde yaşıyanlara yetecek bir ürün alınamıyacak kadar küçüktür, kullanılan araçlar o denli ilkel, yararlanılan sulama ve gübreleme o derece yetersizdir ki, işe koşulan büyük miktarda emeğe karşın, dönüm başına elde edilen ürün çok azdır. Ürün-değiştirmede uygulanan ilkel yöntemler ve yetersiz gübreleme, toprağın verim gücünü yitirmesine ve elde edilen ürünlerin nicelikçe de nitelikçe de bozulmasına yol açmaktadır. Düşük prodüktivite, işleri iyileştirmeye ya da kötü yıllara bir yedek ayırmaya pek az elverir. Bununla elele giden noksan-beslenme, salgınların daha sık, daha yaygın, çalışma heves ve etkinliğinin daha düşük olmasına vanr. Az gelişmiş ülkelerde yoksulluk ve geriliğin toplumu saran koşullarını yaratan çeşitli 'kısır döngüler'den biridir bu.

Tarımdaki bu cüce işletmelerin çoğunluğu 'kendi geçimine yetme ekonomisi' denilen (buna ancak canı tende tutma ekonomisi demek daha uygun olabilir) şeyi temsil eder. Kira ve yergilerin ödenme baskısından doğanın dışında, piyasa için bir fazla yaratılamaz. Bundan ötürü, kentlere giden ve sanayi için elde edilen tarım ürünleri arzı, sınırlı olur ve tarımsal prodüktiviteyi yükseltecek tedbirler alınacak olsa bile, piyasaya çıkarılacak tarım ürünleri fazlası büyütülemiyebilir. Prodüktivite artışının yol açtığı üretim fazlası ya köydeki tüketimin artması ile ya da yarı-işsiz insangücü yedeklerine yeni katılmalar sonucu yökolabilir. Bu, endüstrinin büyümesini sınırlandıran canalıcı önemde bir 'tıkanıklık' yaratır. Endüstriyel gelişme (örneğin, bir Devlet kalkınma plânı ile) başarılı şekilde hızlandırılsa ve kentlerde çalışma fırsatları artırılsa bile, kalabalık tarım alanlarından endüstriye doğru olacak emek aktarımını köyden kente doğru buna uygun ve koşut bir tarım ürünleri akımı izlemiyebilir. Böylece endüstriyel istihdamdaki genişleme ve bununla birlikte kentlerin talebi, esnek olmayan bir tarım ürünleri arzı ile karşı karşıya kalabilir; böylece, plâncılar ya besin maddelerinin fiyatlarında şiddetli bir yükselişe göz yummak ya da dışarıdan besin maddesi ithal etmek yollarından birini seçmek durumunda kalırlar. Bu durumda, doğrudan doğruya tarım kesiminin toplumsal ve iktisadî örgütlenişinde girişilecek bir değişiklik, endüstriyel gelişmenin temel koşulu olarak kendini gösterebilir.

Bugün hayli geniş ölçüde anlaşılmıştır ki, iktisadî plânlama önlemleri olmaksızın, az gelişmiş ülkelerde endüstriyel gelişme ve büyükçe bir büyüme hızı elde edilemez. Fakat yatırım ve kalkınma ile ilgili girişimlerin, piyasalar ve kâr marjları üzerinden gözlerini ayırmayan özel firma ve bireylere bağlı bulunduğu kapitalist ekonomide, kâğıt üzerindeki bir plânın varlığı çok şey ifade etmez. Kalkınma hâlâ belirttiğimiz türden engel ve sınırlamalarla karşı karşıyadır; plân he-

defleri, bunlara varmayı sağlayacak araçlar olmadan, uygulamada gerçeklik kazanamamış yüksek ve güzel ümitler olarak kalırlar. Böylece Devlet, belki, para politikası, vergileme, bazı denetlemeler ve benzeri yollarla durumu etkileyebilir. Ancak bütün bunlar, aslında, dolaylı ve az gelişmiş ülkelerin çoğundaki mevcut koşullar altmda zayıf ve entipüften araçlardır. İktisadî kalkınmaya bir itme gücü sağlamak için büyük ölçüde Devlet yatırımları ve bunlarla birlikte geniş ölçüde devletleştirilmiş sanayi ve kamu hizmetleri kesimi gereklidir. Bu kamu kesiminin kârları, sürekli ve başka yatırımların gerektirdiği malî araçları sağlıyabilir. Bu türlü yatırımlar, sistem içinde engelleri ve tıkanıklıkları yenecek ve genişlemeler yaratacak kilit noktalara yöneltilebilir; ve bu yoldan, gelişmeye bir ilk hız, bir ilk hareket, kazandırıldı mı bunun sürekliliği sağlanabilir.

Ne var ki, tarih olduğu yerde durmamaktadır; ve bu olasılık, bu ülkeleri çok geçmeden can-alıcı bir sorunla yüz yüze getirir. Az gelişmiş ülkelerin bugün gitgide daha çok karşı karşıya kaldıkları durum, bile bile bir sosyalist tipde kalkınma politikasını benimseyip benimsememektir. Bu ülkeler, hareketsizliğe gömülmek istemediklerinden, yabancı sermayeye güvenmek ve kalkınmayı tekelci sermayenin dar bir alan içinde kalan çıkarlarının keyfine bırakmaktan başka anlama gelmiyen, geleneksel kapitalist yolu mu izlemelidir, yoksa, bir sosyalist yol seçip ülkenin toptan gelişmesi ve halkının tümünün yararına olacak bilinçli ve plânlanmış bir kalkınmanın mı peşine düşmelidirler?

XIV

SOVYET {KALKINMASI

İç-savaş ve dışarıdan gelen saldırlara karşı yürütülen savaşların geride bıraktıkları çöküntünün onarılması tamamlanır tamamlanmaz, daha 1920 lerin başlarında, Sovyet Hükümeti Rusya'yı yoksulluk ve gerilikten kurtarmanın biricik yolu ve sosyalizme geçişin ana temeli olarak bir sanayileşme politikası kabul etmişti. 19 uncu yüzyılın sonlarına doğru ve Birinci Dünya Savaşı'na ön-gelen yıllarda sanayi alanında bazı gelişmeler olmuştu. Moskova'nın kuzey-batısmda tekstil, Güney Ukrayna'da (ve o zamanki başkent St. Petersiburg'da), daha çok, demir yolu yapımının doğurduğu talebi karşılamak üzere, bir miktar kömür ve demir ile çok küçük bir makina endüstrisi kurulmuş, Sibirya'da bazı madenler işletilmekte, Baku ve Trans-Kafkaslar'da petrol çıkarılmasına başlanmış bulunuyordu. 19 uncu yüzyıldan 20 nciye geçildiği sıralarda, trans-Sibirya demiryolları dahil, hızlı ve geniş bir demiryolu yapımına girişilmişti. Daha önce gördüğümüz gibi, 1880 lerden başlıyarak sanayi üretimindeki büyüme hızı İsveç'in ulaştığı düzeyi bulmuştu (hattâ 1890 ların coşkunluk yıllarında kısa bir süre için yüzde 8'e yükselmişti). Bu endüstriyel gelişmenin büyük kısmı, yabancı sermaye ile sağlanmış, kuruluş ve yönetimde yabancı yönetici ve teknisyenlerin yardımlarının büyük yeri olmuştur. 1914'de Donetz kömür havzasındaki sermayenin yaklaşık olarak yarısı, demir madenlerine, madensel eşya yapımcılığına ve petrol alanına yatırılmış sermayenin beşte dördünden fazlası, yabancı sermaye idi.

Ne var ki, savaş-öncesindeki bu gelişmeye karşın, Birinci Dünya Savaşı sırasında fabrikalı sanayide çalıştırılan toplam işçi sayısı ancak 2 ile 3 milyon arasında idi, buna demiryollarında ve madenlerde çalışanları da eklersek 4 ile 5 milyon arası bir miktar elde ederiz. Birçok fabrika işçisi ve özellikle Güney Rusya'daki maden işçileri, köyle olan bağlarını koparmıyor ve ürün kaldırma mevsiminde ailelerine yardım etmek için köylerine dönüyorlardı. Küçük atölyelerde çalışan işçilerin sayısı fabrikalarda çalışanların iki katı idi. Toplam nüfusun

beşte-dördünden fazlası geçimini topraktan sağlıyordu. Bundan ötürü, bu temelinden geri kalmış tarım ülkesinde endüstri şuraya buraya serpilmiş küçük 'adacıklar'dan öteye bir şey değildi. Bazı büyük derebeyi malikâneleri bir yana, tarım toprakları küçük işletmelere bölünmüştü; kullanılan araçlar yetersiz, uygulanan yöntemler ilkel, alınan ürün düşüktü (İtalya'da elde edilenden az, Fransa'dakinin yarısı kadar ve Hindistan'da almandan çok fazla değildi). Aynı zamanda tarımsal nüfus fazlası vardı. Bu, eldeki ekilebilir topraklar üzerinde nüfus baskısı yaratan fazlayı bir Sovyet iktisatçısı 1920 lerin sonlarında 8 ile 9 milyon arasında tahmin etmişti. İhraç ettiği şeylerin büyük kısmı, madenler, petrol ve kereste ile birlikte, tarım ürünleri idi; Rusya o sıralar dünyanın başlıca tahıl ihraç eden ülkelerinden biriydi ve dışalımı sanayi ürünleri ve endüstriyel ham maddelerden meydana geliyordu. Böylece, Rusya başlıca yönlerden geri bir ülkenin, bundan önceki bölümde gördüğümüz, niteliklerini taşımaktaydı.

Ama, Sovyet Hükümetinin sanayileşme ilkesini 1920 ler gibi nispeten erken bir tarihte kabul etmiş olmasına karşm, bunun uygulanmasına araçlık edecek ayrıntılı bir politikanın saptanıp üzerinde görüş birliğine varılması ve sonunda bunun 1928 yılında Birinci Beş Yıllık Plân olarak ortaya çıkması için gene de birkaç yıllık bir zamanm geçmesi gerekmişti. Bu can-alıcı önemdeki politika kararma 1920 lerin orta ve son yıllarını kapsıyan yoğun tartışmalardan sonra varılmıştı.

Bu tartışmalar iki temel ve birbirine bağlı sorun etrafında toplanıyordu. Endüstriyi genişletecek, onu daha yüksek bir teknik düzeyde yeniden kuracak ve böylece emek prodüktivitesini yükseltecek yatırım fonları hangi kaynaktan elde edilebilirdi? Sosyal emek prodüktivitesinde böyle bir artışın —bütün nüfus için adam başına daha fazla tüketim malı sağlanacağından— yaşama düzeyini yükseltmeninin temel ön-koşulu olduğu apaçık bir şeydi. Ne var ki bunu yükseltmek yeni sanayi fabrikalarının açılmasını (ya da eskilerinin onarılıp yenilenmesini) ve bunların yeni ve o günün makineleri ile donatılmasını gerektiriyordu. Bunun için metal gerekliydi; söz konusu makineler dışarıdan sağlanmadıkça (gerek iktisadî gerek siyasal nedenler dolayısıyle bu konudaki olanaklar çok sınırlı idi), demir ve çelik fabrikalarının sayısında hızlı bir artış sağlanması ve karmaşık bir makine endüstrisi yaratılması zorunlu idi. Gelişmenin ilk aşamasını atlamak üzere, birkaç yıl için bile olsa makine ithal edebilmek, (başlıca dışsatım nesneleri olan) tahıl dışsatımını arttırmanın yollarını bulmak demekti; (gerekli ve uygun miktarda dış borç sağlama söz konusu olmadığından) artan dışalımı ödemek için gerekli yabancı parayı elde etmenin bir başka yolu yoktu. Ya bir kısım besin maddesini halkın elinden alıp

onun zaten düşük olan yaşama düzeyini daha da alçaltmadan, ya da köylü-çiftçileri daha çok üretime ve bundan daha büyük bir fazlayı piyasaya getirmeye, bir şekilde, zorlamadan, bu nasıl yapılabilirdi? Gerçekten, endüstri ve endüstriyel istihdam genişletilecekse, kentlerdeki artan işçi nüfusu beslemek için daha fazla besin maddesine (aynı zamanda pamuk gibi ham maddelere) nasılsa gereksinme duyulacaktı.

İşte bu noktada ikinci çok önemli sorun tartışılmaya başlanıyordu: Sovyet Devleti (sosyalist endüstri ile birlikte) ve köylü halk arasındaki ilişki sorunu idi bu. Bütün devrim ve iç-savaş ve savaştan sonraki kendine geliş yıllan boyunca Lenin'in ilkesi endüstriyel işçi smıfı ile köylüler (yani, büyüik çoğunluğu meydana getiren fakir ve orta tabakadan köylüler) arasında sıkı bir işbirliği kurmak ve yürütmek olmuştu. Köylü üzerine, köylünün emeğinden ve zaten dar olan tüketiminden endüstriyel gelişmenin gerektirdiği fonları (o zamanlar bazılarının yandaşlığını yaptıkları gibi) elde etmek amacıyla, çok fazla siyasal ve iktisadî baskı yapılması halinde nüfusun bu iki büyük kesimi arasındaki bağ kopmaz mıydı? Çok önemli bir yönden o sıradaki durum son derece ciddi idi. Piyasaya çıkarılmakta olan tahıl fazlası, devrim öncesi günlerdekinden daha azdı, o zamankinin yarısı kadardı. Bunun nedeni şuydu: 1917 yılındaki toprak reformu toprak ağalarının ve büyük çiftçilerin **(kulaklar)** topraklarını yoksul köylülere dağıtmış ve köyde gerçekleştirilen daha geniş eşitlik, köylülerin ürettiklerinin daha büyük kısımlarını kendilerinin tüketmeleri sonucunu doğurmuştu. Piyasaya çıkarılacak bir fazla elde etmek amacıyla, daha zengin, **kulak** türünden, çiftçiler daha toprak satın almak ya da kiralamak ve daha fazla işçi çalıştırmak yönünde cesaretlendirilebilirlerdi. Ama böyle bir hareket, köylü-üreticiler arasından çıkacak civciv kapitalistlerin, dünyanın her tarafındaki gibi, sermaye biriktirip bunu ticaret ve ödünç verme işlerine yatıran ve böylece 'durumları gittikçe iyileşen' bir zengin çiftçi sınıfının, taşra kapitalizminin yeniden doğuşuna göz yummak ve destek olmaktan başka bir şey olamazdı.

Ne var ki, bu çıkmaz'dan bir şekilde kurtulunduğunu varsaysak bile dert bitmiyordu. Sanayileşme politikası derhal bir başka sorunla karşı karşıya geliyordu. Daha evvel gördüğümüz gibi, kapitalist ülkelerin geçmişteki geleneksel gelişme modelinde her şeyden önce, tekstil, kumaş, besin maddeleri gibi, tüketim malları endüstrileri gelişiyordu; sermaye malları endüstrilerinde daha hızlı bir büyüme ancak hayli ileri bir aşamada görülüyordu. Bu 'önce tekstil[1] politikası diye bilinir olmuştur. Gelişmiş bir ağır endüstrinin (yakıt, madeni eşya,

makine sanayii) olmaması halinde, çoğu ülke, demiryolları için gerekli demir ve çeliği ithal ettiği gibi, yeni endüstrileri donatmak için gerekli makinaları da ilk zamanlarda dışarıdan getirmiştir. Sosyalist endüstrileşmenin kendine örnek alacağı doğru model bu muydu? Yoksa, seçilebilecek bir başka yol var mıydı?

Pazara getirilen ham madde ve besin maddeleri fazlasını arttırmak için köylünün zorlanması yerine daha çok gönlünün edilmesi zorunlu olsaydı, geleneksel gelişme biçimini benimsemek doğru olabilirdi; çünkü köylüyü daha fazla tahıl ya da pamuk üretip satmaya özendirmenin tek yolu, ona karşılık olarak daha fazla sanayi malı teklif etmekti; bunun gerçekleştirilmesi de gelişme sürecinde hafif tüketim malları endüstrisine öncelik verilmesine bağlıydı. Bu gelişme çizgisinin izlenmesini savunan (sağ kanat eğilimi diye anılan) güçlü bir düşünce akımı da vardı. Bu, üzerinde dikkatli ve göreli olarak yavaş yol alman bir gelişme yöntemiydi; bu yol izlendiği takdirde, daha fazla endüstriyel tüketim malları üretimi, köyden kente hızlandırılmış bir tarımsal ürünler akımı ile elele gidecek biçimde, tarımla endüstri arasında dikkatli bir dengenin kurulup sürdürülmesi gereklidir.

En sonunda, bugün herkesin geniş ölçüde Sovyet endüstrileşme yöntemi diye bildiği bir çözüm yolu benimsenmişti. Her şeyden önce, yüksek bir sanayileşme hızı ile tarımın kollektifleştirilmesi —bireysel köylü topraklarının büyük boyutlu kooperatif ya da kollektif çiftlikler biçiminde birleştirilmesi— yönünde bir hareket elele gideceklerdi. Bu yoldan iki soruna çözüm yolu bulunmuş oluyordu. İlkel yöntemlerle çalışan, düşük verimli, ve bir yukarı **kulak** tabakasının doğması yoluyla, kapitalizmin yeniden dirilmesi konusunda sürekli bir tehlike oluşturan bireysel köylü tarımınm yerini kollektif ya da sosyalist biçimde bir tarım alıyordu. Aynı zamanda makinalaşmanın temeli atılıyor ve böylece piyasaya getirilen fazlayı arttırma olanağı sağlanmış oluyordu. Endüstriyel gelişme, yavaş yavaş ve kılı kırk yararcasına olana karşıt, hırslı bir hızla yol alacak biçimde planlanıyordu. Kalkınma dürtüsünün zayıflayıp yok olmasına fırsat verilmiyordu; buna tam karşıt olarak, endüstrinin her düzeyindeki öncü kişilerin ve Parti'nin tüm üyelerinin katıldıkları bir kampanya ile canlı ve güçlü tutuluyordu. Bundan başka, geleneksel gelişme biçimi bir yana itilmiş, hafif endüstri yerine, ağır endüstri kurulmasma öncelik verilmişti; her şeyden önce, elektriklendirme, demir ve çelik, makine yapımı alanlarına önem verilecekti. Bu yeni tip gelişmenin nedeni, ileride göreceğimiz gibi, makine ve madenden şeyler yapan ve elektrik gücü üreten endüstrilerin üretim kapasitelerinin büyütülmesiyle ekonominin bütün dallarının ilerideki gelişme olanaklarının arttırılıyor olmasıydı.

Bazı ürünlerin aşağıdaki büyüme hızlarından (hepsi de fiziksel birimlerle ölçülmektedir) sanayileşmenin savaş öncesi ilk can-alıcı döneminde başarılmış gelişme üzerine bir görüş elde edebilir. 1927 den 1937 ye değin, ilk iki Beş Yıllık Plân dönemini kapsayan on-yıl boyunca, elektrik gücü üretiminde 7 ile 8 kat arasında artış olmuş, demir ve çelik üretimi 4 kat yükselmiş, kömür üretiminde 3 1/2, çimento üretiminde 3 kat artma görülmüş, petrol üretimi 3 kattan biraz az bir artış göstermiştir. Bu dönemin başta gelen başarılarından biri de, çok çeşitli yeni makine endüstrisinin kurulması idi: bunun (ürünlerinin çeşitliliğinden ötürü fiziksel birimlerle ölçülemeyen) büyüme-hızı biraz önce andığımız temel ürünlerinkinden çok daha büyüktü. Motor ve uçak yapan, alümünyum gibi demirden gayrı maden işleyen endüstriler ilk kez olarak büyük başarılar ve büyük özveriler dönemi olan bu on-yıllık sürede başlatılmışlardı. Bu arada tekstil ve giyim eşyası gibi tüketim maddeleri üreten endüstriler, sermaye mallarınınkinden hayli aşağı bir hızla büyüyorlardı— bunların hızı değerlerininkinin yarısından önemli miktarda daha azdı.

Savaş ve düşman işgali, katlanılan acı ve yitirilen insan varlığı olarak, sınırsız büyüklükte bir bitkinliğe yol açmış ve Sovyet ekonomisini sekiz yıllık bir gerilemeye uğratmış olmasına karşın, kömür, petrol, elektrik ve çelik gibi ürünlerin üretim-kapasiteleri bugün bundan 30 yıl önce ilk Beş Yıllık Plânın başlatıldığı zamandakinin 10 ile 20 katı olan bir düzeydedir. Doğru bir büyüme-hızı elde etmek gereği ile 1940 lan içine alan savaş on-yılının büyük kısmını hesap dışı barakmamız gerektiği için, varılan sonucu, 25 yıllık barış içinde geçen kuruluş döneminin başarısı saymak yerinde olur. (Daha önce gördük ki, Rostow gibi, kimi Amerikalı yorumcular bu söylediğimizi gözönüne almamaktadırlar; başlangıç tarihi ile devre sonu olarak alınan tarih arasındaki büyüme ortalamasını tam yıl sayısı olan 30-35'e göre hesaplamaktadırlar). Belirtmiş olduğumuz gibi, savaş sonrasının yeniden kuruluş işinin sona erişinden bu yana sanayi üretimi yıllık ortalama yüzde 10 luk bir hızla artmıştır : "tüm nüfusun her bireyi başına üretim olarak, en güçlü ve en zengin ülke olan A.B. Devletleri"ne (20 yıllık uzun süreli plânla) ulaşmayı kendisine uzun dönem amacı olarak benimsemiş olan bugünkü atılımın temeli bu gelişme hızına dayandırılmaktadır. Bu arada, 1950'ler geride bırakılırken, temel endüstrilerde savaşa ön-gelen on-yıldaki düzeyin aşılması sonucu olarak, tüketim düzeyi de göze batacak ölçüde yükselmiştir; bugüne değin sermaye malları kesimindeki büyüme hızı tüketim malları kesimindekinden daha yüksek bir düzey göstermiş olmakla beraber, iki kesimin büyüme hızlan arasındaki açıklık çok kapanmıştır. 1953 yılından bu yana

tarım alanında daha önceleri görülen geri kalış önlenmiştir;* bu yılla 1960 aradmda tanmsal üretim yüzde 60 kadar arttırılmıştır.

Aşağıdaki tablo başlıca ürünlerin üretiminde 1928 ile bugün (yani, bu satırların yazıldığı sırada sona ermiş son yıl olarak 1962 yılı) arasında görülen gelişmeyi karşılaştırmalı olarak özetliyor. Karşılaştırma amacı ile son savaş öncesi yılı olan 1940 ile 1950 yılının rakamları da tabloya eklenmiştir.

	1928	1940	1950	1962
Çelik (min. ton)	4.3	18.3	27.3	78.3
Kömür (min. ton)	35.5	166.0	261.0	517.0
Petrol (min. ton)	11.6	31.0	37.9	186.0
Elektrik (mir. klw. s.)	5.0	48.3	91.2	369.0
Madensel gübre (min. ton)	.13	3.2	5.S	17.3
Motorlu araçlar (bin)	.84	145.0	363.0	578.0
Traktör (bin birim)	1.3	31.6	108.0	287.0
Çimento (min. ton)	1.8	5.7	10.2	57.3
Deri ayakkabı (min. çift)	58.0	211.0	203.0	456.0
Pamuklu dokuma (min. met. kare)	2678.0	3954.0	3899.0	4900.0
Yün. dok. (min. met. kare)	86.0	119.0	155.0	469.0
Ket .dok. (min. met. kare)	174.0	285.0	282.0	485.0
ipekli dok. (min. met. kare)	•e	77.3	129.7	787.0
Tahıl (min. ton)	73.3	85.5	81.2	147.0

[4] Çiftçiler için fiyat dürtüsü yaratma politikasında yapılan ciddi hatalar yûzünden bazı evcil hayvanlar, özellikle inekler, 1950'lerin başlarında epeyi azdı. Gerçekleşen tahıl üretimi daha önceki (hasat kayıplarını hiç hesaba katmamış olan bir tahmin yöntemiyle elde edilmiş oldukları için şişik görünen) resmi verilerin gösterdiğinden çok aşağıda idi. Bundan sonra 'ambar-ürünü' denilen şeye dayanan düzeltilmiş veriler yayınlandı.

XV

BAZI YATIRIM SORUNLARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ve özellikle geçen on-yü süresince, az-gelişmiş ülkelerin sorunları ile ilgili olarak büyüme ve gelişme üzerine çeşitli düzeylerde geniş ölçüde tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar, özel sorunlar ya da bölgeler üzerinde Birleşmiş Milletler' ce hazırlanan raporlar ve Hindistan gibi ülkelerdeki kalkınma plânlan ile ilgili tartışmalardan, iktisat kuramcıları arasında birbirleriyle yarışan 'büyüme modelleri' ya da yatırım-politikası ilkeleri üzerinde yapılan tartışmalara değin, geniş bir alanı kaplamıştır. Aynı zamanda bu konu üzerinde özellikle Amerika'da yazılan ders kitaplarının sayısı son yıllarda çığ gibi büyümüştür.

Baştan sona, bu tartışmalarda hattâ bunların en kuramsal olanlarında bile, bizim başta belirttiklerimize benzer, birtakım pratik sorunlar ele alınmıştır. Her şeyden önce, "kalkınma özel kapitalistlerin eylem ve girişimlerine mi bırakılmalı? yoksa bir ölçüde Devlet ve hükümet kurumlan tarafından yürütülecek bir planlama zorunlu mudur?" sorusu ile karşılaşılıyor. Birinci yol seçilirse, geleneksel biçimde Dünya Bankası gibi (çok kez de facto Amerika'nın buyruğu altında bulunan) uluslararası kurumlar kanalı ile azngelişmiş ülkelere yapılan teknik yardımlardan ve sağlanan borç-paralardan yararlanmak elbette konu dışı değildir. Sanırım, tartışmalara katılmış iktisatçılann çoğunluğunun bu görüşlerden ikincisini benimsediği söylenebilir. Fakat, (özellikle A.B. Devletlerinde ve daha küçük ölçüde de az gelişmiş ülkelerin 'Batı'da eğitim görmüş' iktisatçıları arasında) 'hür piyasa ekonomisine her hangi bir yoldan el-uzatılmasına ve Devlet harcamaları ile yatınmlannm ne biçimde olursa olsun önemli bir miktarda arttırılmasına karşı olan güçlü bir azınlık varlığını sürdürmektedir. Bunlar derler ki "bu özel sektörün hevesini kırar, yabancı sermayeyi korkutup kaçırır, 'iktisadî olmayan' politikalara ve savurganlığa yol açar" —iktisadî plânlamaya ilişkin 'tehlikeli düşünceler'e yüz verilmemesi konusundaki özendirmelere dokunmuyoruz bile. (Tanınmış bir Ameri-

kan iktisatçısı daha yenilerde Hindistan'daki plânlı kalkınmayı desteklediği nedeniyle, bu ülkeye yapılan iktisadî yardımların kesilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmüş ve savunmuştur.)

Bu geniş, "plânlama mı yoksa serbest piyasa mı, Devlet yatırımları mı yoksa özel yatırımlar mı" sorusuna ek olarak, plânlı olsun olmasın, kalkınmanın izleme zorunda olduğu genel çizginin seçimi sorunu vardır. Kalkınma, ilk önce tarımda ve tarımsal ürünleri işleyen endüstrilerde, sonra şimdi kendileri için bir piyasa yaratılmış olan hafif tüketim malları endüstrilerinde ve ancak çok zaman sonra hayli mekanikleşmiş modern teknikli ağır endüstride yatırımda bulunulması gerektiği örneğini veren, yukanda kapitalist ülkelerin geçmişteki geleneksel politikaları diye tanımladığımız yolu mu, yoksa toplumcu kalkınma yolu ve biçimi diye bilinen kalkınma yolunu mu izlemelidir?

Kalkınmanın biçimi ya da kalıbı ile ilgili bu sorunun altında birbiri ile ilintili olmakla beraber ayrı ayrı ele alınacak bir sürü başka sorun yatmaktadır: dış ticarete ve iç kaynakların özellikle fazla işgücünün harekete geçirilmesine verilecek önem, çeşitli endüstri ya da kesimlere tanmacak öncelik-sırası, bunların belli dönemlerdeki büyüme hızları, ekonominin bütünü ve belli endüstriler için tekniğin ya da üretim yöntemlerinin seçimi. Bunlar, kuramsal bir biçimde ele alınmadan (ve kuramsal düşünmede en önemli noktalar üzerinde durmayı sağlıyacak kuramsal birtakım sadeleştirmelere gidilmeden) pek kesin yargılara varılamayacak sorunlardır. Ama buna girişmeden önce, kuramsal tartışmalarda ortak bir kullanım düzeyine erişmiş bir-iki genel kavramı gözden geçirmek ve oldukça yaygınlaşmış bazı yanlış anlamaları yoketmek yararlı olacaktır.

Bunlardan ilki ve en bilineni, yatının oranı kavramıdır. Bu, genellikle, yapılmakta olan yatırımların toplam gelir ya da ürüne (output) oranı olarak tanımlanır : yani, kaynaklann eldeki sermaye donatımı, makineler, binalar ve işletme sermayesi (yan işlenmiş maddeleri içine alan mal stoku) varlığına eklenmek için ayrılan kısmı. Şimdi ifade ettiğimiz şekliyle bu oran, net yatırımları (ya da yeni yatırımları) gösterir, ve sermaye mallan endüstrilerinin ürününün (output) aşınıp yıpranan donatımı ya da harcanmış stoklan yenilemeye giden kısmın üstünde ve ötesinde kalan kısma (artı işletme sermayesindeki artış) eşittir. Bundan ötürü, bununla net millî gelir ya da hasıla (output) —yani, sözü edilen yıl içinde sermayedeki aşınma ve elde bulunan işletme sermayesindeki eksilme karşılandıktan sonraki toplam hasıla (ya da gelir) — arasında bir bağlantı bulunmak gerekir. Bununla beraber, bazen heriki miktann safi (net) olarak değil fakat

gayri safi olarak tanımlandığı görülür : yani, yatırımlar, eldeki sermaye mallarının aşınma ve yıpranması için ayrılacak kısım birbirinden ayrılmaksızın, sermaye mallan üretiminin tümünü içine alır veya o yılki aşınma için düşme yapılmaksızın toplam üretim ya da gelirle bağlantılı olurlar.

Bu ikisi arasmdaki farkı göstermek için, A.B. Devletlerinde safi-yatırımların, salt büyüklük olarak gayrî-safi yatırımların aşağı yukarı yarısı büyüklüğünde olduğuna işaret edilebilir. S.S.C. Birliğinde bu oran hemen hemen üçte-ikidir. Elde bulunan sermaye varlığı ne kadar büyük olursa, (diğer şeyler değişmeksizin) gayri-safi yatırımların safî yatınmlara oranının o kadar büyük olacağı besbellidir. Çünkü, yenilecek toplam aşınma ve yıpranmanın büyüklüğü eldeki sermaye varlığının büyüklüğüne bağlıdır.

Bu yatırım-oranı, ister safî ister gayrî safî olsun, farklı durumlarda önemli değişiklikler gösterir; ve bu değişiklik büyüme hızındaki farklılıkların nedenlerinden biri olur. İngiltere'de net yatınm oranının son yıllarda yüzde 8 ile 10 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Batı ve Kuzeydeki diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında düşük kalan bir orandır bu : aynı oran Hindistan'da aşağı yukarı yüzde 7; S.S.C. Birliği'ninde (1959 yılı için) yüzde 27 gibi yüksek bir düzeydedir. Net yatırımları gayrî safî yatırımlardan kesinlikle ayırıp tanımlamanın bir güçlüğü şudur: eski makineler ve üretim araçları modern ve geliştirilmiş tipteki yenileriyle değiştirildiği zaman, üretim etkinliği hemen hemen kesinlikle artar. Şimdi değişmenin ne miktarının sırf eski araçlarm yenileriyle değiştirilmesinden ne miktarının üretim gücünü arttırmak için yapılan yeni ek yatırımlardan ileri geldiği nasıl ölçülecektir?

Sermaye İkinci olarak, sermaye katsayısı ya da sermaye-ürün (output) oranı (bazan yatırım-ürün oranı da denilir) kavramı vardır. Bu kavram belli bir üretim kolunda kullanılan sermaye değeri[5] ile belli bir (genellikle bir yıl olarak alınan) döneme göre ölçülen ürün değeri arasındaki bağlantıyı ifade eder. Sözü edilen oran, endüstriden

[5] Zaman zaman bunun (yalnız) sabit sermayenin ürüne oranı olarak yorumlandığı, işletme sermayesinin (ya da mütedavil sermayenin) hesaba katılmadığı görülür. Örneğin, son zamanlardaki Sovyet yayınlarında ürün fondoemkost'u terimi üretimi genellikle bu anlamda (yâni, 'temel fonlar' denilen varlıkların ürüne (output) oranı olarak) kullanılıyor; bunun gibi fondovooruzhennost'u terimi de genellikle 'temel fonlar'ın emeğe oranını anlatmak için kullanılmaktadır. İşletme sermayesi toplam (net) yatırımların beşte biri ile üçte biri arasında bir yerde olabilir. Buna uygun olarak da, hesaba katılması sermaye-ürün oranını 1/4 ile 1/2 arasında bir değer kadar büyütebilir.

endüstriye değiştiği için, örneğin, teknik değişmenin ve salt teknik değişmenin niteliğinin sonucu olarak, zaman içinde de değişmektedir.[8] Bir ülkenin tümü için söz konusu olduğu zaman belli endüstrilerdeki sayısız farklı oranların meydana getirdiği toplam (aggregate) bir oran olur; şunu unutmamak gerekir ki, bu toplam oran söz konusu ülkede şu ya da bu endüstrilerin ağır basmasına bağlı olarak yüksek ya da alçak olabilir. Bu oran, sermaye donatımından yararlanma yoğunluğunun etkisi altında da kalabilir. Sermaye donatımının bir kısmı boş duruyor ya üa ancak kesik kesik kullanılıyorsa (bir başka deyimle, aşırı kapasite varsa) yükselme eğiliminde olur. Buna karşılık eldeki üretim araçları hiç boş kalmayacak biçimde sürekli çalıştırıldığı ölçüde, düşük kalma eğilimini gösterir. Bu yüzden coşkunluk yılları ile durgunluk yılları arasında değişme gösterebilir; bunun için, bu oranı değişmeyen ve değiştirilemeyen bir şey sanmak yanlış olur. Örneğin, Profesör Oskar Lange, plânlı ekonomilerin aşırı kapasite sorununu bir sorun olmaktan çıkarabilmeleri ve tam-kapasite düzeyine yakın daha kararlı bir üretim akımını devam ettirebilmelerinden ötürü, bunun sosyalist ülkelerde kapitalist ülkelerdekinden daha alçak olabileceğine işaret etmiştir. (Lange, **Introduction** to Econometrics (Warshaw and London, 1959), s. 288. Kendisinin Polonya için 1950-5 arasında hesapladığı oran 1 gibi düşük bir değerdir).

Batı Avrupa'nın ve Amerika'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri için bu oran aşağı yukarı 3 ya da 4 gibi bir değere sahip bulunmaktadır. Bunun anlamı şudur : yıllık ürünün her 1 liralık kısmının üretimi için 3 ya da 4 lira değerinde bir üretken sermaye gereklidir; başka türlü söylemek istersek, 100 liralık ek yatırım yılık ürün ya da millî gelirde ortalama olarak 25 ile 33.33 lira arasında ek gelir sağlayacaktır. (Burada 'ortalama' oran ile 'artış' oranı — ya da yatırım oranı— diye anılan şey arasında herhangi bir fark olmadığı varsayımına dayanılıyor). Savaş sonrası yılları için bazı Asya ülkelerinde şu oranlar hesaplanmıştır : Japonya 4.7, Seylan 2.6, Hindistan 2.3, Malaya 2.3, **(Programming Techniques for** Economic **Development,** Birleşmiş Milletler Asya ve Uzak-Doğu İktisat Komisyonu (Bangkok 1960), s. 11. (Burada

[8] Bununla (tam değil kabaca, Marx'm 'sermayenin organik bileşimi' dediği şey olan) sermaye-emek oranı arasında şu bağlantı vardır: Sermaye-ürün oranı = sermaye-emek oranı **bolü** emek prodüktivitesi. Bundan ötürü, daha mekanikleşmiş üretim yönünde bir değişiklik olursa, sermaye-emek oranı yükselebilir. Bunun iki katına çıktığını varsayalım. Yeni üretim yöntemi sonucu, emek prodüktivitesi de iki katına çıkmışsa, sermaye-ürün oranı değişmemiş olur; fakat emek prodüktivitesi iki kattan daha az büyüyecek olursa, sermaye-ürün oranı yükselir.

"Seylan, Hindistan ve Malaya için bulunmuş olan alçak değerlerin halen elde bulunan kullanılmayan kapasitelerden daha iyi yararlanılmış olmasından ileri gelebileceği" belirtilmiştir).

Modern büyüme kuramlarında çok sık geçen bir eşitliğe göre, bir ülkenin iktisadî büyüme hızı yatırım oranının genel sermaye- ürün oranına bölümünün sonucuna eşittir (bu, "bir basit aritmetik özdeşlik" denilen şeydir). Şimdi bir ülkenin millî gelirinin 100'e (bu milyon ya da milyar lira, dolar, sterlin, rupi ya da peso olabilir) eşit olduğunu ve, net yatırım oranı onda bir ise, bu ülkenin 10'a eşit miktarı yıllık olarak yatırdığını varsayalım Sermaye-ürün oranı 4 ise, 10 büyüklüğündeki yıllık yatırım millî gelirde $2\frac{1}{2}$ büyüklüğünde bir artış meydana getirme sonucunu doğurur : Şöyleki,

$$\frac{10}{100} : \frac{4}{1} = \frac{2\frac{2}{1}}{100}$$ Sermaye-ürün

oranı 2 olsaydı, büyüme hızı yüzde 5 olurdu.

Sıra yanlış görüşlere geldi. Biraz önce yaptığımız türden bir hesap, çok kez, geri kalmış ülkelerin içinde bulundukları gerilikten kendi çabaları ile çabucak kurtulabilmeleri konusunda karamsar sonuçlar çıkarmak için kullanılır. Varılan sonuç şudur : bu ülkeler gerilik ve yoksulluk 'kısır döngü'sünü ancak yabancı sermaye çekmek ve dış yardım almak ve bunun için de (özel girişimin hevesini vergi politikası, 'sosyalistçe önlemler' vb. gibi şeylerle kırmayacak türden) gerekli siyasal koşulları hazırlamakla kırabilirler. Bu koşullarda elde edilecek gelişme, zaten çok düşük olan yaşama düzeyini gaddarca önlemlerle daha da düşüren bir diktatörlük yönetimine karşı, biricik seçim yolu diye sunulur. Gerici sonuçlara varmada aritmetik özdeşliklerin hizmetlerinden bu derece yararlanıldığını görmek doğrusu ilginçtir!

Bu konuda düşünce zinciri şöyle : nüfusun yılda yüzde 2 lik bir hızla arttığını düşünelim. Bu büyüklükte bir hız bu gibi ülkelerde görülmeyen bir şey değildir (Lâtin Amerika'da 2,5, Orta-Doğu'da 2.3 tür); ve yine sermaye-ürün oranınm 3 olduğunu varsayalım. Sırf nüfus artışım karşılamak ve yaşama düzeyinin düşmesini önlemek için millî gelirin yüzde 6 smm tasarruf edilip yatırılması gerekir. Yüzde 5 lik bir büyüme hızını devam ettirmek ve böylece yılda adam başına yüz-

de 3 lük bir artış sağlamak için, millî gelirin yüzde 15'i büyüklüğünde bir yıllık yatırım zorunlu olur - adam başına üretimin son derece düşük olduğu ve açlıktan ölme düzeyine bu derece yakm bulunan Asya ve Afrika ülkeleri için çok yüksek bir yüzde ve dolayısiyle çok ağır bir yüktür bu.

Buna oldukça açık (ya da hiç değilse bir ölçüde karşılık olan) bir yanıt şudur: az gelişmiş ülkelerin çoğunda büyük gelir eşitsizlikleri vardır; bunun sonucu olarak, feodal ve diğer servet sahibi unsurların çok büyük miktarlara varan ve hükümetin uygun önlemler uygulaması ile azaltabileceği (büyük kısmı ithal mallarından meydana gelen) lüks ve asalak tüketimleri vardır. Profesör Paul Baran bu konuda şunları yazmaktadır : "Geri kalmış ülkelerde hızlı iktisadî gelişmenin baş engeli buralarda potansiyel iktisadî fazladan yararlanma biçim ve yoludur. Bu fazla, üst sınıfın çeşitli biçimlerdeki aşırı tüketimi, içeride ve dışarıdaki iddiharların arttırılması, verimsiz, geniş bir bürokrasinin ve bundan da masraflı ve bunun kadar gereksiz askeri kuruluşların ayakta tutulup devam ettirilmesi sonucu yutulup yok edilir" (Political Economy of Growth, New York 1957, s. 228). Ayrıca çok kez el-sürülmemiş ya da, gereği gibi yararlanılmayan kaynaklar ve çeşit çeşit savurganlık vardır. Yerleşik çıkarlar karşısında çok yumuşak ve zayıf olmayan bir hükümet, bu kaynaklan yatırım için harekete getirebilir. Fakat benim dokunmak istediğim, belki de pek açık görülmeyen, bir başka nokta var.

Benim 'karamsar görüş' adını verdiğim görüş, hızlı bir kalkınma sağlamak üzere, yatınm-oranmı yükseltebilmek için tüketimin mutlak olarak düşürülmesi gerekeceğini tartışmasız olarak kabul eder. Bu statik bir görüştür; bu görüş olup bitenlere, elimizde sanki tüketim ve yatırım arasında belli oranlarda bölünecek değişmez bir toplam gelir varmış ve zaman içinde verilmiş bir noktada bulunuyormuşuz şeklinde bakma alışkanlığından ileri gelmektedir. Bu statik görüşün gözden kaçırdığı bir şey var : ulusal üründeki artış'la ne yapıldığı, bu artış başlangıçte ne kadar küçük olursa olsun, kalkınma için başlangıç yatırım-hızının (ve dolayısiyle büyüme hızının) büyük ya da küçük oluşu kadar (hatta uzun dönemde çok daha fazla) önem taşımaktadır. Başka bir deyimle, asıl önemli olan artışın artış-hızı, büyüme hızının kendi kendisini büyütme kapasitesidir. Gerçekten en önemli nokta, elde edilen yatırılabilir fazlanın nasıl kullanıldığı, bundan nasıl yararlanıldığıdır. Yoksa Birinci Yıl'daki başlangıç büyüklüğü değil.

Gerçekten, artan kısmı hızlı bir kalkınmada kullanmak demek, onu o sıradaki tüketimi artırmak için kullanmamak anlamına da gel-

mektedir. Ancak, tüketimi ileride daha hızlı yükseltebilmek için, bugün tüketimde artışa yer vermeyip bunu ileriye atmak, karamsar görüşle tek çıkar yol gibi görünen tüketimin hemen azaltılması çaresinden bambaşka bir şeydir. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu, plânlama açısından, yatırımların sermaye malları yapan endüstrilerle tüketim malları yapan endüstriler arasında nasıl dağıtılacağı sorunudur aslında.

Ortaya konduktan sonra bütün bu söylenenler son derece sade ve açık şeylerdir. Böyle olmakla beraber, geçmişte ters ve acaip bir şekilde görmezlikten gelinmişlerdir. Öyle ki, bunlardan gelişme sorununa bir 'yeni' bakış biçimi diye söz edilebiliyor, ve bu nedenle de eski düşünce alışkanlıkları içinde yetişmiş olanların kafalarında gerçekten köklü bir ayarlama yapmaları gerekiyor. Buna karşılık, eski karamsar görüş, (tüketimin ıstıraplı bir daraltılışı olarak görülen) 'tasarrufun her zaman gelişmeden önce yapılacağına ve onu koşullandıracağına inanan modası geçmiş anlayışın bir parçasıdır. Oysa bunun yerine, gelişme ile doğan artışın, gelecekteki gelişme üzerinde çeşitli etkiler yaratmak üzere, çeşitli biçimlerde kullanılmakta olduğunu düşünmeye alışmak gerekiyor. Bu yeni görüş (sanırım, sorunlara bir plânlama açısından bakışın ürünüdür) önümüze baştan başa daha ümit dolu bir ufuk açıyor.

Aritmetik, eskiden beri kötümserlik ve umutsuzluğa hizmet etmişse de onu bir kez de, konuyu aşağıdaki gibi ortaya koyarak, iyimserliğin hizmetinde kullanalım. "Daha yüksek gelişme hızlarında bileşik (compound) gelişimin şaşırtıcı gücü" denen şeyin daha ümit dolu bir görüş ufku kazandırdığı söylenebilir. (S.J. Patel, îoc. cit., s. 321; Lord Keynes bir kez bunun uzun dönemler boyunca doğuracağı güçten "aklı durduracak" türden bir güç diye söz etmişti, Essays in Persuasion, s. 361). Sade bir örnek verelim: Belli bir miktarla (bu, bir başlangıç tarihinde elde bulunan millî gelir ya da yatırılabilir fon olabilir) başlarsak ve bu miktar yıllık yüzde 2 lik bir hızla büyürse, 10 yılın sonunda başlangıçtaki miktar ancak yüzde 20 den biraz fazla, 20 yılın sonunda yüzde 50 kadar, artar. Yüzyıllık bir sürenin sonunda bile artış ancak 7 kat kadar olur. Ama büyüme-hızını yüzde 5'e çıkarabilirsek, 10 yıl içinde kendisinin yansı kadar, 20 yıllık bir dönemin bitiminde $2^{\frac{1}{2}}$ katından daha fazla büyür, yüzyıllık dönemin sonunda ise 130 katma çıkmış olur. Büyüme-hızı, bir de, yüzde 10'a yükseltilebilirse, başlangıçtaki miktarımız (millî gelir ya da yatırılabilir

fazla) 10 yılda 2 1/2 katından fazla, 20 yılda 6 ile 7 kadar - ve yüzyıllık bir sürede birkaç bin kat büyür. (Burada bir noktanın açıklanması gerekebilir : tüketimi arttırmak için yüzyıllık ve hatta bunun dörtte biri kadar bir zamanın geçmesini beklemek zorunludur gibi bir şey denmemektedir. Bütün söylenmek istenen, elde edilen artışları yeniden yatırarak uygun bir büyüme-hızma varılınca çok geçmeden hem tüketimi hem yatırımı aynı zamanda arttırmaya bol bol yetecek fazlalar yaratılabileceğini sade bir aritmetik işlemle gösterebileceğimizdir). Büyüme-hızmı bir kez yüzde 15'e çıkarabilecek olsak, millî gelir her beş yılda 2, 10 yılda 4, 20 yılda 16 katına çıkardı. Bundan ötürü, sanayileşmenin ilk yıllarında küçük bir ek çaba ve atılım on ya da yirmi yıl içinde çok büyük bir sonuç doğurabilir ve bu da tüketimin büyük miktarda arttırılmasına yol açabilir.

Bunun öğrettiği ders, kuşkusuz, büyüme hızını yeter büyüklükte bir sayıya yükseltmenin kolay bir iş —şöyle bir el hüneriyle başlatılacak otomatik bir süreçle başarılabilir bir şey— olmadığıdır. Geometrik diziyle artış, bir yeni büyü şekli değildir. Büyüme-hızmı uygun bir düzeye yükseltmek ve bunu on ya da yirmi yıllık bir süre için bir duraklamaya saplanmadan orada tutabilmek hemen hemen kesinlikle plânlamayı gerektirir (bununla sadece kâğıt-üzerinde kalan bir plânlamayı söylemek istemiyorum); bu iş, özellikle 'atılım'm ilk yıllarında, insandaki yaratıcılığı uyandırma ve iktisadî kaynakları ulaşılmak istenilen hedefler yönünde harekete getirme yeteneği olan tipte siyasal ve toplumsal örgütlenmeyi zorunlu kılar.

XVI

GELİŞMEYLE İLGİLİ DİĞEH BAZI KURAMSAL SORUNLAR

Son zamanlara değin iktisatçıların geleneksel kapitalist gelişme modeline sarsılmaz bir güvenleri vardı. Böylece, dolaylı olarak, Sovyet biçimi kalkınmanın akla uygun olmadığı ve kaynakların çarçur edilmesine neden olup insan refahı için büyük zararlara yol açtığı anlatılmak isteniyordu. Bu gelişme yolu, Marxçı ideolojiye aşın tutkunluk ya da milliyetçilik duygusunun beslediği büyüklük tutukusu ile iktisadî aşamaları pek acele bir şekilde aşan bir yolu temsil ediyordu. En kibarca açıklama da, işleri bu hızla yapmaya Ruslar'ı savaş korkusunun zorlamış olmasıydı. Ama böyle bir neden, onu barış zamanında az-gelişmiş ülkelere öykünülecek bir örnek yapamazdı.

Savaştan sonra Birleşmiş Milletlerin az gelişmiş ülkeler üzerine yayınladığı kitaplarda, gelişme üzerine yazılmış Amerikan yapıtlarında, bilimsel dergilerdeki makalelerde özel bir kuram ortaya konulmuştur : Üretim yöntemlerinin seçimiyle, ekonominin gelişme süreci boyunca birbiri ardısıra geçmek zorunda olduğu aşamalarla ve çeşitli endüstri ve kesimlerin büyüme şekilleriyle ilgili ilkeleri ortaya koyan bir kuramdır bu. Doktrinin aşırı bir kılı-kırk yarmaya ve tutuculuğa ağırlık verdiğini ayrıca belirtmek gereksiz. Doktrin çok geçmeden bir dogma biçiminde katılaşmıştır; ve birçok kimseye, yadsınması son derece güç gelecek derecede yerleşik iktisat kuramlarının doğal sonucu olarak ve basit bir sağduyuya dayanıyormuş gibi görünmüştür. Sağlamlığı üzerinde ileri sürülen kuşkulara karşı, çarçabuk bunun kıt kaynakları en etkin yolda kullanabilmek, kıt yatırım fonları ile en verimli sonuca erişebilmek gibi apaçık bir yolu göstermekten gayri bir şey olmadığı yanıtı verilmişti. Aklı başında biri bu denli açık bir şeyi yadsımayı aklından geçirebilir miydi?

Doktrinin, görünüşte, doğrulukla ileri sürdüğü şey özet olarak şuydu : Az gelişmiş bir ülkenin niteliği sermayenin son derece kıt ve (gördüğümüz gibi) iş-gücü fazlasının büyük olmasıdır. Bu koşullarda

yeni yatırım fonlarının hiç ziyan edilmeden titizlikle ve en yüksek sonucu —iş-gücü falzasını işe katma ve ulusal üretimi arttırma yönünde en yüksek etkinliği— doğuracak biçimde yatırılmaları gerekir. Bu da, en iyi şekilde, yatırımlar pahalı makineler, en son ve en modern teknik süreçler için değil de iş-ıgücünün eldeki en ucuz araçlarla donatımı için yapıldıkları takdirde, başarılabilir; çünkü, sınırlı sermayelerle bu tür araçlardan daha çok iş-gücü işe sokulabilirdi. Bunun sonucu olarak, toplam üretim daha büyürdü. Böylece tarım alanında göreli olarak az sayıda traktör ve diğer pahalı makineli araçlar alınacağına büyük miktarda iş-gücünü göreli olarak alçak bir prodüktivite düzeyinde işe sokma yeteneğinde bir sürü ucuz araç sağlamak daha İktisadî bir davranış olurdu.

Böylece, kalkınma için emeğe oranla daha az sermaye (düşük bir sermaye-emek oranı, ya da Marx'ın terimiyle düşük bir organik sermaye bileşimi) gerektiren endüstrilerin seçilmesi zorunluluğu sonucuna varılmıştır. Bu suretle, başlangıçta el zanaatları ya da 'ev işletmeleri' modern makinelerle donanmış fabrikalı endüstriye, hafif endüstriler de, tüketim mallarında gerek iç-tüketim gerek dışsatımda daha kısa zamanda artış sağlayabilecekleri ve daha çabuk sonuç verecekleri için, ağır endüstrilere üstün tutulmuşlardı. Kimi tutucular hattâ tüm endüstrileşme politikasmdan kuşku duyacak denli bile ileri gitmişlerdir.

Kuramın, biraz daha yaldızlı kılığa girince, Marjinal Prodüktivite Kuramı (en azından bunun bir özel doğal sonucu) ile ondokuzuncu yüzyılın başlarında yaşamış klâsik iktisatçılardan bu yana uluslararası ticaretin işleyiş biçimini açıklamak (ve haklı göstermek) için kullanıla gelmiş olan Karşılaştırmalı Giderler Kuramının karışımından başka bir şey olmadığını görürüz. Birincisine göre, kıt üretim faktörlerinin fiyatlan yükselme, göreli bol olanlarının fiyatları ise düşme eğiliminde olurlar. Burada, kıt olan sermaye, bol olan işgücü'dür. Bundan ötürü, göreli olarak daha çok emek-kullanan (ya da 'emekçe-yoğun'), üretim yöntemlerine ve endüstrilere yönelmek ve öncelik vermekle bir ülke en düşük giderli üretim yöntemlerini ve endüstrilerini seçmiş olur. Ve bu, Karşılaştırılmalı Giderler Kuramı ile her zaman ileri sürüldüğü gibi, bir ülkenin kaynaklarının kullanılmasında izlenecek en iktisadî —yani, bunlarla varılabilecek en iyi sonuca götüren— yoldur. Böyle hareket edip sözü geçen endüstrilerin ürünlerinden bir kısmını, karşılığında makine gibi şeyler ithal etmek üzere, ihraç etmek, bu sonuncuları kendim üreteceğim diye emek ve sermayeyi 'ekonomik olmayan' bir yolda kullanmaktan daha iyidir.

Bu temele dayanılarak kurulmuş olan sistem, aşamalı bir gelişme kuramından başka birşey değildi. Bir ülke ilk önce, hayli ilkel, emekçe-yoğun denilen yöntemler uygular ve yapısı göreli olarak az sermaye gerektiren, sermaye-emek oranı ile sermaye-ürün oranı düşük endüstrilere yönelir. Zamanla sermaye birikip fazla (atık) iş-gücü işe sokuldukça, yavaş yavaş daha ileri yöntemlere doğru yol alınır ve daha fazla 'sermayece yoğun' türden endüstriler geliştirilir. En sonunda, olgun, gelişmiş ülkeler kervanına katılımr; sermaye malları üretimine kayılabilir; besin maddeleriyle ham maddeler ve hatta endüstriyel tüketim mallarının büyük bir kısmı gelişmenin daha aşağı bir aşamasındaki ülkelerden ithal edilmeye başlanabilir. Görmüş bulunduğumuz gibi, kapitalist ülkelerin gelişmelerindeki geleneksel sıra ve düzen buydu.

Bunun azgelişmiş ülkeler için anlamı, ilkellik ve adım adım ilerlemek, ondokuzuncu yüzyıl kapitalizminin geleneksel örneğini izlemek ve teknokrat ve plancıların dev boyutlu programlarından uzak durmaktı.

Bu düşünüşün bir püf noktası var mıdır ve varsa nerededir bu püf nokta? Bu sorunun kısa yanıtı, bir kez daha, bunun temelinde, gelişme sürecinde can-alıcı önemi olan bazı etkenleri hesaba katmayan, statik bir görüşe dayandığını belirtmektir. Onun dikkate almadığı bu etkenleri hesaba kattığımız zaman, varacağımız sonuç başka olur: istihdamı ve üretimi o anda, o andaki koşullarda varılabilecek en yüksek düzeye çıkaracak yol ille de ekonominin büyüme-potansiyelini maksimuma çıkaracak yol değil, bunun tersidir. Büyüme potansiyelini en yüksek noktasına çıkaracak bir politika, hemen elde edilebilecek üretimin ve sağlanabilecek istihdamın diğer politika izlendiği takdirde elde edilecekten daha küçük olmaları pahasına, gerek üretime gerek istihdama (ve tüketime) daha hızlı artabilme ve çok geçmeden diğer yoldan varılacak olana göre daha yüksek bir düzeye ulaşabilme gücünü verir. Burada ince nokta şudur: hızla artan bir büyüklüğün küçük bir parçası, daha yavaş artan aynı büyüklüğün büyük bir parçasından çok geçmeden daha büyük olabilir.

Açıktır ki, bu sonuç bir ekonominin büyüme-potansiyelini belirleyen şeylere bağlıdır. O halde bu büyüme-potansiyeli nedir? Burada yatırılabilecek miktarın malî sınırlarından değil, gerçek üretim sınırlarından —eldeki gerçek kaynaklar ve gerekli üretim olanaklarından— söz edildiğini belirtmek uygun olacak.

Bu sınırlar çeşitlidir. Gene de, daha sınırlayıcı olduğu için, bir (ya da birkaç) engel, duruma göre önemli sayılabilir. El altındaki kay-

naklar bu 'tıkanıklık'ı genişletecek şekilde kullanılabilirce başka bir kullanım şekline göre büyümeyi hızlandırmak bakımından daha yararlı olurlar, tşte bu anlamdadır ki büyümeyi hızlandırmadaki başarı, yatırabilir fazlanın başlangıçtaki büyüklüğünden çok, bunun nasıl kullanıldığına bağlıdır.

Sovyet deneyi üzerinde daha önce söylediklerimize dönecek olursak, orada Birinci Beş Yıllık Plân'dan önceki günlerde gelişmenin iki esaslı tıkanıklıkla karşı karşıya bulunduğunu anımsarız. İlk olarak, piyasaya getirilen tarım ürünleri fazlası, yani, köylü üreticilerin (aileleriyle birlikte) kendi tüketimlerinden arta kalıp köy dışındaki piyasaya getirilen ve sanayi, ile inşaat alanlarındaki sayıları gittikçe artan şehirli-işçi-nüfusu beslemek için kullanılan besin maddeleri ve ham madde miktarı sorunu vardı. İkinci olarak, inşaat alanında işlere hız verilir verilmez, yapı malzemelerinde özellikle demir, çelik, yakıt ve elektrik gücünde bir tıkanıklık başgöstermişti. Yeni fabrika, çelik ve elektrik gücü üretim-tesislerinin ve yeni endüstri kentlerinin, bunlar için gerekli çimento, çelik ve tuğlanm yakıt ve enerjinin elde edilebilme hızından daha yüksek bir hızla kurulamayacakları açıktır. Gelişme yoluna giren ülkelerin çoğunda, işin bir aşamasında, bu her iki sınırlayıcı etken ortaya çıkabilir; gelişmenin ilk zamanlarında daha çok birincisi egemen olduğu halde, sanayileşmenin hızı arttıkça ikincisinin önem kazandığı görülür. Kısaca, bunlar bir ülkenin kendi öz kaynakları ile ulaşabileceği gelişme hızı üzerinde sınırlayıcı etkenlerdir.

Güdülecek bir politika için bu söylenenlerden ne gibi sonuçlar çıkarılabilir? özellikle, geleneksel gelişme kuramının reçeteleri için bunların taşıdığı anlam ve düşündürdüğü şey nedir? Genel olarak, yatırım potansiyeli ne olursa olsun, asıl önemle üzerinde durulması gereken şey, bu yatırım potansiyelini daha da büyütecek olan üretim yöntem ve kollarının aranıp bulunmasıdır. Sermaye mallan (makineler ve yapı malzemesi) yapan endüstrilerin üretim kapasitelerinde bir sınırlılık olduğu sürece, yapılmakta olan yatırımların ne kadar büyük kısmı endüstrinin bu kesimini (Marx'm Kesim I endüstrileri) genişletmek hedefine yöneltilirse, gelecekteki olası büyüme hızı o denli büyük olur. Bunun nedeni, ilerideki yıllarda yeni fabrikalar, elektrik gücü ve çelik üretimi tesisleri kurup donatmakta kullanılacak daha çok çelik ve makine elde edilecek olmasıdır. Daha fazla makine yapmaya yarayan makineler büyümeyi otomatik dokuma tezgâhlarından ya da ayakkabı makinelerinden, bu ölçüde, daha fazla hızlandıracaktır.

Tıkanıklık, kendi üreticilerine tüketilen kısım çıktıktan sonra elimizde kalan besin maddeleri ve diğer tüketim mallan fazlasında kar-

şımıza çıkıyorsa, (gelişme açısından) en iyi politika o anda daha çok sayıda adama iş yaratmak gücünde olsalar bile, çok düşük prodüktiviteli 'emekçe yoğun' tekniklere yatırım yapmak değildir. Aksine, daha pahalı olsalar bile, daha prodüktif olan ve işçi basma daha yüksek bir prodüktivite düzeyi yaratarak üretim fazlasını arttıran ve böylece ekonominin diğer kesimlerinde daha büyük bir iş-gücünü çalıştırmaya yol açan tekniklerin seçilmesi g«rekir[7].

Buradan şu sonuç çıkar: Yatırımın nereye venasıl yapıldığını belirtmeksiztn, belli bir yatırım toplamından ya da yatırım hızından söz etmek doğru olmaz. Bundan ötürü belli bir yatırım oranını varsayarak bir tartışmaya girişmek ve sonra bu iki şey birbirine hiç bağlı değilmiş gibi sözü edilen yatırım için en uygun yerin neresi olacağını araştırmak yanlış olur.

Bu tür yüksek büyüme - hızına dayanan bir politikanın, çok yakın gelecekte gelişmeden doğan gereksinmelerle istihdam ve tüketimde görülen hızlı gelişmenin çatışmasına yolaçacağı doğrudur. Dikkatimizi gelecek bir yıl üzerinde toplarsak, bu sonuncuların tutkusuna kapılma ve bu ereği gerçekleştirecek politikaları benimseme eğilimini gösteririz. Yok biraz daha öteye bakacak olursak, çatışmanın yok olacağını görürüz; çünkü, yüksek büyüme hızına dayanan bir politika çok geçmeden yalnız yatırımlarda değil fakat aym zamanda istihdam ve tüketimde de daha hızlı bir genişleme olanağı yaratır. Böyle bir politika çalıştırılan iş-gücünün daha büyük bir kısmının yapı ve inşaat alanları ile büyümeyi-hızlandıran öteki işlerde kullanılmasına yol açarak bu sonucu doğurur. Bu çatışmanın yokoluşunu görmek için pek ilerilere bakmak gerekmez— genellikle sanılagelmiş olandan çok daha kısa bir süre içinde olur bu. Bunun nedeni, büyüme hızının, geçen bölümde üzerinde durduğumuz, alçak bir düzeyin üstüne çıkmasiyle birlikte gelişme sürecinde harekete gelen kndî kendini geliştirici büyük etkili güçlerdir.

Yatırım sorunları ile uğaraşan bir Sovyet yazarı, Profesör A.İ. Notkin, özü bakımından üzerinde durulan hususun aynı olan bir noktayı

---

[7] Aşağıda görüleceği gibi, bu daha 'sermayece yoğun' teknikler görüşü, ancak beli bir noktaya değin uygulanır. Bu nokta ile ilgili olarak, Stalin'in —tartışılması için hiçbir neden görmediğim— şu ifadesi anımsanabilir: "Birikimin biricik kaynağı olarak fazla ürün... yeniden üretimin biricik kaynağı olarak birikim... Manc'çı yeniden-üretim kuramının bütün bu ilkeleri, yalnız kapitalist sermaye birikimi için geçerli olmakla kalmayan, fakat aynı zamanda hiçbir sosyalist toplumun ulusal ekonomisini plânlarken gözden uzak tutamayacağı ilkelerdir." **Economic Problems of Socialism in the U.S.SJR.,** Moscov, 1952, s. 89).

aşağıdaki örnekle açıklamıştır. Yüzde 20 lik bir başlangıç yatırım-oranı, (net yatırımlarm millî gelire oranı) ile (kendisinin "millî geliri yüzde bir arttırmak için gerekli yatırım katsayısı" adını verdiği) 2.5 değerinde bir sermaye-ürün oranı alan yazar, yatırım oranının her yıl yüzde bir arttırılması halinde (yılda 3 milyon, ya da yaklaşık olarak yüzde 1.5 arttığı varsayılan) nüfusun her bireyi başına düşen tüketim düzeyinin yedinci yıldan sonra, yatırım - oranının aynı tutulması ya da yıldan yıla yüzde bir kadar düşürülmesi halindekinden daha yüksek olacağını göstermiştir. Yazann üzerinde çalıştığı örneğin özünü buraya alıyoruz. Burada (değişmeyen, artan ve azalan yatırımlar olarak)

1. Durum	Yatırım Yüzdesi	Milli Gelir				
1. Yıl	20	600	120	480	180	2.66
2. Yıl	20	648	129.6	518.4	183	2.83
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
7. Yıl	20	951	190.2	760.8	198	3.84
8. Yıl	20	1027	205.4	821.7	201	4.09

2. Durum	Yatırım Yüzdesi	Milli Gelir	Yatırım Fonu (Milyar Ruble)	Tüketim (Milyar Ruble)	Nüfus (Milyon)	Adam başına
1. Yıl	20	600	120	480	180	2.66
2. Yıl	21	650.4	136.6	513.8	183	2.81
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
7. Yıl	26	1025.8	267.4	761.1	198	3.84
8. Yıl	27	1139.6	307.7	831.9	201	4.14

3. Durum	Yüzdesi			Tüketim (Milyar Ruble)	Nüfus (Milyon)	Adam başına Tüketim (Bin Ruble)
1. Yıl	20	600	120	480	180	2.66
2. Yıl	19	645.6	122.7	522.9	183	2.86
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
7. Yü	14	880.4	123.3	757.1	198	3.83
8. Yıl	13	926.2	120.4	805.8	201	4.01

üç durum söz konusudur[8]. Kısa olsun diye, her durum için yalnız iki başlangıç, iki sonuç yılını alıyoruz.

7. yıl ile 8. yıl arasındaki adam başına tüketim artışının 2. durumda en yüksek (.30), 1. durumda (.25), 3. durumda (.18) olduğu görülmektedir. Oysa, 1. yıl ile 2. yıl arasında bunun en yüksek olduğu yer 3. durumdur.

Bir kapitalist ekonominin genel çizgileriyle gösterdiğimiz türden yüksek büyüme-hızlı bir gelişme politikasını sürdürmesine niçin çok az olanak olduğunu buna karşılık sosyalist plânlamanın bu işi başarabileceğini açıklayan hayli açık nedenler vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz, îş-adamları kendi yatırım politikalarını saptar ve yürütürlerken pek fazla ileriye bakamazlar; bu onların kısa görüşlü olmalarından ileri gelmez; her karar sahibinin plânlanmamış, herkese açık bireyci bir sistem içinde yer almış bulunmasının sonucudur bu. Çok uzağa bakamaz çünkü kendisi için ufuk hem zamanca hem de mekanca sınırlıdır - geleceğin, bugünden görülemeyen, belirsizlikleri ile sınırlanmıştır.

Her şeyden önce, bireysel iş adamı (kâr elde etme açısından) eylemlerinin yalnız kendi firması için önemi olan sonuçlarını hesaba katabilecek bir durumdadır. Diğer firmalar ve endüstrilerle toplumun tümü için söz konusu olabilecek sonuç ve etkiler (bunların ilk ve en yakın rakiplerinin fiyat ve satış politikalarını etkileyebileceklerini düşündüğü durumlar dışında) kendisini hiç ilgilendirmez. Başka firma ve endüstrilerin genişleyerek neler yapmayı tasarladıkları konusunda hiçbir şey bilmemektedir: olsa olsa bunlar üzerinde oldukça belirsiz tahminler yapabilir ve bunlar ne kadar belirsiz olursa o da o kadar çok kesinliğe yönelecek, bekle ve gör politikası izleyecektir. Oysa, gelişme, temelinde her biri diğerlerini etkileyen ve onlarca etkilenen birbirine bağlı bir eylemler toplamı ya da bileşimidir. Bir kapitalist işini büyütmek için yatırımda bulunursa, bu yatırım (yatırımcımla aklı başında bir kimse ise) çok geçmeden ortada görünecek bir piyasa için ve (ham madde, özel araçlar, donatım ve ulaş-

---

« **Problemi Politicheskoi Ekonomii Sotsializma** (Sosyalist Ekonominin Problemleri), ed. Y. A. Kronrod (Moscow, 1960), s. 177-8. Öyle görünüyor ki, bu örnekte yatırımla (daha fazla ürün olarak) vereceği sonuçlar arasındaki zaman gecikimi (lag) dikkate alınmamıştır. Bu, 2. durumda tüketimin düşük olduğu süreyi gereğinden fazla kısaltır; yatırım - zaman - gecikimi üzerine daha bir gerçekçi varsayım yapılmış olsaydı, söz konusu süre 7 ve 8 yıldan **daha uzun** olurdu; 2. ve 3. durumların aritmetiği ile ilgili olarak işaret edilmek gerekir ki, **1. Yıl** ile 2. Yıl **arasında** iş gördüğü varsayılan Yatırım Fon'u 120 değil, bir durtimda 126 $(=600x\frac{21}{100})$, öteki durumda 114 $(=600x\frac{19}{100})$ dür; ve izleyen her yıl için bunun gibi olur.

tırma tesisleri şeklinde) ortada görülebilen üretim olanaklarına dayanılarak yapılmaktadır.

Bundan ötürü, kapitalist yatırım ve genişleme, ender istisnalar dışında, piyasa talebini izleme eğilimindedir, ona öncülük etmez — piyasa talebinin kendisi ise, büyük ölçüde, ekonominin diğer kesimlerinde alman yatırım kararlarına dayanır. Bu bize kapitalizm için doğal gelişme biçiminin niçin 'önce tekstil' denilen yol olageldiğini açıklar. Başka endüstrilerde makine için çok yakında duyulacak ya da duyulacağı kolayca önceden görülebilen talepten önce ek makine-yapım kapasitesi yaratmak üzere yatırıma girişmek, bir özel teşebbüs ve serbest piyasa ekonomisinin yapmayı düşünülebileceği en son şeydir. Böyle bir işe girişilmişse on ya da yirmi yıllık bir süre boyunca ekonominin bütünü için belli bir yatırım hızının devam edeceği hesabına dayanan bir inancın sonuç ve ifadesidir bu. Ne zaman bu tür bir gelişme görülmüşse, bu ya savaş ve silâhlanmanın yarattığı talebin, ya demiryolu yapımmda görülen canlılığın dürtüsü ile ya da çok geçmeden bir durgunluğa saplanıp kalan coşkunluk yıllarının sarhoşluk verici iyimserliği içinde olmuştur. XII. Bölümde görmüş olduğumuz gibi, daha gelişmiş kapitalist ülkelerin gelişimlerinin belli aşamalarında sermaye malları endüstrlerini tüketim malları endüstrilerinden daha hızlı genişletmiş oldukları doğrudur. Ne var ki, bu endüstrilerin, yani tüketim mallan endüstrilerinin gelişip büyüme amacı ile makine taleplerini artırması ve büyüme sürecinin henüz başlangıcında bulunan diğer ülkelerin sanayileşme çabalarının sermaye mallan için bir dış pazar yaratması göreli olarak geç bir aşamada olmuştur.

Yanlış anlamadan kaçınmak için bu noktada bazı nitelendirmeler yapmak yerinde olacak. Yukarıda söylenenleri, yatırımların yüzde yüzünün (ya da buna yakın bir kısmının) sermaye mallan kesimini genişletmeye yöneltileceği bir politika olarak anlamak, işi karikatürleştirmek olur. İstihdam arttırlıyorsa, büyüyen işçi ordusunun gereksinmelerini karşılamak için tüketim malları üretiminde de bir genişleme olması zorunludur. Üretim fazlasının bir kısmının dar anlamda iktisadî gereksinmeler yerine, yeni işe katılan işçiler için konut, sağlık kurumları ve hizmetleri, iyileştirilmiş ve yaygınlaştırılmış eğitim biçiminde toplumsal gereksinmelere yönelmesi gerekir. Bu durum, ulaşılabilecek büyüme için her zaamn bir tavan, bir üst sınır oluşturur. Dahası var, özellikle sosyalizmde, ücretler hep aynı düzeyde kalmayacaklarından, gittikçe yükselen bir ücret-düzeyi sağlamak için bir pay aynlması gereklidir. Ancak, daha yüksek bir büyüme hızı elde edebilmek için sermaye malları endüstrilerinin yatınm-önceliği aldığı baş-

Iangıç yıllarında, bir süre için, tüketim malları üretiminin toplam istihdamdan daha yavaş arttırılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu iş, çalışmakta olanlarla çalışmaya başlayanlar arasmda, 'tüketimin çalışan sınıf içinde yeniden dağıtımı' denilen konuda, birtakım önlemleri gerektiriyor. Güçlükleri olan, gerginliklere yol açan bir süreçtir bu. Bununla beraber, bu söylenilen, toplam tüketimin ve kişi basma tüketim ortalamasının aynı zamanda yükselmesi ile tutarsız değildir. S.S.C. Birliği'nde ve diğer sosyalist ülkelerde endüstrileşme çabalarının başlangıç döneminde, herhalde, bu türlü bir gelişme kendini göstermişti.

Ve gene bu söylenenleri, maliyetlerine bakılmaksızın, her zaman, bilim ve tekniğin bulup geliştirdiği en yeni ve en ileri tekniklerin benimsemesini salık veren bir politika olarak almak saçma bir abartma olur. Böyle davranmakla üretim fazlası en üst sınırına çıkarılmış olmaz, aksine azaltılır; çünkü elde bulunan yatırılabilir kaynaklarla bu hayli pahalı makinelerden o kadar az elde edilebilir ki bunların azlığı yüksek prodüktivitelerinin sağlayacağı kazancı aşan bir kayba yol açar. Çok kimseye iş yaratılacağı nedeniyle çapa-kürek yolunu benimsemek saçmalığının tam tersidir bu. 'Sermayece yoğun' pahalı teknikler yüksek emek prodüktivitesinin (bunun üretim fazlası üzerindeki etkisi söz konusu olduğu sürece) gerekli makinelerin yapımı için harcanan yüksek emek maliyetini dengelediği bir noktaya değin uygulanmalı, ama, bunun ötesine geçmemelidir. Burada söz konusu olan, emeğin makine yapımı ile elde edilen makinenin kullanımı arasmda (büyüme açısından) en iyi sonucu doğuracak oranlarda dağıtılmasıdır.

Şunu da belirtelim ki, yukarıda söylediklerimizden büyümeyi sırf yatırımların miktar ve dağılımı ile uygun bir tekniğin seçiminin etkilediği anlamı çıkarılmamalıdır. Dikkati birtakım temel iktisadî etkiler üzerinde toplamak, varılacak sonucu bunlar kadar etkileyen siyasal ve toplumsal etkenlerin varlığını yadsımak demek değildir. Bunlardan biri mülkiyet ve bunun temel-güdüsü, ve özellikle tanmdaki sosyal organizasyon sorunudur. Sovyet deneyinin kollektifleştirme hareketinden söz ederken bu sonuncunun, yani tarım alanındaki toplumsal yapının, ne büyük bir önem taşıdığını görmüştük. Bir diğer sorun, insan faktörü, bunun temel^güdüsü, insanın hüner düzeyini genel olarak yükseltmek ve özellikle sanayi için usta işçileri ve teknisyenleri eğitmektir. Bunlar nicelik olarak kolayca tanımlanıp belirlenebilecek şeyler değildir. Burada sonuç üzerinde büyük etkileri olabilen nitelik değişiklikleri söz konusudur. Bundan başka, teknik bilgi, bununla birlikte de elimizin altmdaki teknik olanaklar, sürekli değişikliğe uğramaktadır. Yeni teknik bilgiyi kavramak ve bundan üretimin gerektirdiği gibi yararlanmak, teknikte tutuculuğu yenmek, özellikle oldukça

gelişmiş ülkeler için, bir seri bilinen ve var olan olanak arasından doğru teknikleri seçmek kadar önemli olabilir.

Son olarak, ticaret üzerinde de birkaç söz söylemek gerekiyor. Bizim bu bölümde bir ülkenin üretim güçlerini kendi özkaynakları ile canlandırıp geliştirmesinin olanakları üzerinde durmamız, kendi kendine yeterlilikten yana olduğumuz ve uluslararası iş-bölümünün yararlarını yadsıdığımız anlamına gelmemelidir. Anlatmak istediğimiz şunlardır : (a) az gelişmiş ülkelerin çoğu için dışsatımlarını arttırarak gelişme olanakları sağlamak, her halde, genellikle sanıldığından çok daha güçtür; (b) Karşılaştırmalı Giderler doktrini, uluslararası iş-bölümünün ondokuzuncu yüzyıldaki eski şekli bütün yeryüzünde dondurulurcasma statik bir şekilde yorumlanmamalıdır (bu nokta için bkz. Paul Baran, **Political Economy of Growth,** s. 292 vd).

Bu gibi ülkeler başlıca kaynak olarak dış ticarete güvenmeseler bile, kalkınma gereksinimlerinin bir kısmmı dış ticaret yolu ile karşılarlar — kendilerinin hiç ağır endüstrileri yoksa, başlangıç yıllarında bu kaçınılmaz bir şeydir. Bu nedenle endüstriyi büyütmede kullanılacak sermaye mallarım elde edebilir duruma gelmezden önce, her ülke tarım ve hafif endüstri üretim fazlalarının bir kısmmı dışsatım için ayırmak zorundadır. Bununla beraber, yukarıda büyüme-hızını yükseltme yolu olarak toplumsal üretimi en üst sınırına çıkarma konusui\-da söylenenler değişmiş olmuyor. Bir ülke, ne kadar küçük ve kaynaklan ne kadar sınırlı olursa, gereksinimlerini karşılamada o kadar çok dış ticarete güvenmek durumundadır; ve kalkınması o kadar çok gelişmenin gerektirdiği şeyleri bu yoldan karşılama olanakları ile koşullanır. Bir sermaye malları endüstrisi yaratmanın gelişme için taşıdığı önem üzerine yukarıda söylediklerimiz, küçük mü büyük mü, ya da doğal kaynakları kıt mı bol mu, olduğu bilinmeden, her ülkeye uygulanabliir şeyler olarak alınmamalıdır. 'Büyük çaplı üretimin sağladığı ekonomiler' denilen şeyle uzmanlaşmanın yarattığı yararlar, bir endüstrinin kendisi için çalışmayı değer bulacağı piyasanın sahip olacağı büyüklüğün alt sınırını, ve (çok geniş dışsatım olanakları bulunmadıkça) küçük bir ülke ya da bölgede kurulmaları iyi olacak endüstri kollarının sayısı üzerinde bir üst sınır çizerler. Ağır endüstriye yatırım-önceliği verilmesi yolunda söylenenler, oldukça büyük ülkelere uygulandıkları zaman, çok daha iyi anlaşılıyor. Bunlar, örneğin, Hindistan, Çin, ve S.S.C. Birliği büyüklüğündeki ülkelere hiçbir nitelendirme gerektirmeden uygulanabilirler; Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinin aralarında yaptıkları gibi, ticaretlerini ve gelişme plânlarını yürütürken birbiriyle işbirliği yapmak üzere (söz gelişi, Asya ya da

Afrika'daki) küçük ülkelerin aralarında kuracakları **guruba** da aynı şey uygulanır.

Dikkat edilmiş olacaktır ki, bizim tartışageldiğimiz temel sorun, ülkelerin iktisadî bakımdan kendi öz kaynaklan ile ne derecede (ve nasıl) kalkınabilecekleridir. 'Dış yardım' sorununu ve bunun duruma ne gibi bir etki yapabileceğini hesaba katmadık. Gelişme problemini burada az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya bulundukları gerçek soruna temel nitelikleri yönünden uygun düşen bir biçimde ele aldığımız kanısında olduğumuzdan, bunu bile bile böyle yapıyoruz. Artık bu ülkelerde de (yalnız sosyalistler arasında değil) iyice anlaşılmış bulunuyor ki, yabancı sermaye çekme ya da Amerika'dan veya Amerika'nın denetimi altında bulunan kurumlardan (aynı nedenle İngiltere ve Batı Almanya'dan) ipleri verenin elinde olmayan yardım almak —ve hele bu yardımı (halen Amerikan ileri karakolları ve üstleri haline gelmiş birçok ülkenin basma geldiği gibi) soğuk savaş stratejisinin araçları durumuna girmeden önemli miktarlarda elde edebilmek— şansı çok azdır. Bu gelişmeye uygun olarak, dış yardımdan, koşulların elverdiği ölçüde, uzak kalmak gerçek siyasal bağımsızlığın bir ilkesi olmuştur. S.S.C. Birliği ve Çin'in (uzun-süreli borç-biçiminde) verdikleri iktisadî yardımlar bazı durumlarda (özellikle, savaştan bu yana 8 milyar ruble gibi bir miktara ulaştığı sosyalist kamp içinde) önemli bir destek olmuşlardır; ne var ki, gelecek on yıl boyunca, az-gelişmiş ülkelerin yatırım gereksinmelerinin küçük bir kısmından fazlasını, en azından dünya çapında, karşılamak güçtür. Şunu anımsayalım ki, S.S.C. Birliği olsun, Çin ve diğer sosyalist ülkeler olsun, kendileri büyük savlı gelişme programları peşindedirler. Genel silâhsızlanma üzerinde uluslararası anlaşmaya varılır ve soğuk savaşa son verilebilirse, durum, Prof. BernaPm **World Without War** (Savaşsız Dünya) kitabında son derece inandırıcı bir dille tartıştığı gibi, değişebilir. O zaman kaynakların daha büyük bir kısmı, yoksul ve az gelişmiş ülkelerin durumlarını iyileştirmek için kullanılabilir. Bu ülkelerin iktisadî kalkınmaları o ölçüde kolaylaşabilir, yukarıda yazılanların bir kısmının yeni duruma uygun olarak değiştirilmesi gerekebilir. Ancak o durum için bile sanırım, şu ifade doğru olacaktır : Az gelişmiş ülkeler kalkınmalarının asıl yükünü kendi öz kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirerek kendileri omuzlamak zorundadırlar.

XVII

SONUÇ

Buraya değin tartışageldiğimiz şeyler gelişmiş sanayi ülkeleriyle az gelişmiş ülkelere ne denli uyar? diye sorulabilir. Bunlarm asıl az-gelişmiş ülkelere uyduğu açıktır. Biz de asıl bu ülkeler ve onların sorunları ile ilgilenmekteyiz. Batı Avrupa ve Amerika ülkeleri gibi olgun ülkelerin gelişmiş bir büyüme potansiyeline sahip bulundukları, artık üretimde bir artmadan çok, daha iyi bir dağıtıma gereksinmeleri olduğu, bundan sonra el atmaları gereken sorunların mülkiyet ve tekel gücüne sahip olmaktan doğan zenginleşmelere son vererek sınıfları kaldırmak, iktisadî sisteme tekelci kapitalizmin getirmiş olduğu bozuklukları yok etmek ve eldeki üretim güçlerini bütün toplumun yararına kullanmak olduğu söylenebilir. Bazıları bunların gereksindikleri şeyin, daha fazla üretim değil, fakat farklı bir değerler sistemi olduğunu öne sürebilir. Son yıllarda "özel kişiler bolluk içinde yüzerken kamunun yoksul kalması" üzerine, özellikle Amerikan ekonomisiyle ilgili olarak, çok şey söylenmiştir : Özel sanayi, yerden mantar bitercesine, yeni ürün ve çeşitli nesneleri piyasaya sürer, satış baskıları ve reklam propagandalarının etkisi ile bunlar için, 'statü simgeleri" olarak, kamçılanmış bir talep yaratılırken, kamu hizmetleri çaresizlik içinde bırakılmakta, yeni toplumsal değerler ve daha üstün bir yaşama biçimi yaratılması umursanmamaktadır. Tüm toplumsal değerleri, dolarla ölçülen şeyler düzeyine indirgemekle, bireyci bir para-kazanma hırsının insan için bir alçalma, bir bozulma, olduğu söylenmiştir. Paraya karşı duyulan sevgiden, tanınmış, bir liberal iktisatçının "iğrenç bir maraz, ürperti ile akıl hastalıkları uzmanına teslim edilecek bir tür yarı-suça yatkınlık, yarı-patalojik eğilimlerden biri" diye söz ettiğini bazılarımız anımsar (Keynes, op. cit., s. 369). Bunu yok etmek ve sırf maddesel gelişmeye tapmaktan insanları kurtarmak, kimilerine göre, başarılması gereken temel ödevdir.

Gerçi gelişmişlik ve az-gelişmişlik göreli kavramlardır. Ve daha alınması gereken uzun bir yol olduğu ve Batı Avrupa ile Amerika'nın

endüstrileşmiş ülkelerinde bile üretim güçlerinin daha da gelişebilmesi için alanlar bulunduğu yadsınamaz. Kuzey Amerika kıtasının ve Avrupa kentlerinin yoksul mahalleleri ve ara sokakları hâlâ sefalet için yüzmektedir. Sovyetler Birliği'nin, geçen otuz yılın (kendisini 'az gelişmişlik' kategorisinden çıkarmış olan) endüstriyel gelişmesine rağmen, "komünizme geçişin temelini atmak" için önümüzdeki iki onyıllık dönemi kapsayan plânlar yaptığım görmüş bulunuyoruz. Bu ülke, en azından, temel insan gereksinmeleri "herkese gereksinmesine göre" ilkesinin uygulanmasına elverecek bir bollukta karşılanıncaya dek yetinip oturmak niyetinde değildir.

Bununla birlikte, tüm endüstrileşmiş ülkelerin ekonomik sorunları arasında, gerçekten, temelli bir fark vardır. Bu sonuncuların belirgin özellikleri aşırı nüfus baskısı altındaki tarım kesiminde işgücü fazlasına sahip olmalarıdır. Oysa, gelişmiş sanayi ülkelerinde iş-gücü fazlası varsa bile, çok daha küçük bir büyüklüktedir, ve diğerlerinde olduğu gibi sürekli bir yedek değildir. Daha önce gördük ki, sahip bulundukları işgücü fazlaları az-gelişmiş ülkelerin başlarında bir derttir ve ancak bunları üretim işine sokacak araç ve yollar bulunabildiği zaman bu iş-gücü yedeği bir gelişme fırsatı ya da olanağı olabilir. Endüstrileşmeleri çoktan tamamlanmış ülkelerde ise teknik değişme ve teknik iyileştirmelere emek-prodüktivitesini (yâni çalışmakta olan işgücünün provdüktivitesini) arttırmaya hattâ daha fazla önem verme zorunluğu vardır. Bunlar için kapasitenin genişletilmesi ve teknik bilgiden yararlanma önem bakımından her şeyden önce gelir ve zaten büyük bir sermaye malları kesimi ile bir yetişkin işçi sınıfına sahip bulundukları için, teknik fırsat ve olanaklardan yararlanmak ve yüksek bir gelişme hızını devam ettirmek konusunda, hiç değilse potansiyel olarak, çok daha elverişli durumdadırlar.

Gene şurası var ki, büyümenin yavaş olduğu ve hattâ duraklama belirtileri gösterdiği yerler, İngiltere ve A.B. Devletleri gibi asıl eski ve gelişmiş kapitalist ülkelerdir. Sanırım, işte bu olgu iktisadî büyümeyi sanayileşmiş ülkeler halkları için de bir sorun olmakta devam ettirir. Bu ülkelerin her ikisinde de net yatırım hızı son yıllarda yüzde 10'un üstüne çıkmamıştır. İktisadî durgunluğun aşağıdan yukarıya gelişme çizgisinin her iki ucunda da —gerilik ve olgunluk uçları— başımıza dert oluşu gerçekten garip görünebilir.

Bu duraklamanın oldukça açık bir nedeni, bu ülkelerin sahip bulundukları bir başka biçimde kullanıldıkları zaman büyümeyi kamçılayabileck olan, kaynaklarından büyük bir kısmının içeride ve dışarıda yaplıan askerî harcamalarla yutulmasıdır. Ne var ki, bu askerî harcamaların büyüklüğü, aynı zamanda, bu olgun kapitalist ekonomilerin

bunca zaman coşkunluk düzeyinde kalmalarını sağlamış önde gelen bir etki kaynağı olarak gösterilir. Diğer bir takım geriletici faktörlerin etki göstermekte olmaları açık bir zorunluluktur. Eldeki kanıtlar buradaki asıl geriletici etkinin endüstrideki son derecede büyümüş olan aşırı kapasiteden ileri geldiğini düşündürmektedir. Bu aşın kapasitenin varlığı, girişilecek yatırım ve yenilikler için heves ve cesaret bırakmaz; çünkü, bu durumda aşırı kapasitedeki bir artış o andaki kapasiteye dayanan sermaye değerini düşürmesin diye, bozguncu bir 'üretim kapasitesinden korkma' havası esmeğe başlar.

Amerika'da yeni yapılan bir araştırma Amerikan İmalât Endüstrisinde üretim kapasitesinin 1943 (Savaş yılları doruğu) 'dan bu yana iki katından fazla büyüdüğünü, buna karşılık üretimdeki artışın beşte birden biraz fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre mevcut üretim kapasitesinin hemen hemen yarısı kullanılıyor demektir. (Monthly Review, New York, Haziran 1962, S. 88-92). Bu büyüklükte bir aşırı kapasite, aslında, A.B. Devletlerinde önemli bir işsizlik yüzdesi ile bir arada bulunuyor. Bir yüzde ki gidici değil kalıcı, azalan değil çoğalan bir gelişmenin bütün belirtilerini gösteriyor. Savaş sonrasının çok satan bir kitabında "göz yumulan işsizlik' 'adı altında verilen sayıların kitabın birbirini izleyen baskılarında büyütülerek düzeltilmiş olması Amerikan Akademisyenlerinin "Amerikan yaşama biçimi"ne olan bağlılıklarının tuhaf bir ifadesidir. Aşırı kapasitenin en apaçık olduğu yerlerde büyüme hızlarının en düşük hızlar oluşu da kapitalist iktisat mekanizması için acı bir yorum oluyor.

Profesör Paul Baran'm belirtmiş olduğu gibi: "Toplumun emrindeki üretim güçleriyle ulaşılabilecek sonuçla elde edilmekte olan arasındaki fark, gelişmiş ülkelerde... geri kalmış bölgelerdekine oranlanamayacak kadar büyüktür." (Political Economy of Growth, New York, 1957, s. 249).

Bir özete girişmek yerine, dünyanm iki farklı tarafında karşılaşılan büyüme sorununun gösterdiği karşıtlığı belirtme yoluna gidilebilir. A.B. Devletleri ve İngiltere gibi olgun endüstriyel ekonomilerde büyüme yavaş olmaktadır; çünkü, kapitalizm zamanımızdaki tekelci biçiminde, şu anda varolan (ve kapitalizmin geçmişte, yüzyılı aşan bir gelişme süresince, kendisinin yaratmış olduğu) saklı potansiyelleri büyüme hedefine doğru harekete getirme yeteneğini yitirmiştir. Az gelişmiş ekonomilerde ise yerli kapitalizm, kitabın daha önceki bölümlerinde incelediğimiz nedenler yüzünden, bu potansiyelleri yardımsız yaratabilecek yetenekte değildir ve bu yoldan içinde bulundukları yoksulluk 'kısır döngü'sünden oldum olasıya kurtulamazlar. Bugünün

dünyasında her iki durum için sosyalist plânlama ekonomik soruna biricik etkin yanıt olarak görülmeye başlamıştır: Bir durumda büyüme potansiyellerini yaratmak ve geliştirmek, diğerinde bu potansiyellerden tam olarak yararlanmak ve bunlan yapılabilecek yerlerde ekonomik sorun ortadan kalkıncaya dek artırmak sorunları söz konusudur. Lord Keynes'e sosyalist-olmayan bir tanık kişiliğiyle şimdiye değin epeyi davetiye çıkardık. Sözü bir daha kendisine bırakalım. Otuz yıl kadar önce yazdığı bir yazıda (savaş ve nüfusta büyük artış olmamak koşulu ile) "ekonomik sorunun... yüz yıllık bir süre içinde... çözülebileceğinden söz etmişti. Bununla anlatmak isteği, "mutlak gereksinmeler" dediği şeylerin eksiksiz karşılanabileceği idi. Sosyalizm bu olasılığın liberal bir iktisatçının düşünebileceğinden daha erken bir tarihte gerçeklik kazanabileceğini ileri sürüyor. Ve görmüş olduğumuz gibi, Sosyalizm bunu yirmi ya da otuz yıllık bir zaman içinde başarabilecek bir iş olarak görüyor— yarım yüzyıl daha erken ve üstelik daha aşağıda bir noktadan hareket edilerek varılmış olacaktır bu hedefe.

S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi - 1981 Ederi : 95,— TL.